

**Nyugat-magyarországi Egyetem
Széchenyi István
Gazdálkodás- és Szervezéstudomány
Doktori Iskola**

**Az Európai Unió lehetséges
b vülései, különös tekintettel
a magyar kapcsolatokra**

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Dr. Vértessy László

**Sopron
2010**

**AZ EURÓPAI UNIÓ LEHETSÉGES B VÜLÉSEL,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR KAPCSOLATOKRA**

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében

Készült a Nyugat-magyarországi Egyetem
Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Nemzetközi gazdálkodás programja keretében

Írta:
Dr. Vértesy László

Témavezet : Prof. Dr. Blahó András CSc

Elfogadásra javaslom (igen / nem) (aláírás)

A jelölt a doktori szigorlaton 100 %-ot ért el.

Sopron, 2010. január 20.

.....
a Szigorlati Bizottság elnöke

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom (igen /nem)

Els bíráló (Dr. Farkas György) igen /nem
(aláírás)

Második bíráló (Dr. Sipos Zoltán) igen /nem
(aláírás)

A jelölt az értekezés nyilvános vitáján % - ot ért el.

Sopron, 2010. május 25.

.....
a Bírálóbizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél min sítése.....

.....
Az EDT elnöke

Tartalomjegyzék

Bevezet	5
1. Az EU b vülési programja.....	7
1. 1. A két térség	9
1. 2. Csatlakozási kritériumok	11
1. 3. Politikai háttér	14
1. 4. Biztonságpolitika.....	17
1. 5. Az integráció b vítésére irányuló uniós törekvések	21
1. 6. Az integrációra irányuló tagjelölti és potenciális tagjelölti törekvések.....	27
1. 7. Többsebességes b vülés	31
1. 8. A b vül Unió szerepe a világban	34
2. Nyugat-Balkán	37
2. 1. A Balkán általános képe	37
2. 1. 1. Nyugat-Balkán földrajzi helye	39
2. 1. 2. Nyugat-Balkán általános jellemzése.....	40
2. 1. 3. Nyugat-Balkán külkereskedelme.....	50
2. 1. 4. T kebefektetések Nyugat-Balkánon.....	58
2. 1. 5. Nyugat-Balkán és az EU	61
2. 2. A Balkán országai	66
2. 2. 1. Bosznia-Hercegovina.....	66
2. 2. 2. Horvátország	69
2. 2. 3. Szerbia.....	72
2. 2. 4. Montenegró	75
2. 2. 5. Albánia	77
2. 2. 6. Macedónia	79
2. 2. 7. Koszovó	81
2. 2. 8. Törökország.....	83
3. Kelet-Európa.....	88
3. 1. Kelet-Európa földrajzi helye.....	88
3. 2. Kelet-Európa általános jellemzése	90
3. 3. Kelet-Európa és az EU	95
3. 4. EAP-országok	100
3. 5. ENP-országok.....	105
3. 6. Vitatott országok.....	108
4. Európa egyéb országai.....	112
4. 1. EFTA-országok.....	112
4. 2. Miniállamok.....	114
5. Kelet Párizsa.....	117
5. 1. Magyarország politikai magatartása.....	120
5. 2. A gazdasági magatartás	124
5. 2. 1. Gazdasági kapcsolataink Nyugat-Balkán országaival	131
5. 2. 2. Gazdasági kapcsolataink Kelet-Európa országaival.....	135
5. 3. A kulturális magatartás.....	137
6. Következtetések.....	143
7. Összefoglaló.....	148
8. Summary	149
9. Rövidítések jegyzéke.....	150
10. Irodalomjegyzék.....	151
11. Mellékletek – Térképek.....	158

Bevezet

A tanulmány azokat az európai és európainak min sített országokat vizsgálja, amelyek az Európai Uniónak (továbbiakban EU vagy unió) *nem* tagjai. Kik is k? A bekerülni akaró államok zöme két jól elhatárolható, viszonylag homogén régióban jelenik meg: a Nyugat-Balkánon és Kelet-Európában. Mások be sem akarnak kerülni, de jól felfogott érdekük alapján megkülönböztetett partnerségre törekszenek Brüsszellel. Az unió valamennyiükkel tárgyalt, többségüknél megindult a felzárkózás. Harmadik csoportban szükséges említeni azokat az országokat is, amelyek szintén kontinensünknek többé-kevésbé részei, európaiságunkhoz k is hozzátartoznak, továbbá számos szoros szállal köt dnek már most is az Unióhoz (Schengen, euróövezet, EGT stb.), de nem óhajtanak belépni.

Tagnak lenni azok számára nagy kihívás és vágy, akik az unió gazdasági és társadalmi szintje alatt vannak. El bbit a közgazdasági szakirodalom azt leginkább az egy f re jutó GDP-ben (hazai össztermék) méri, vásárlóer paritáson mért változata (PPP) összemérhet bbé is teszi az egyes országokat, HDI¹ indexszel pedig már az életmin ség további két, legegyszer bben számszer síthet f területére: az iskolázottságra és a mortalitási indexre nyerünk betekintést, ami már a társadalmi szintre vonatkozóan is megközelít jelzést ad. Hatalmas eltérések vannak: a luxemburgi gazdagság az uniós átlagot közel háromszor meghaladó GDP/f -ben ölt testet, s ugyanez a mutató a balkáni és a kaukázusi térségben általában még a harmadát se éri el az európai átlagnak. A várható élettartam ez utóbbi európai térségekben jó húsz-harminc évvel kevesebb, mint a skandináv világban, az említett keleti országokban még az érettségizettek aránya se éri el az északi világ országai diplomásainak arányát. Jön a többi eltérés: a közigazgatás hatékonysága, a korrupció mértéke, az infrastruktúra kiépítetlensége mind-mind jól tapasztalható. Ez is Európa.

¹ HDI (Human Development Index, Emberi fejlettségi mutató) szerint a két térség országai 2009-ben mind 0,83 alatt. Összehasonlításként az élmez ny (Norvégia, Ausztrália, Izland, Kanada stb.) adata 0,97, Magyarországé 0,88 (43. hely).

A csatlakozás közelsége miatt Nyugat-Balkánról részletesebben, Kelet-Európáról viszonylagos nagyobb idő távolsága miatt rövidebben szól a tanulmány. Az EU-szint fölött teljesít nem-tag országokat csak érinti a krónika, mert szinte azonnal képesek az unió normáit produkálni, de az adott állam számára egy-egy fontos ok vagy okok miatt nem kérik tagságukat. A mögöttes háttér palettája széleskörű, de jellemzően országonként egy-egy érzékeny területre fókuszál: legyen ez halászat, kaszinó, banktitok, turizmus vagy éppen vallásirányítás. Helyzetükből adódóan meg is lehet vizsgálni a mostani szobázókat.

A dolgozat az általános bemutatáson, helyzetelemzésen, prognózison túl a magyarországi kapcsolatra is fókuszál: mit jelent(het) Budapest számára egy-egy újabb kibővítés. A módszer itt nem a jövő kutatás extrapoláló módszere, sem rafinált statisztikai képletsor, még kevésbé csillogó kristálygömb vagy keménylapos tarot-kártya, hanem egyszerűen a józan realitás. Hiszen azt sem tudjuk, melyik ország mikor lesz tag. Még Brüsszel se igazán tudja: függ a fölzárkózási teljesítéstől, a mindenkori világpolitikai helyzettől, az ország belső helyzetének változásától, de még az EU fejlődési ütemétől is - ráadásul ezek egymásra is oda-vissza hatnak. Nem is mond konkrét időpontot. Ami Magyarország helyzetét illeti, az értekezés két változatot is mutat: mi lesz, ha pusztán sodródunk az eseményekkel, és mi történik akkor, ha szakmailag megfelelően felkészülünk rá, elébe megyünk a változásoknak. Az anyag ilyen megfontolásból a politikai-gazdasági vezetés számára az egyes szakterületekre vonatkozóan rövid (egy-egy részterület kidolgozása is egy-egy önálló tanulmány lenne) konkrét javaslatokat is tesz, hogy merre tovább?

A szerző terjedelmi korlát miatt (a Doktori Iskola előírása) mind a szakirodalmi prezentáció, mind az elemzés, mind a javaslatok tömören kerülnek bemutatásra. Így lesz a szükségben erősen és egyúttal rövidebb fejezetek és bekezdések. A szerző tisztában van azzal, hogy egy-egy részterület feldolgozása is önálló diplomamunka lehetne, akár földrajzi, akár kulturális, akár biztonságpolitikai stb. vonatkozásban. A cél nem ez, hanem egységesen bemutatni a problémakört, szakmailag korrekten végighaladni a főbb állomásokon, és jelezni, hogy az EU-nak, Magyarországnak és a jelenlegi kívülállóknak milyen lehetőségei vannak/lesznek/lehetnek a későbbi kibővítésekben, továbbá mit tehet a proaktív magyar külpolitika.

1. Az EU b vülési programja

Brüsszel a 27 tagország álláspontját képviseli a kívülállókkal szemben. Az uniós külpolitika egységes formában jelenik meg a világ előtt, legyenek ezek nemzetközi szervezetek, regionális tömörülések vagy nemzetállamok. Egységes, de nem egyforma: más és más érdekek ütköznek, más és más a tárgyalási pozíció. Ilyen pl. az AKP-országokkal való szerződés, ahol Brüsszel 1975-ben Loméban 71 afrikai, karibi és csendes óceáni országgal írt alá gazdasági megállapodást, majd ezt Cotonouban 2000-ben már 77 országgal fejlesztési és politikai partnerségre b vította. Az EU-nak a nem-tag európai országokra vonatkozóan is van számos kidolgozott és elfogadott programja, ennek alapján tárgyal a partnerekkel.

Sokan az EU bels és küls kapcsolatait együttesen kezelik, és a 109 országot összefogó rendszert *Euroszférának* vagy *Európai birodalomnak* nevezik. A legismertebb internetes lexikon, a Wikipedia meghatározása: „politikai, gazdasági és ideológiai imperializmus, amely a második világháború után született és fejlődött ki Nyugat-Európában.” Ilyen terminológiát használ Jan Zielonka akadémikus, Mark Leonard közíró, Robert Cooper² EU-politikus, sőt maga José Manuel Barroso, az Európai bizottság elnöke is (wikipedia, 2010).

Az öreg kontinens unión kívüli országai abban különböznek a többi külsőtől, hogy csak a Római szerződés értelmében tagok lehetnek, míg a többi külső számára az út nem létezik. A 237. cikkely szerint: „*bármely európai állam kérheti felvételét*”. Az unió legalább öt b vítésen³ átesett, így rutinja van az eljárások lefolytatásában.

² R. Cooper szerint: il potere dell'impero europeo si basa essenzialmente nella sua capacità di saper espandersi portando la propria dottrina e cultura al di fuori di essa, azaz: az európai birodalom azon a képességen alapul, hogy tudja saját doktrínáját és kultúráját rajta kívüli területekre is kiterjeszteni.

³ Dánia, Írország és az Egyesült Királyság 1973-ban, Görögország 1981-ben, Spanyolország és Portugália 1986-ban, Ausztria, Finnország és Svédország 1995-ben csatlakozott. Ötödik b vítés a kelet-európai országok, mivel ez két ütemben (2004-ben Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia Magyarország Málta, Szlovákia és Szlovénia, 2007-ben Bulgária és Románia) zajlott, utóbbit többen két b vítésnek is tekintik. Ugyanígy külön b vülésnek minsíthet az 1990-es NDK-csatlakozás is, amikor az NDK és az NSZK egyesült, így az NDK területe és lakossága is uniós taggá vált.

Brüsszel a tagság irányába orientálódó országokat két nagy csomag alapján tekinti partnernek. A **SAP** (Stabilization and Association Process, Stabilizációs és Felzárkózási Folyamat) és az **ENP** (European Neighbourhood Policy, Európai Szomszédsági Politika, 2004) lényegében egységes szerkezetben kezeli az oda tartozó államokat. Előbbi jelenti Brüsszel Nyugat-Balkán kapcsolatát, utóbbi a tág értelemben vett mediterrán és kelet-európai szomszédokat. Amíg a Nyugat-Balkán felöleli mind a nyolc még nem tag országot, beleértve a földrajzilag nem teljesen odaillő Törökországot és a politikailag nem fix státuszú Koszovót az ENSZ 1244-es határozata alapján, addig a szomszédsági csomag a Földközi-tenger partján levő nem uniós országokat (kivéve Líbiát) jelenti, továbbá az európainak tekintett FÁK-államokat, leszámítva Oroszországot és Kazahsztánt, akik speciális megállapodásokkal kötődnek az unióhoz. A tanulmány a szomszédsági csomag déli partnereivel nem foglalkozik, hiszen geográfiai helyzetüknél fogva nem lehetnek uniós tagok. Ezek: Marokkó, Algéria, Tunézia, Egyiptom, Jordánia, Libanon, Izrael, Palesztina⁴, továbbá speciális megállapodásokkal Szíria, Mauritánia és Líbia.

Mindezek alapján a dolgozat két vizsgált földrajzi országcsoportja:

Nyugat-Balkán: Horvátország, Montenegró, Törökország, Albánia, Bosznia-Hercegovina⁵, Macedónia, Szerbia, Koszovó⁶;

Kelet-Európa: Azerbajdzsán, Fehér-Oroszország, Grúzia, Kazahsztán, Moldova, Oroszország, Ukrajna, Örményország

Mindkét régióban nyolc-nyolc ország. Egyik térség sem homogén országcsoportot jelent, de a szakirodalomban elfogadott az összevonás. A kép teljessé tétele érdekében a dolgozat röviden érinti az EU által eddig el nem ismert, de ilyen szempontból európai földrajzi kötettségű, többé-kevésbé független államalakulatokat is, utóbbiak a korábbi Szovjetunió területén találhatóak.

A két régióba nem tartozó és csatlakozni nem kívánó európai országokkal is van az EU-nak megállapodása, s számos területen nagyon szoros az együttműködés,

⁴ Pontosabban: Palestinian Authority, Palesztin Hatóság

⁵ A legtöbb idegen nyelven hivatalosan: Bosznia és Hercegovina

⁶ Az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244. sz. határozata alapján

gyakorlatilag konkrét területre vonatkozó tagi státusszal. Itt nem szükséges a brüsszeli programot elemezni, hiszen felzárkóztatásról nincs is szó, hanem várni kell addig, amíg az érintett ország úgy dönt, hogy tag kíván lenni, már ha lesz ilyen óhaja. A dolgozat készítése idején a csoportból mindössze egy ilyen állam van: Izland, amely 2009. júliusában adta be csatlakozási kérelmét, s valószínűleg egy 2011-2012-es népszavazás dönt majd ennek akkori komolyságáról.

1. 1. A két térség

A politika a határokat esetenként nem ott húzza meg, különösen több országból álló térség esetén, ahol az földrajzi értelemben található. Napjaink számos példájából mindössze egy: a cseh-szlovákiai város fél évszázadon át kelet-európainak számított (és még ma is annak számít), míg az osztrák nyugatinak, jóllehet az arany Prága lényegesen Nyugatabbra van, mint a kedélyes Bécs. Felejtani nehéz: okafogyottsága ellenére még ma is él a beideszítés, hogy öreg kontinensünk két részből áll: Nyugat-Európából és Kelet-Európából. A képzeletbeli határ máig ott van, ahol a hidegháború elestén Churchill vasfüggönyként⁷ elnevezte: Stettintől Triesztig húzódó - negyven éven át nem is képzeletbeli - vonalról van szó, ami jóllehet már több mint két évtizede megszűnt, de a szellemi átértékeléshez generációknak kell elteltetni.

Földrajzi ismereteink alapján rávágjuk: *Nyugat-Balkán és Kelet-Európa* gyorsan, problémamentesen, konkrétan behatárolható. Korántsem ilyen egyszerű. Mindkét térség jelentős része tagadhatatlanul nem-európai vonásokat mutat számos (nem geográfiai) vonatkozásban, így jelen vizsgálódásunk témáját jelentős társadalmi és gazdasági fejlettségben is. Újabban a politikatudomány és több más terület emiatt el szeretettel használja az *európaizáció* kifejezést, melynek lényege, hogy bizonyos európai országok Európába tartanak. A témának számos magyar átvétel is több létezik már, pl. Práger László (2000). A meghatározás találó: Nyugat-Balkán és Kelet-Európa jelenlegi gazdasági fejlődése erről szól.

⁷ Az angol miniszterelnök távirata Truman elnöknek 1945. május 12-én: „a front elé vasfüggöny ereszkedik...”, a nyilvánosság előtt 1946. március 5-én, Fultoni beszédében használja (Kende, 1970).

Samuel P. Huntington nagy ív munkájában (1993), ami később könyv formájában is megjelent (1996), Európát két részre osztja: a nyugati civilizációhoz tartozóra (nála USA, Kanada, Ausztrália is ide értendő) és az ortodox világra. Előbbi gyakorlatilag a jelenlegi EU-t, utóbbi a Balkánt és Kelet-Európát jelenti. A térséget az európai kultúra, az európai civilizáció részének tekinti, s t megközelítésében Törökország ún. elszakadó állam, amelyik civilizációt vált (iszlámból a nyugatiba). Ugyan négy csoportra osztja az európaizációt korlátozó tényezőket:

- strukturális akadályok, melyek a társadalom egészének történelmi fejlődésében gyökerez természetéből adódnak;
- átmeneti akadályok, melyek a rendszerváltás következményei;
- rendszerszerű akadályok, melyek az adott ország társadalmi rendszerének jellemzőiből adódnak;
- államépítéssel, nemzetépítéssel kapcsolatos akadályok, amelyek új államformációk létrejöttékor merülnek fel.

Elemzésünk azt mutatja, hogy a Balkánon és Kelet-Európában mind a négy huntingtoni korlát megtalálható. Ez már önmagában is jelzi, hogy a múlt örökségének felszámolása súlyos, az átmenet hosszan tartó, nehéz folyamatnak ígérkezik, és nagy feladatok elé állítja a térség országait. Néhány további megoldásra váró konkrét probléma, ami valamennyi ország esetében felmerül: elégtelen intézményi és jogi háttér, illegális migráció, határproblémák, bünyözés, csempészet, korrupció, a gazdaság kriminalizáltsága, kisebbségek diszkriminálása, képzetlenség, szegénység, gyenge állam, a törvény erejének hiánya, a közalkalmazottak alacsony képzettsége, kevés civil, nonprofit szervezet, gyenge szerveződési képesség, a vezető elit és az állampolgárok közötti növekvő szakadék, gyenge reformok a piacgazdaság kiépítése és a versenyképesség erősítése érdekében, a vidék fejletlensége, az európaizáció a külső függőséggel azonos. (Ezekkel szinte valamennyi ország küzd, a történelmi háttér ismeretében nem is alaptalanul: Oszmán Birodalom, Osztrák-Magyar Monarchia, szovjet megszállás, amihez még belső-külső polgárháború, egymás közötti határvita is járult.)

Maga Brüsszel is számos meghatározást használ a két régióra, attól függően, hogy milyen aspektusokat helyez reflektorfénybe. A legújabb várható kibővülés-sorozat kapcsán egy csoportba helyezi valamennyi már tagjelölt és már potenciális

tagjelölt országot, és leegyszer sítve Nyugat-Balkánnak nevezi a régiót, a kontinens keleti részén lev országok pedig számára Kelet-Európát jelentik. A keleti csoport már nem annyira homogén, de mindegyik országnak van megállapodása az EU-val, és többségük oda tart. Ennek alapján a dolgot is ezeket az EU-zsargon fogalmi meghatározást alkalmazza. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ***konszenzus van abban, hogy a Nyugat-Balkán is, Kelet-Európa is egyértelm en Európa része, így az európai integrációból egyik régió országai sem zárhatóak ki.***

A rendezés távlataiban (túl a nehézkes döntéshozatali mechanizmus amúgy is indokolt egyszer sítésén) arra is kell gondolni, hogy az uniós el szobában nemcsak Nyugat-Balkán létezik a maga 8 országával. Ott áll Izland és az eddig kimaradt nyugatiak egyike-másika, továbbá él és m ködik már 2004 óta az ENP, ahol már Ukrajnáról, Beloruszról, Moldáviáról, Azerbajdzsánról, Grúziáról és Örményországról is szó van, s a kés biekben talán - bizonyosan - másokról is. Mert az Európai Unió b vülni fog.

1. 2. Csatlakozási kritériumok

Az Európai Unió el írja, mit kell a jelölt országoknak teljesíteni, hogy az EU tagjai lehessenek. Ezeket a politikai és gazdasági feltételeket egységesen ***Koppenhágai kritériumokként*** (Copenhagen Criteria) ismeri a szakirodalom, mivel a dán f városban fogadták el (1993. júniusi csúcstalálkozó) a tagállamok vezetői azokat az ismérveket, amelyek a belépéshez szükségesek. Három feltétele:

- a stabil intézményrendszer, amely biztosítja a demokráciát és jogállamiságot, illetve az emberi jogok, valamint a kisebbségek tiszteletben tartását és védelmét;
- a piacgazdaság életképessége, amelynek tudni kell megbirkózni az EU-ban m köd piaci er kkel és a versennyel;
- a tagsággal járó kötelezettségek, különösen a politikai és gazdasági célok vállalása, ideértve a monetáris célkit zéseket is.

Korábban ilyen egységes feltételrendszer nem létezett, a mindenkori aktuális politikai-gazdasági helyzet alapján döntöttek. A Huszonötökké b vülés (2004. május) el tt nem is okozott gondot, hiszen a csatlakozó országok politikai és gazdasági fejlettsége lényegesen nem különbözött a bennlev két l, illetve a belép k

mérete (terület, lakosság) nem jelentett különösebb anyagi megterhelést az EU-nak a felzárkóztatásban. Mindössze Görögország vonatkozásában adódtak nagyobb eltérések, ott kizárólag politikai döntés született

Míg korábban az egyes országok maguk döntöttek, hogy mely vívmányt kívánják magukévá tenni, az új csatlakozásokkor ez a választási lehetőség föl sem merül. Konkrét példa: az euró-övezeti tagság ügyében az Egyesült Királyságnak még szabad döntési joga volt kimaradni és továbbra is az angol fontot használni, addig a későbbi taggá lett Magyarország esetében ilyen választási lehetőség nem volt, „mindössze” a maastrichti kritériumok „szabotálására” nyílik lehetőség. A munka nem pusztán egy fejlettebb rendszer átvételét jelenti, hanem gyakorta egy másfajta típusú rendszer elfogadását, különösen, ha a csatlakozni vágyó ország hagyománya, vallása, kultúrája, etnikai összetétele teljesen eltér. A feltételek átvétele egyértelmű, még akkor is, ha egyes leendő partnerek szerint kivételek lesznek.

Azért nem minden ennyire egyértelmű. Az Európai Unió a tagfelvételeknél az éves jelentésekben például kitér a nemzeti kisebbségekre, de a közösségi vívmányoknak, *az acquis communautaire*-nek már nem része a téma, csak az Európa Tanács két anyaga, a Nyelvi Charta és a Kisebbségvédelmi Keretegyezmény fogalmaz meg ajánlásokat.

Az 1993-as Koppenhágai Kritériumokon túl az 1995-ös *Madridi kritériumok* (Madrid Criteria) teljesítése is feladat, ma már ez egységes szerkezetben is olvasható, mint az Európai Tanács zárónyilatkozata. Itt már a feltételek között az is szerepel, hogy a csatlakozni kívánónak képesnek kell lennie az uniós szabályok és eljárások zökken mentes végrehajtására, legyenek az ország integrációját biztosító irányítási struktúrák, az uniós jogot átültessék a nemzeti jogba, és a megfelelő közigazgatási és igazságszolgáltatási csatornákon keresztül végre is tudják hajtani. Összefoglalóan ezt úgy nevezik, hogy a közösségi vívmányok érvényt kaphassanak már a csatlakozáskor. A vívmányok tárgyak szerint 35 fejezetbe⁸ sorolódnak, s a tárgyalások során tételeken végigmennek rajtuk. Jelenleg Nyugat-Balkán és

⁸ Ide tartozik a 4 alapszabadság, a jogharmonizáció, a gazdasági szakpolitikák, tudomány, kultúra, intézményi rendszer stb.

különösen Kelet-Európa uniós érettsége gyenge, s nehéz lesz a teljesítés (Boccella, 2008).

A koppenhágai kritériumok említése kapcsán hangsúlyozandó a mások oldal is: a tagállamok hozzátették: az EU befogadó képessége, illetve az integráció szintjének, szorosságának meg részése az ismérvek mellett szintén szoros feltételt jelent.

Az Unió igazán a két legutóbbi kib vülést se tudta feldolgozni, hiszen elmaradottabb országok kerültek az integrációba, s felzárkózásuk még szerencsés esetben is évtizedeket vesz igénybe. A csatlakozni vágyó országok politikai-gazdasági fejlettsége Horvátország kivételével még a jelenlegi leggyengébb uniós tagot, a bolgárt is alulmúlja, így egészen bizonyosan új dimenziók lesznek szükségesek a támogatásokhoz. A politikai érdek ugyanakkor egyre er sebb, hiszen ha nem lép az EU, akkor évek, évtizedek veszhetnek el, aminek következményei beláthatatlanok.

Ide tartozó fontos kérdés a pártok és az unió viszonyulása. Külön értekezés lehetne az EU pártpolitikai metszete: hogyan viszonyulnak a pártok a b vülésekhez? (Szándékos a többes szám: országonként eltér lehet az érdek.) Másik oldal: milyen az egyes nem-EU országokban a pártok csatlakozási érdekeltsége? Ha a nyolc balkáni, nyolc keleti, nyolc másik európai ország csak legfontosabb pártjainak álláspontjáról készül egy-egy ismertető és értékel bekezdés, már kész egy új értekezés. Kiegészülne még ez az Európai Parlament pártjaival, ahol például a névazonosság alapján együtt székelnek a svéd szociáldemokrata hagyományokat folytató szocialisták a keleti kommunita-munkáspárti utódpárttagokkal, tagjainak akár NKVD-s, munkás r, D-jelzés , Stasi stb. háttérével, akik szintén szocialista-szociáldemokrata néven szerepelnek. Ez is szoci, az is szoci, s az európai parlamenti névazonosság eszmei paplana alatt és valós épületében jól elférnek az egyébként ellentétes ideológiák. Hazai példa is b ven akad az azonosnak tekintett párttudat hasadására, elég azokat a párttagokat említeni, akik munkanapon ateisták, és a vasárnapi szagos misén az első padban feszítenek. Nyugat-Európában (EU 15) e kettő segítség nem jellemző, de ott nem is fényes szelek fújtak. Fentiek okán csak rövid megállapítás a pártok hozzáállásáról: a középpártok általában uniópártiak, a

szélsőségesek (a nemzeti, és a nemzetközi szocializmusra hajazók egyaránt) nem. Természetesen ez summázat, országonként és pártonként léteznek eltérések.

A 27-nél nagyobb Unió intézményi reformjának időszerűsége is egyértelmű, hiszen a Nizzai Szerződés intézményi kerete ennél nagyobbakat már nem tud kezelni. Az első balkáni csatlakozás kapcsán ezek a gondok már helyel-közzel jelentkeztek. A szerző véleménye szerint a brüsszeli intézményrendszer átfogó reformja nagyságrendekkel egyszerűbb, gyorsabb és olcsóbb, mint a majdani javaslatok. A tervek készen vannak.

1. 3. Politikai háttér

Az EU közös kül- és biztonság-, illetve védelmi politikáját elemző jelentések szerint a 2010-es évek egyik legfontosabb célja Nyugat-Balkán és Kelet-Európa stabilitása. Az integrációs érettségnek legalább annyira feltétele a kompatibilitás a politikai célok, szükségletek és a főbb elvek tekintetében, mint a gazdasági vagy szociális téren. Túlzás nélkül állítható tehát, hogy a politikai integrációs érettségi kritériumok elfogadása esetén a belépés biztos, még akkor is, ha a szabadságjogok terén vagy a piacgazdasági nyitásban fennakadások lesznek tapasztalhatók.

Nem hagyható figyelmen kívül a pánszlávizmus, amelynek gyakorlatilag a 19. század második felétől igen erős hagyománya van. A gyökerek nemcsak a térségben találhatók meg, a korábbi Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia esetében is léteztek, s valamennyire ma is léteznek, sőt egyes helyeken reneszánszát kezdi élni.

Ki állhat a pánszláv mozgalom élére? Nyilván egy erős, nagy ország, amely elég befolyással bírhat a térség egészére. Oroszország megtépázott nagyhatalmi szerepének jól tenné egy akár mekkora külpolitikai siker, nem is említve ennek belpolitikai elnyerését egy következő otthoni választáson. Ne feledjük: nem is olyan rég még a volt Szovjetunió több helyén etnikai tisztogatás folyt. Az első és második világháború és az azt követő időszak példái sajnos jól mutatták, hogy egy ország területnövelés-területmegtartó politikájában a zavaros idők milyen nagy jelentőséggel bírnak, s az utána jövő békés időszak „konszolidációját” mennyire ügyesen ki lehet használni a folyamatok erősítésére, tartóssá tételére.

A stratégiához tartozik, hogy az olcsó gáz, olaj és más nyersanyagok beáramlása milyen rokonszenvet alakíthat ki. (Volt már ilyen precedens, Fehéroroszország más áron kapja az energiahordozókat, mint Ukrajna, s t utóbbinál a vezetéket is többször elzárták. Pedig a Kijevnek adott energia is még mindig olcsóbb, mint amit a nyugatabbi vevők, köztük Magyarország is fizet.) Gázügyben korántsem olyan vontatott az orosz hozzáállás, mint amilyen lassúnak feltételezik: a Déli Áramlat gondolatával egyidőben indult a Kína felé irányuló vezeték építésének terve is, s amíg az előbbi mindössze aláírásig jutott (Magyarország 2010. január utolsó munkanapján írta alá), addig az utóbbi már múlt ködök is. Az EU-nak és a NATO-nak tehát nagyon ésszerű, vonzó alternatívát kell felkínálni, hiszen a tét óriási. Ezt Brüsszel is észrevette, az idő rövidsége (lásd nemrég-i koszovói események) azonban nem tette lehetővé egy igazán vonzó stratégiakép kialakítását.

Hamarosan kiderül, hogy az orosz kapcsolat pihentetése kap prioritást, vagy éppen a török vonal gyzedelmeskedik. Nincs ugyanis az Uniónak ezekben a kérdésekben (egyések szerint más f kérdésekben se) egységes állásfoglalása, mint ahogy sokáig késett az uniós külügyi és biztonságpolitikai f képviselői poszt, valamint változatlanul késik az **EKSZ**, az Európai Külügyi Szolgálat⁹ létrehozása, jóllehet mindkettő hathatósan tudna eljárni. Az okok abban keresendők, hogy az érdekek nem azonosak (néha kifejezetten ellentétesek) az egyes tagországokban, akár geopolitikai helyzet, akár kisebbségi nyomás a probléma oka.

A felzárkózás vonatkozásában nemcsak pusztán nyilatkoztatás van az EU részéről, hanem már meg is kezdődött az érdemi munka: a korábbi MEDA és TACIS programokat 2007-ben váltó ENPI (Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz, a már említett ENP gyakorlati megvalósítása) a 2013-ig tartó költségvetési ciklusban már 12 milliárd eurót költ ezekre az országokra, ami nyilvánvalóan az EU az elkötelezettségét jelenti. Reálisnak vélünk olyan változatot, hogy a kelet-európai országok egyike-másika jóval hamarabb jut be az Unióba, mint Törökország.

⁹ Nem keverendő azzal az EKSZ-szel, ami eddig kizárólag a szélső jobb Etelközi Szövetség (Bajcsy-Zsilinszky Endre stb.) rövidítését jelentette, valószínű, hogy a későbbiekben lesz az alakuló uniós külszolgálatra megkülönböztetés.

A különféle folyamatok pontos iránya és sebessége még nem prognosztizálható. Az egyes részterületeken változó körülmények nagyban befolyásolják a haladást. Csak egy példa a sok közül ennek megvilágítására: a Nabucco-vezeték fontos kérdés az EU-nak az orosz gázfüggettség mérséklésére, de már árnyalttá válik a kép, ha a gáz kitermelési és szállítási indulási helyét vizsgáljuk. Útvonala is bonyolult: a Kaszpi-tenger¹⁰ területének nemzetközi jog szerinti nem egyértelmű hovatartozása korántsem megnyugtató a vezeték lerakásához, de említést és prognosztizálható az iparosodó Törökország közeljövőben jelentkező hatalmas földgázenergia-igénye (amely jelenleg még a felét se éri el a magyar fogyasztásnak, viszont gyors ütemben fejlődés mellett pár éven belül annak sokszorosára lehet). Az is valószínű, hogy rajta kívül a többi déli csatlakozni vágyó ország is várhatóan megnevezte az energiaétvágya. Lesz-e annyi gáz a vezetékben, hogy a többinek is jusson? Továbbá egy nem-EU termelő és szállító ország egyaránt bizonytalansági tényező. Az ilyen és hasonló kérdések mind-mind jelentős befolyással bírnak a csatlakozási folyamatokra, egy-egy hirtelen változás (lásd. 2009. januári gázlezárás) elre nem kiszámítható lökést adhat a csatlakozási folyamatoknak is.

A térség és az EU viszony számára meghatározó a **PCA** (Partnership and Cooperation Agreement, Együttműködési és Kooperációs Megállapodás), amely a legtöbb ország és az EU viszonylatában a bilaterális kapcsolatok alapját jelenti 1998 óta. Az egyes országok helyzete e vonatkozásban is különböző. Az EU-tagság perspektívája a leendő tagjelölt országok belpolitikai átalakulását elősegítheti, a gazdasági fejlődést felgyorsíthatja. Hiánya ennek fordítottját eredményezi: destabilizál és távolít az európai értékrendtől. Brüsszel elől van foglalva jelenleg a nyugat-balkáni csatlakozással, különösen Törökország helyzetének megoldása okoz gondot. Nincs tehát fókuszban a keleti csatlakozás, jóllehet számos projekt fut, konkrét célok lettek kitűzve, s eseteiben még pénz is rendelkezésre állt.

Az unió próbál szelektálni: a kibővítési és szomszédsági politika egymás mellett fut, továbbá mást jelentenek tartalmilag az európai szomszédok és Európa szomszédai. Az előbbieket útja simább, bár lényegesen göröngyösebbnek tűnik, mint a korábbi csatlakozásoké volt. A Fekete-tenger térségének felértékelődése egyértelműen,

¹⁰ Földrajzi értelemben hivatalosan: Kaszpi-tó, mivel nincs kijárata a világtengerekre. Mérete miatt elfogadott a tenger elnevezés.

a gáz- és olajcsapok elzárásai körüli huzavona fókuszba hozzák a geopolitikailag különösen értékes területet.

A további terjeszkedés során erősödik a formális és tényleges egyenlőség problémája, ez mint a túl kicsi, mind a túl nagy államoknak gond. Az újonnan csatlakozott, egy-két milliós országok önálló kül- és védelempolitikával érkeztek, önálló pénzügyrendszerük van, a költségvetés nettó kedvezményezettjei, miközben a döntéseknél erős felértékelt szavazati súlyokkal rendelkeznek. Nagynak lenni is gond: nem véletlen, hogy Törökország 1987 óta alig jutott el erre. Ukrajna szerény gazdasági teljesítménye lényegesen lenyomná az egy főre jutó GDP-t, ami miatt lényegesen változnának az uniós alapok jogosultsági körei. Magyarország központi régiója már annyira fejlett, hogy a következő hétéves támogatási ciklusból kiesik, s ha az uniós átlag lényegesen lejjebb csúszik, valamennyi régió kiesne. Nemcsak Magyarországon. Az új nagyok - agrárországok lévén - bizonyára átrendeznék a mezőgazdasági politikát és vidékfejlesztést, más lenne a kohéziós alap jogosultsági kritériuma is.

Bár az EU távlati célja a teljes európai integráció, ez csak akkor igaz, ha a tárgyalás olyan területen folyik, ahol szükség van európai értékrendre, európai értelemben vett demokráciára, piacgazdaságra stb. Az uniós fejlődése során már többször kiderült, hogy az európai integráció vívmányai nem alkalmazhatók más kontinenseken és más kultúrkörben sem. Ezek a normák más kultúrkörökben idegenül hatnak, így tulajdonképp az EU tényleg eljutott legszélső határaihoz. A két utóbbi évűlés jelentősen túlterhelte az uniós költségvetést. Ráadásul a 2008-as évi jött válság a korábbi donorok pozícióját is nagymértékben rontotta.

1. 4. Biztonságpolitika

Az EU közös kül- és biztonság-, illetve védelmi politikáját elemző jelentések szerint a 2010-es évek legfontosabb célja *Nyugat-Balkán és Kelet-Európa stabilitása*. Az integrációs érettségének legalább annyira kritériuma a kompatibilitás a politikai igénycélok, szükségletek és a főbb elvek tekintetébenben a kompatibilitás, mint a gazdasági vagy szociális téren. Sőt, a legutóbbi csatlakozások példái azt a látszatot erősítik, hogy sokkal erősebb a politikai nyomás, mint az egyéb területekről

jöv igény. Túlzás nélkül állítható: a politikai integrációs érettségi kritériumok elfogadása esetén a belépés biztos, még akkor is, ha a szabadságjogok terén vagy a piaczgazdasági nyításban – amelyek egyébként f kritériumnak számítanak – fennakadozások lesznek tapasztalhatók.

Az Európai Parlament többször foglalkozott az Unió külpolitikájának értékelésével. Ilyen a külügyi szakbizottság elnöke, Jacek Saryusz-Wolski lengyel néppárti képvisel által jegyzett szöveg, amely a közös kül- és biztonságpolitikát elemzi, vagy Helmut Kohne német szocialista képvisel által szignált jelentés az európai biztonsági és védelmi politikáról. Mindkét anyagot 2008. június 5-én fogadták el, hatalmas többséggel (500 - 109 - 22). A tanulmány írásáig kés bbi fontos állásfoglalás e témakörben nem volt, várható viszont az új uniós külügyi struktúra megjelenésével egy markáns átdolgozás. Mindkét anyag kiemelten kezeli a nyugat-balkáni stabilitás kérdését. Azért fontos cél ez, hogy „még több er feszítés történjen annak érdekében, hogy a Nyugat-Balkán közelebb kerüljön az EU-hoz, többek között egy vízummentes rendszer bevezetésével.” Hangsúlyozza: „az EU-nak továbbra is alaposan nyomon kell követnie valamennyi nyugat-balkáni országban a kisebbségek helyzetét, valamennyi kisebbségi csoport és jogaik tényleges védelmének érdekében”.

Az európai biztonsági stratégiáról szólva a Kohne-jelentés kihangsúlyozza, hogy szükséges a **Boszniában** állomásozó UFOR Althea csapatok átszervezése és csökkentése, továbbá egy koszovói polgári biztonságvédelmi misszió el készítése. A Parlament szerint „a harci egységek olyan eszközt képeznek, mely segíti a tagállamokat fegyveres er ik átalakításában a kölcsönös átjárhatóság meger sítése és a közös védelmi stratégiai kultúra kialakítása érdekében.” A jelentés ugyanakkor felszólítja az Európai Tanácsot, vizsgálja meg, hogyan lehetne javítani a hader felállításának hatékonyságán, például a harci egység koncepciójának fejlesztésével.

A szakért k egyetértenek abban, hogy a két térség országainak gazdasági fejlettsége szerény, a kicsi és szegény piacok nem a t keallokáció melegágyai, bár mindenki az EU csatlakozástól várja a megélénkülést. ***Az országok hadászati stratégiai jelent sége viszont nagy.*** A tét nem kevés: vagy integrálódnak a nagy európai folyamatokba, amit Brüsszel irányít, vagy más - orosz - befolyás alá

kerülnek. A két térség sem helyénél, sem méreténél fogva nem alkalmas az önálló semlegességre, valahová tartozni kell. Egyedül Oroszország jelent kivételt - teszi is.

Az Unió fő stratégiai céljai kiválóak. Általános célok: az EU értékeinek és függetlenségének megőrzése, a béke, biztonság, emberi jogok biztosítása, a demokrácia, jogállamiság fejlesztése. Ehhez jönnek a különleges célok: a terrorizmus felszámolása, a tömegpusztító fegyverek elleni politika és a regionális konfliktusok kezelése - mind nemes eszme, de az elbábkra még nincs precedens, miképp járna el, utóbbira pedig van már példa a Balkánról, Afganisztánból és Kongóból - egyik se nevezhető nagyon sikeresnek. Jogi értelemben 1990 óta létezik a **második pillér**: **CFSP** (Common Foreign and Security Policy, a közös kül- és biztonságpolitika), s a diplomáciában működik is, 2010-től már uniós „külügyminiszter” vezeti a stábot, az alakuló Európai Külügyi Szolgálatot. És a diplomácián túl?

Az Uniónak saját hatékony biztonságpolitikai pillére nincs Az USA-védernyi alatti **NATO** nem EU. Magyarország Csehországgal és Lengyelországgal az első hullámban kapott meghívást, 1999 óta tag a katonai szervezetben. 2004-ben lépett be a három balti állam, Bulgária, Románia, Szlovákia és Szlovénia. 2006-ban Bosznia-Hercegovina és Szerbia csatlakozott a NATO békepartnerségi programjához. Horvátország és Albánia 2009-ben vált a NATO tagjává, Koszovóban pedig az ezévi (2010 eleji) kontingens-csökkentés ellenére még mindig több mint 10 000 idegen katona maradt. Törökország a kezdetek óta NATO-tag. A két „új” térségben fontos NATO-jelenlét kapcsán megfogalmazódott, hogy az európai biztonsági stratégiát úgy kell felülvizsgálni, hogy az tartalmazza a NATO jelenlegi feladatának és jövőbeni irányának, valamint a NATO és az Európai Unió stratégiai és operatív szinteken meglévő kapcsolatának mélyreható elemzését, valamint a NATO további bővülése biztonsági kihatásainak elemzését. Az anyag várhatóan 2010-ben elkészül, s onnan többet lehet látni az európaiság értelmezéséről. A folyamat halad, ezt jelzi, hogy Montenegrónak békepartnerséget ajánlott, Macedónia, Ukrajna és Grúzia is csatlakozásra vár.

Ugyancsak nem-uniós csoportosulás az **OCSE** (Organization for Security and Cooperation in Europe; **EBESZ**, Európai és Biztonsági és Együttműködési Szervezet). A világ legnagyobb ilyen profilú tömörülésében ugyanis 56 tag van jelen,

s t partnerségi viszonyban van további 6 mediterrán és 6 ázsiai állammal. Bár a korábbi Kelet-Nyugat párbeszéd funkcióját kin tte, nem lett egy igazán er s békefenntartó er , s nem is abba az irányba halad.

Az EU és NATO közötti kapcsolat se felh tlen: a jelentések kapcsán az Európai Parlament „sajnálátát fejezi ki amiatt, hogy **Törökország** akadályozza a Berlin Plusz megállapodáson alapuló és azon túlmutató EU-NATO stratégiai együttm ködés végrehajtását, és aggodalmát fejezi ki az ilyen akciók, például a koszovói EULEX által az EU-alkalmazottak védelmére gyakorolt negatív következmények miatt”. Ennyi, és nem több.

Koszovó függetlenségének elismerésében nincs az EU-nak egységes álláspontja, a tagállamok reagálása is különböz . A többség, így a legtöbb szomszédos ország és Magyarország is elismeri, de 7 uniótag nem. Nyilvánvalóan azoknál az államoknál okoz ez problémát, ahol jelent s kisebbségek vannak és helyzetük nem teljesen megoldott, azaz: félnek, hogy Koszovó esete akár nagyon hamar precedenst teremthet. Ezzel függ össze az is, hogy abban se alakult ki még egy egységes álláspont, hogy az UNMIK hatásköreit át kell-e adni az EULEX-nek. Többen úgy vélik, hogy ha a feladatok nem kerülnek át az ENSZ-t l az Unióhoz, azzal az EU saját hitelességét ássa alá, mivel vállalt kötelezettségeit nem teljesíti.

Egy **Szerbiában** telepítend esetleges orosz rakétabázis és /vagy figyel rendszer Moszkva oldaláról legalább annyira indokolt, mint amennyire az USA részér l Lengyelországba, Csehországba telepítend rakétabázis – az iráni fegyverek ellen. Szerbia közelsége, cirill-ortodox világa, mostani új helyzete mind olyan tényez , ami bizonytalanná teszi nemcsak az ország, de az egész balkáni térség jöv jét. Szinte nem is említve, hogy az olcsó gáz, olaj és más nyersanyagok beáramlása milyen rokonszenvet alakíthat ki. (Volt már ilyen precedens, Fehéroroszország más áron kapja az energiahordozókat, mint Ukrajna, s t utóbbinál a vezetéket is többször elzárták.) Az EU-nak és a NATO-nak tehát nagyon ésszer , vonzó alternatívát kell felkínálni, hiszen a tét óriási. Ezt már Brüsszel is észrevette, az id rövidsége (lásd mostani koszovói események) azonban még nem tette lehetővé egy vonzó stratégiakép kialakítását.

A Nyugat-Balkán és Kelet-Európa szerepe általános és összetett stratégiai kérdés. Itt lesz látható, mennyire tud hatékony tud lenni az Unió adminisztratív apparátusa az intézményi rendszer átalakításának segítségével, és mennyire tud hatékony lenni a közös hadsereg a polgári átalakulás vívmányainak megtartásában és a kisebbségek védelmében. Sokáig késett az uniós külügyi és biztonságpolitikai képviselői poszt, valamint késik az Európai Külügyi Szolgálat létrehozása, jóllehet mindkettő hathatósan tudna a nyugat-balkáni és a kelet-európai kérdésekben (is) eljárni. Az okok abban keresendők, hogy az érdekek nem azonosak az egyes tagországokban, akár geopolitikai helyzet, akár kisebbségi nyomás a probléma oka.

1. 5. Az integráció b vítésére irányuló uniós törekvések

Az Európai Gazdasági Közösségtől az Európai Unióig hosszú a történet, ami egyben a b vítések és az integrációmélyítések története is. A szervezet öt évtized alatt folyamatosan b vült, a tagországok száma 6-ról 27-re emelkedett, népessége megduplázódott, területe háromszorosára n tt. A modern gazdaságtörténet eddigi integrációi max. 6-9 taggal bizonyultak életképesnek, s olyan vertikális mélységig, mint az EU, el se jutottak. Innen nézve a b vítés tehát nemcsak pozitív, mert növeli az unió összpontenciálját, és ellene hat Európa világgazdasági térvésztesének, hanem nem kevés kockázatot is tartalmaz.

Egyre több támogatást kell adni a szegény csatlakozóknak, a b vítés eredményeképp a munkahelyek egy része az olcsóbb országokba kerül, stb. Az új tagok esetén mindenképp Törökország és Ukrajna (Oroszország?) jelentenék a legnagyobb támogatási tételt, már csak méretük miatt is. Az Európai Bizottság háttér tanulmánya szerint 2015-ös csatlakozással, de a 2025-re (a teljes kifizetésre jogosultság időpontjára) vonatkozóan mintegy 2,5 milliárd euró körüli befizetést levonva nettó évi 17-18 milliárd euróra lenne jogosult Törökország. Ez az Unió 100 milliárdot meghaladó költségvetésének is tétel, mintegy 14 - 15 %-át jelenti, bár ez pontosan megfelelne a török népesség (jelenlegi és nem akkori) uniós arányának. A keleti régióra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre becslések.

A 2010-es években Horvátországot leszámítva kifejezetten szegény országok lépnek be, az Unió regionális GDP-átlaga esik, ami teljesen átértékeli majd a

kohéziós politikát. A fejlettségbeli különbségek n nek, hiszen a skála alján lev , jelenlegi sereghajtó bolgár vidékek hovatovább a középmez nybe kerülnek, s egy csapásra gazdagnak min sülnek anélkül, hogy nyomoruk cseppet is enyhülne. A magyarországi régiók teljességgel kiesnek, vagyis az az abszurd helyzet áll el , hogy az utóbbi évek nem létez gazdaságfejl dése ellenére is haladunk: elérjük lassan az uniós átlagot. A gond másoknak is az, ezért valószínű leg szükség lesz tehát a nyugat-balkáni csatlakozás miatt a 2007-2013 költségvetési id szak lezárását követ en az Unió politikáit több területen drasztikusan átalakítani. Az új tagállamok belépésekor szinte biztos, hogy megváltozik az agrár- és vidékpolitika, a strukturális politika (valószínű leg visszakérül nemzeti szintre), a munkaer szabad áramlása vonatkozásában több ország moratóriummal él, n a monetáris unión kívüli tagok száma, s ezzel a pénzügyi bizonytalanság, új kezelést igényel az eltér integrációs szinten lev országok érdekeinek érvényesítése. Feltehető en az európai FÁK-országok is több pénzt kapnak a következő költségvetési ciklusban.

A két nagy országcsoport majdani csatlakozásával egyre szegényebb lesz a közösség, új kultúrák és civilizációk jelentkeznek, átalakul a bels döntéshozatalai rendszer stb. Vagyis a növekv unió *min ségileg is más uniót* jelent. Minden egyes kib vülés egy-egy min ségi ugrást eredményezett, legnagyobbat értelemszerű en a 2004-es. Az esetlegesen csatlakozó EFTA-országok méretükb l adódóan nem ellensúlyozzák a leendő déli és keleti partnereket. Egyre inkább távolodik az unió a Hatok - Tizenötök egységes világtól, még akkor is, ha az integráció mélységében is folyamatosan b vül. Az új kihívások minden korábbinál aránytalanabb mértékben els sorban nem-gazdasági dimenziókat, szempontokat vetnek fel, maguk a gazdasági tényez k pedig minden eddiginél nagyobb bizonytalansági tényez t hordoznak. Milyenné is lesz a kib vül integráció? A külkereskedelem áruszerkezetének változásától kezdve a politikai egymásrataltság mértékének módosulásáig szinte valamennyi területen új helyzettel kell számolni.

Távlatában itt arra is kell gondolni, hogy nemcsak Nyugat-Balkán létezik a maga 8 országával, hanem létezik már 2004 óta egy **ENP** (European Neighbourhood Policy, Európai Szomszédságpolitika), ahol Ukrajnáról, Fehér-Oroszországról, Moldováról, Azerbajdzsánról, Grúziáról és Örményországról is szó van. Nemcsak kinyilatkoztatás, hanem már meg is kezd dött az érdemi munka: a korábbi MEDA és

TACIS programokat 2007-ben váltó **ENPI** (Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz, a már említett ENP gyakorlati megvalósítása) a 2013-ig tartó költségvetési ciklusban már 12 milliárd eurót költ a hat ország gazdasági felzárkózására. Továbbá ott az **EIDHR** (European Initiative for Democracy and Human Rights, Európai Kezdeményezés a demokráciáért és emberi jogokért), alig kisebb összeggel, ami nyilvánvalóan az EU az elkötelezettségét jelenti.

1. sz. táblázat

A CARDS támogatása (millió euró)

Ország/téma	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Összesen
Albánia	33,4	37,5	44,9	46,5	63,5	44,2	45,5	315,5
Bosznia-Herc.	90,3	105,2	71,9	63,0	72,0	49,4	51,0	502,8
Horvátország	16,8	60,0	59,0	62,0	81,0	-	-	278,8
Macedónia	13,0	56,2	41,5	43,5	59,0	45,0	40,0	298,2
Szerbia	650,5	385,5	351,6	324,3	307,9	282,5	245,5	2547,8
Polgári közíg.	10,0	24,5	33,0	32,0	35,0	36,0	35,0	205,5
Regionális	20,2	20,0	43,5	31,5	23,0	47,9	42,0	228,1
Egyéb	141,5	118,0	11,0	17,0	22,5	19,7	19,8	349,5
Pénzü. segély	70,0	120,0	100,0	15,0	16,0	33,0	50,0	404,0
Összesen	1045,7	926,9	756,4	634,8	679,9	557,7	528,8	5130,2

Megjegyzések:

1. Horvátország 2005-től elcsatlakozási támogatást kapott és kap, így a CARDS-ből idővel kikerült.
2. Koszovó és Montenegró Szerbiához tartozott a program idején.
3. Egyéb alatt humanitárius segély, gyorsreagálású műveletek stb. értendő.

Forrás: www.europa.eu.int/comm/enlargement/cards

A Nyugat-Balkánnak korábban nyújtott pénzügyi támogatás fő formája a **CARDS** (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization), az a közösségi forrás volt, amellyel az Unió 2000 - 2006 között támogatta a térséget. Az 1. sz. táblázatból jól látható a viszonylati és időbeli

megoszlás. Kiemelend a Szerbiának (akkor még Montenegróval és Koszovóval együtt) nyújtott segítség, amely a teljes térségi büdse felét teszi ki. Id ben 2000-ben történt a legnagyobb kifzetés. Mindkett magyarázata: a milosevicsi rendszer bukása után Szerbiát talpra kellett állítani.

A CARDS program 2000 és 2006 között mintegy 5 milliárd eurót pumpált a térség országaiba, s 2007-t l az ezt felváltó **IPA** (El csatlakozási Támogatási Eszköz) még nagyobb összeggel számol, 11,5 milliárd eurót irányoz el a csatlakozási folyamatok finanszírozására. Az IPA tulajdonképp egy koherens támogatási keret a tagjelölt és potenciális tagjelölt országok számára. Vagyis: az Unió egyértelm en elkötelezett a Nyugat-Balkán irányába, szándékának komolyságát pénzügyi transzferei is jelzik. Az IPA az alábbi 5 f területre koncentrált:

- átmeneti támogatás és intézményfejlesztés (gazdasági téren különösen: vállalati érdekképviselő, kkv-k támogatása, fogyasztóvédelem), továbbá nélkülözhetetlen politikai reformok,
- határon átnyúló együttm ködés (uniós tagállamokkal és IPA által támogatható országokkal),
 - regionális fejlesztés (közlekedés, környezetvédelem is, nemcsak gazdaság),
 - humáner forrás-fejlesztés (az iskolázottság er sítése, illetve a kirekesztés visszaszorítása).
- vidékfejlesztés.

Az els kett minden támogatható ország számára többségében elérhet . A támogatás a nemzeti és az egyszerre több országra kiterjed elfogadott éves projektek keretében történik. Az els ért a B vitési F igazgatóság, a másodikáért a B vitési F igazgatóság és a Regionális Politikai F igazgatóság felel. A másik három terület pénzei csak a tagjelöltek számára hozzáférhet k. Ez utóbbiak úgy m ködnek, mint a Strukturális Alapok, azaz a tagjelölt országokat arra készítik fel, hogy csatlakozásuk után igénybe tudják venni a hasonló támogatásokat, amihez ki kell addigra alakítani a megfelel kezelési struktúrát. A harmadik területért a Regionális Politikai F igazgatóság, negyedikért a Foglalkoztatási, Szociális és Esélyegyenl ségi F igazgatóság, ötödikért pedig a Mez gazdasági és Vidékfejlesztési F igazgatóság felel.

A 2007-től indult az uniós támogatások második szakasza (az EU 7 éves költségvetési ciklusokat alkalmaz, ehhez igazodott a CARDS is) az elírányzat szerint - mint már említettük - legalább 11,5 milliárd euró támogatást nyújt a térség országainak. Az országokra és az évekre lebontott döntés még nem született meg, mindössze 2009-ig ismerjük ennek lefolyását, a 2. sz. táblázat tartalmazza az eddigi adatokat. A későbbiekre vonatkozóan valószínűleg az érettség foka és a brüsszeli érdekmélysége lesz a meghatározó. Az adatok között nem szerepelnek a terven felüli kiadások, így például Koszovó 2008-ra 20 millió euró külön segélyt kapott.

2. sz. táblázat

Jelenlegi uniós elcsatlakozási támogatások (millió euró)

Ország	2007	2008	2009
Horvátország	138,5	146,0	151,2
Macedónia	58,5	70,2	81,8
Albánia	61,0	70,7	81,2
Bosznia-Hercegovina	62,1	74,8	89,1
Montenegró	31,4	32,6	33,3
Szerbia	186,7	190,9	194,8
Koszovó	63,3	64,7	66,1
Törökország	na	na	na

Forrás: Európai Tükör, 2008 / 4, 151. old.

A közelség és tradíció folytán Horvátország viszonya a legszorosabb az Unióhoz. Nemcsak szoros, rendezett is a viszony. Legkevésbé megoldott Koszovóval, ahol a függetlenség kikiáltása okán újra napirendre került a nyugat-balkáni stabilitás kérdése. Brüsszel számára is világos, ha nem cselekszik gyorsan, a térség egésze visszacsúszhat a lejtszen. A 22 milliós ember (Törökország nélkül) az 500 milliós Unió számára nem nagyságrend, ugyanakkor a régió elvesztése hosszú időre blokkolhatja az összeurópaiság haladását.

Az Unió szervezésében indult **SEECF** (Regionális Együttm ködési Tanács délkelet-európai irányítója) lehet ségei nagyok. Ugyancsak számos el ny kínálkozik a **CEFTA** (Central European Free Trade Area, Közép-Európai Szabadkereskedelmi Övezet) m ködtetésében. Továbbá minden érintett ország részt vesz az együttm ködésben az **Európai Kisevállalkozási Charta** keretében. Az **Energiaközösséget** létrehozó szerz dés végrehajtása is halad el re, már részletes ütemtervek is készültek a villamos energiára és gázra vonatkozóan. Er södött a polgári védelmi együttm ködés, mely els dlegesen a természet okozta vészhelyzetek együttes kezelésével foglalkozik (árvizek, erd tüzek, földrengések stb.). Folyamatban van az európai közös légtérbe való aktív bekapcsolódás is.

A bizottsági **TAIEX** Iroda (Technical Assistance and Information Exchange Instrument) az uniós joggal és szakpolitikákkal kapcsolatos tudatosság növelése érdekében technikai tájékoztató rendezvényeket szervez az üzleti szektor szerepl i számára. Továbbá szakmai válaszokat ad a közszektor szerepl inek a modern közintézmények kialakításához, segíti a humán infrastruktúra fejlesztését, szakért ket küld a térségbe az adózással, közbeszerzéssel, közigazgatással kapcsolatos teend k oktatására. A regionális államigazgatási iskola hozzá fog járulni a Nyugat-Balkán adminisztratív kapacitásainak korszer sítéséhez. A **SIGMA** (Support for Improvement in Governance and Management) eredményeire építve a közigazgatások közötti ikerintézményi program (**twinning**) középtávú támogatást biztosít az igazgatási segítségen túl a hatékony gazdaságpolitikai irányításhoz is.

Szükséges megemlíteni a **Regionális Partnerség** és a Nyugat-Balkán kapcsolatát. Ez Ausztria, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia szorosabb kapcsolatát jelenti a térség országaival, ahol is tapasztalataikat adják tovább a csatlakozóknak. Egy-egy témának konkrét felel se is van:

- Ausztria - környezetvédelem, ipari hulladék, szennyvíz,
- Magyarország - bel- és igazságügyi együttm ködés,
- Szlovénia - állat- és növényegészségügy, élelmiszerbiztonság,
- Szlovákia - társadalmi kapcsolatok,
- Csehország - bels piaci szabályozás, szabvány, fogyasztóvédelem, min ségbiztosítás, szakmai továbbképzés.

Elrelépés történt a támogatások megvalósításának az Európai Újjáépítési Ügynökségtől (EAR) a Bizottság küldöttségeihez és a belgrádi, podgoricai, pristinai és skopjei irodáihoz történő zökken mentes átruházásának előkészítésében. Megkezdődött a magánszektor fejlesztésére irányuló Délkelet-Európáért Európai Alap (EFSE) működése is. Ez utóbbiak már nem az EU, hanem az OECD, EBB, EBRD, Világbank intézményei, de segítik az EU célkitűzéseinek megvalósulását. Az ODA (Official Development Assistance) nyugat-balkáni kedvezményezettjei például az OECD, illetve az EU által megengedett feltételeknél kedvezőbb kondícióval jutnak projektekhez kötött hitelhez.

1. 6. Az integrációra irányuló tagjelölti és potenciális tagjelölti törekvések

Nyugat-Balkán országai gazdasági érettség vonatkozásban a legutóbbi években közelebb kerültek az Unióhoz. Az elmúlt 10 esztendő során (1997 - 2006) az EU-27 (azaz, beleértve az utóbbi két kibővülés országait is) GDP-je másfélszeresére, míg a térség országaié duplájára nőtt. Gazdasági növekedésük Macedónia kivételével 5 % feletti, lényegesen meghaladja az EU-átlagot (2,4 %). A térség legnagyobbja, Törökország ebben az évtizedben végig 6-9 % között teljesített, 2003 óta Macedónia eredményei is javulóban. A polgárháborút követően a térség helyzete konszolidálódni látszik. A fölzárkózásnak tehát vannak nyomai, igaz, ezek egyelőre nagyon szerények, hiszen amíg az egy főre jutó GDP a Huszonhetek esetében 24 000 euró körül mozog, addig a legjobban teljesítő Horvátország esetében is 8 000 euró körüli, az összes többinél még az 5 000 eurót sem éri el. A sereghajtó Koszovó 1 000 eurós szintje pedig önmagáért beszél.

A Bizottság 2007. novemberében kiadott országjelentései szerint a térség államai többségükben jól teljesítenek, bár mindenütt akad még további tennivaló. Brüsszel hangsúlyozza, hogy csak segítséget ad, de a problémákat az egyes országoknak kell megoldani. Pozitív fejlemény, hogy az Európai Tanács 2008 februárjában megerősítette a nyugat-balkáni térség melletti elkötelezettségét, és javasolta az előcsatlakozási együttműködés felgyorsítását. Hasonlóan vélekedtek a régió külügyminiszterei a 2008. március 28 - 29-i szlovéniai informális találkozón.

A 3. sz. táblázat mutatja a régió országainak jelenlegi és várható növekedési ütemét és az infláció mértékét. Elbbi messze jobb, mint az uniós átlag, valamennyi országé legalább duplája a magyarnak, s csak a szerb és török pénzromlás mértéke egyezik meg a miénkkel. E mutatók felől nézve tehát folyik a térség országainak felzárkózása, s az ismert háttér figyelembevételével még értékesebb lett az eredmény.

3. sz. táblázat

Növekedés és infláció a nyugat-balkáni régióban

Ország	GDP növekedése %-ban		Infláció mértéke	
	2007	2008	2007	2008
Albánia	6,0	6,0	2,9	4,2
Bosznia-Hercegovina	5,8	5,5	1,3	4,8
Horvátország	5,8	4,3	2,9	5,5
Macedónia	5,0	4,5	2,2	7,0
Montenegró	7,5	7,2	3,4	4,8
Szerbia	7,3	4,0	6,8	11,3
Törökország	5,0	4,0	8,8	7,5

Megjegyzések:

1. A 2008-ban alakult Koszovóra nincs adat
2. 2009-es adat még nem áll rendelkezésre

Forrás: IMF World Economic Outlook, 2009

A jó teljesítménynek ugyan Brüsszel is örül, de távolodóban a hetvenes és nyolcvanas évek integrációs szellemisége. Emlékeztetül: akkor a diktatúrából demokráciába való átmenetet segítette a csatlakozás Görögország, Portugália és Spanyolország esetében, az akkori politikai döntések jóval kockázatosabbak voltak, mint most a Balkánnál. Brüsszel azonban óvatos: az ibériai sikertörténetek nem azonosak a 2004-es kibőlülésekkel, különösen nem a 2007-essel. A csatlakozás utáni első öt év magyar példája is jól mutatja, hogy hiába az EU-s segélyezés, ha a

politikai vezetés nem kíván, vagy nem tud szakszerű gazdaságfejlesztéssel foglalkozni. ***Az EU-pénz önmagában nem garancia a szárnyaláshoz***

A tanulmánynak nem témája a politikai törekvések elemzése, de feltétlenül jelezni szükséges, hogy a jövőbeni kibúvulésnél ennek hangsúlyozott szerepe lesz. Elég itt mindössze arra utalni, hogy a legutóbbi kibúvulésnél sem a gazdasági érettség volt a meghatározó szempont, hiszen a román-bolgár egy főre jutó GDP-nek másfélszeresét produkálják a horvátok, már most. Az Ante Gotovina¹¹ körüli kiadatási vita se gazdasági kérdésekről szólt, mégis a nemzetközi fegyverszünet döntéséig álltak a tárgyalások (2005. október), s az uniós kifizetések is. Gazdasági oldalról pedig egyértelmű, hogy az integráció mélyülése alapvetően a jelöltek (Törökország kivételével) és potenciális jelöltek gazdasági növekedésétől függ, hiszen a piacgazdaság kereteinek kialakítása, a jogharmonizáció, az intézményrendszer stb. demokratikus átalakítása lényegesen egyszerűbb és gyorsabb. A politikai rész felzárkóztatási vonatkozásban tulajdonképpen rendben: valamennyi országban megkezdődött az intézményi hálózat kiépítése, erősödik a jogállamiság, érvényesülnek az emberi jogok, létezik benne a kisebbségek védelme (már amennyire ez az EU-országoknál is megvan), épül benne a civil társadalom. A gazdasági feltétel arról szól, hogy az adott ország jól működő piacgazdasággal rendelkezzen, valamint képes legyen megbirkózni az Unión belül érvényesülő versenyviszonyokkal és piaci hatásokkal. Ezzel nincs vége: szükséges a korrupció, bürokratizálás, kábítószer-használat, csempészet visszaszorítása, az illegális vándorlás fékezése, a fenntartható fejlődés kialakítása, a szegénység mérséklése, a foglalkoztatás és környezetvédelem jobb kiépítése - hogy csak a legfontosabbakat említsük, mert ezek is részei a gazdasági felzárkózásnak, nemcsak a növekedés.

Az Európai Unió túl az integráció elmélyítése más relációkban is szükséges. Legkézenfekvőbb a CEFTA-országokkal való együttműködés és az egymás közötti gazdasági kapcsolatok erősítése. A nemrég újjáélesztett CEFTA célja, hogy legfőbb regionális motorja legyen a kereskedelemnek és általában az üzleti szférának. A CEFTA legnagyobb hátránya, hogy nem terjed ki a mezőgazdasági és élelmiszeripari

¹¹ A tábornok volt a „Vihar hadmívelés” során a horvát csapatok főparancsnoka, legalább 150 szerb nemzetiségű polgár megölésével és tízezrek kiűzésével vádolják. Ugyanezért a „tisztogatásért” hazája egy részében nemzeti hősként tisztelik.

termékekre, holott az országok gyenge fejlettségéből és önellátottságuk alacsony fokából adódóan itt lenne talán a legkedvezőbb a terep. Ehhez hasonlóan a Délkelet-európai Együttműködési Folyamat is olyan regionális szerveződés, amely segíti a tagjelölt és potenciális tagjelölt államokat, hogy felkészüljenek a tagságra, megteremtve az első igazi regionális fórumot közöttük. Mindkettőben hatalmas tartalékok vannak, s ezek kihasználása valamennyi ország számára kedvező pozíciót teremthet. Ez nemcsak a közvetlen árucserére vonatkozik, hanem a szolgáltatások nagy volumenének cseréjére is. Röviden a fejlődés útja: nagyobb piacok horizontális értelemben és mélyül együttműködés vertikális értelemben.

Sokat segítené az integráció elmélyítésében a kapcsolódó **infrastruktúra** javítása, mindenképpen a szállítás könnyítése és a telekommunikációs költségek csökkentése. Előbbi investíciókat (nem feltétlen költségvetésből, de mindenképpen állami felügyelettel) igényel, hiszen Horvátországot leszámítva a vasút- és közúthálózat valamennyi országban gyér, ráadásul az országok közötti átmeneti kapcsolat nem is mindig létezik. A polgárháború a közlekedési infrastruktúrát is nagyon megrongálta. Törökország ázsiai része sincs jobb helyzetben a Balkánnál. Reményteliek viszont az európai közlekedési hálózatokba/csatornába történő belépések. A tervek szerint a 2010-es évek felében néhányuk már átadásra is kerül, s eddig a világtól elzárt térségek jutnak logisztikai elnyűhöz. Sőt, nemcsak a térségek, az M9 - Selyemút pl. Európa és Ázsia közötti közúti kapcsolatot is javítja.

A telekommunikáció a térségben kifejezetten drága, EU-szintet is meghaladó, pedig a fizetések lényegesen szerényebbek. Ez a terjedést és az igénybevételt erősen hátráltatja, nem véletlen, hogy Európa legrosszabb telefonellátottsági mutatói a térségben vannak. Brüsszel is, a Világbank is többször javasolta a verseny megteremtését, a jelenlegi díjak csökkentését, hiszen ez a legtöbb országban az uniós árak duplája. Hasonlóan költséges az EU országaiból Nyugat-Balkánra történő telefonálás. (A Robin Hood adóval is lehetne a szolgáltatók extraprofitját mérsékelni.)

A modern ipar kiépülésével szükség lesz az energiahálózatok és a környezetvédelmi intézkedések egymás közötti integrálására is, még hozzá nagyon rövid időn belül. Az ipari és civilizációs szennyezés okozta hazai és határokon

átnyúló környezetvédelmi problémákra is fel kell készülni, mert a nagyipar kiépülése el tt lényegesen olcsóbb, mint utána. Ezek azok a feladatok, ahol nem az uniónak, hanem a csatlakozni vágyóknak kell lépni.

A gazdasági integráció két f mér számát, a külkereskedelmet és a külföldi közvetlen t befektetéseket tekintve a Nyugat-Balkán függ helyzetben van az unióval szemben. Emellett az EU pénzügyi segélyei és a külföldön dolgozók hazautalásai is komoly gazdasági függést eredményeznek. Az euró elterjedt fizetési eszköz a térségben. Egyoldalú függéssel jellemezhet a gazdasági kapcsolat, hiányzik a kölcsönösség.

1. 7. Többsebességű b vülés

A b vítés menetrendjére vonatkozó hivatalos brüsszeli közlemény nincs, s t egyre inkább óvakodnak az EU-felel sök bármilyen id beni célzástól is. Nem lehet bizonyítható hipotéziseket sem felállítani, hiszen a történelem pár éven belül teljesen átírhatja. Mégis sokan jósolnak, mert érte szakmai babér kapható, de a terület tulajdonképp a jöv kutatás ama kristálygömbös változata, ami ugyan tudományos berkekben matematikai-statisztikai módszertannal dúsítva szépen felépített, de a holnapnak akadémiaát nem ismer gyakorlata felülírja, elég csak a Kelet-Közép-Európa rendszerváltozásaira utalni, a legjobbnak vélt tudományosnak aposztrofált jósdák se, tudták még hónapokkal korábban se idejét, se hogyanját jelezni. A szerz teljességgel el tudja képzelni a horvát csatlakozás évtizedes késését éppen úgy, mint akár Ukrajna belépését még a tízes években, mindkett höz elegend egy markáns kül- és/vagy belpolitikai változás.

A három id beni alapvariáció az unió térbeli gyarapodására: ***a normál vagy gyors vagy lassú*** b vülés. Évszámok megadása csupán a szerz általi becslés, az eltérés akár évtizedes is lehet, a jöv t nemcsak Budapesten, de még Brüsszelben se látják el re.

A ***normál*** tempó az aurea mediocritas, az arany középút, a tervezett menetrendszer ség, azaz Brüsszel tudjon befogadni, és a kívülállók tudjanak megfelelelen teljesíteni. Ehhez kell nyugodt nemzetközi politikai légkör, a

konjunktúra visszaállása a fenntartható fejlődés, illetve a fölzárkózás irányába, és természetesen egy kicsi szerencse is. Időben azt jelenti, hogy 2012-ben Horvátországgal indul a folyamat, a többi balkáni ország 2016-20 között lesz tag, a húszas években megkezdődik a kaukázusi becsatlakozás. Törökország tagjelöltsége ellenére lemaradhat (azaz csak 2020 után lenne tag) és nincsen szó Oroszország távoli belépéséről sem. Gazdasági oldalról nézve ez a sebesség kerül a legkevesebbe.

A **gyors**tempó legvalószínűbb elidejítése a vártnál kedvezőbb világgazdasági klíma, az egyes országok gyors növekedése, a nemzetközi kereskedelem élénkülése vagy különleges belpolitikai, illetve olyan nemzetközi helyzet, ahol a megoldás kulcsa lehet egy gyorsított tagfelvétel. Jelenleg (2010 elején) úgy tűnik, hogy a 2008-as válság okozta visszaesés megáll, és 2011 körül ismét lassú fellendülés következik, ami a kis országok közelebb kerülését gyorsíthatja. Az ütemesebb változat szerint már a magyar elnökség (2011) idején tag lehet Horvátország (Izland is), és az évtized közepére lezajlik a balkáni becsatlakozás, és az évtized végére a kaukázusi csoport is megjelenhet az unióban. Egy fehér orosz vagy ukrán belpolitikai változás is közelebb hozhatja az érintett országokat Brüsszelhez, akár az évtized végére. Egy esetleges orosz-kínai ellentét kiegyensúlyozása is közelebb hozhatja Moszkvát Brüsszelhez. A gyors tempónak ára van: mind az unió, mind a csatlakozni kívánók részéről többlet teher.

A csatlakozási **lassúság** elidejítése a fentiek ellentéte: dekonjunktúra a világban, elhúzódó válság, belpolitikai gondokkal küzdő és gazdaságilag gyengén teljesítő EU, továbbá a tagsági politikai-gazdasági követelményekben nehezen haladó külső partnerek. Legalább egy-két évig még ez a variáns tűnik realitásnak, nem véletlen, hogy Brüsszel óvakodik időpontokat mondani. Ebben a változatban a leghamarabbi horvát csatlakozás is 2013-ban, vagy utána lehet, a tagjelöltek lemaradnak mögötte, a potenciális tagjelöltek is ennek megfelelően késnek. A keleti országok jövedeleme évtizedet késik. A lassú tempó mutatja Európa tévesztését a világban, a sikertelen uniós projekteket és a csatlakozni vágyók képtelenségét az önálló fejlődésre. A három változat közül kétségtelenül ez a legdrágább valamennyi partnernek.

Az Unió **belső növekedése** se egyforma, és ez nagyban kihat a költségvetési menetrendre. A szlogenként is emlegetett **fenntartható fejlődés** egy lassú, de biztos

tempót jelent(ene). Tény viszont, hogy az unió régióinak fejlődési sebessége nem egységes, variációk itt is adóttak. Kirajzolódóban a gyorsabb centrum: banán alakú térség Dél-Angliától az észak-olasz ipari háromszögig¹², magas innovatívitással, sok kezdeményezéssel, mindenekelőtt infokommunikációs fejlesztésekkel, és től távolodva a lemaradás a megfigyelhető. Egyik variáns lehet egy új centrum-periféria elv megvalósulása, de elképzelhető, hogy a teljesebb és sikeresebb felzárkóztatási politika érvényre jutása a 2014-ben kezdődő költségvetési ciklusban. Pillanatnyilag az előbbi esélye a nagyobb. Végül: a belső, azaz régiókénti sebesség variációit tovább bonyolíthatják az újonnan csatlakozók. Sok évtizednek kell eltelnie, míg a Kelet-Európa - Nyugat-Európa közötti társadalmi-gazdasági határ a földrajzival megegyező lesz.

A változatok között szerepeltetni kell a **szétes vagy lazuló uniót** is. Nyilvánvaló, hogy ennek a változatnak lenne legkomolyabb hatása a jövőre: leállna az egész folyamat. A mostani gyenge gazdasági teljesítmény az euroszeptikusok számát gyarapítja. Grönland példája már mutatta, hogy nem mindenki véli úgy, hogy csak Brüsszel felé van az üdvözlő út, az új **Lisszaboni szerződés** konkrétan is foglalkozik már a kilépés módjaival. A kisebbségi gondokat az unióban sehol se sikerült rendezni, és a probléma csak nem, uniós koncepció nincs, végül az egységes külpolitikai arculat is csupán álom, a tényleges katonai erő a NATO és ezen belül az Egyesült Államok jelenti. Az se mellékes, hogy az unión belül az egyes országok politikai közeledése nem egyértelmű, változatlanul érvényben vannak pl. a fasizmusra hajazó benesi dekrétumok (nemcsak Magyarország irányában), ki lehet utasítani az egyik uniós országból a másik tagország köztársasági elnökét, stb.

Mit jelentenek az eltérő sebességek ráfordítások/kihozatal és/vagy kockázat/valószínűség dimenzióiban? Mást és mást jelent az egyes tagországok, az unió egésze és az előszobában vagy a bejárati ajtó előtt várakozók számára. Külön értekezés terjedelme részletes kifejtésük. Rövid összefoglalásuk három tételben megfogalmazható. A nettó befizetők egyre kevesebbet kívánnak költeni, a válság okán nagy a belső nyomás, hogy a pénzre otthon nagyobb szükség van. különösen

¹² Milánó - Torino - Genova közötti térség, Itália legfejlettebb területe

munkahelyteremtés és szociális ellátás vonatkozásában. A kívülállók a tagság elérésével nagyobb támogatási juttatásokban bíznak, több FDI-re számítanak, könnyebb piacrajutást remélnek. Az unió sikert kíván bemutatni: amikor a sokat hangoztatott legversenyképesebb régió elérése nemcsak határidőre nem valósult meg, hanem egyre távolabbinak látszik, amikor a tudásalapú társadalom kiépítése, a bolognai folyamat stb. mind-mind problémákkal küzd, akkor valóban kell pozitívumot találni, íme - a bűvésben az erő, formálódik az egységes Európa még akkor is, ha az eredeti célkitűzések egyre távolabb esnek és más minőség integráció jön létre.

1.8. A bűvés Unió szerepe a világban

A *Lisszaboni stratégia* (2000) úgy fogalmaz, hogy a világ legversenyképesebb, tudásalapú társadalma legyen az EU 2010-re, azaz lényegében a dolgozat írásának idejére. A program konkrét számokat is tartalmaz, pl. a K+F aránya érje el a GDP 3 %-át. A követendő út, a *fenntartható fejlődés* azt jelenti, hogy a biztos, lassú, de kiszámítható, környezetbarát gyarapodás lényegesen jobb a hektikus, csak időnként gyors, ugyanakkor visszaeséseket is tartalmaz(ható) fejlődésnél. Hogy az eredeti elképzelés időben megvalósuljon, már nem realitás. Még az említett K+F-nél is csak a skandináv országoknak sikerült ezt az arányt elérni, a többség 2 % alatt (Magyarország: 1,9 %). A 2004-es és 2007-es bűvés nem segítették a folyamatot, igaz, súlyuknál fogva nagyon nem is gátolták. A projekt fele időben már le is futott a csatlakozásokig, s akkor se volt átütőbb, mint a második szakaszban. A Tizenötök elkényelmesedését és lelassulását, a *kudarcot nem lehet a keleti bűvés számlájára írni*

Elképzelhető viszont a versenyképes, innovatív ágazatok felfuttatása, az infokommunikációs technika adta előnyök jobb kihasználása, a szelektív felzárkóztatási politika, a fejlett személyi és tárgyi infrastruktúra adta előnyök jobb kihasználása, erőteljesebb bekapcsolódás a világkereskedelemben. A keleti partnerek erőteljesebb megjelenése is ösztönözhet. De ez már egy új Lisszaboni stratégia lenne, s egyelőre még a tervezet körvonalai se látszanak. *Értékes eredmény lenne a budapesti elnökség idejére egy vonzó és megvalósítható projekttel*

megjeleni N ne az EU-nak világban betöltött rangja, nem kisebb mértékben Magyarorszáé is.

Egyértelmű tény, hogy napjainkban is megkülönböztetett szerepet játszik mind az öreg kontinens, mind a világ gazdaságában az az EU, amely alakulását követő első évtizedekben (ötvenes évek vége, hatvanas évek) nagymértékben segítette a tagországok fejlődését, de a hosszabb ideje tapasztalt, a GDP éves 2–3 % körüli növekedése még a fele sincsen a világgazdasági átlagnak, s így a **térség folyamatosan növekvő lemaradása prognosztizálható**. A jelentkező új kicsik nem sokat tudnak változtatni, a meghatározó továbbra is az európai lokomotívként aposztrofált Németország, s mögötte az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország hármasa lesz.

Súlyosbítja a helyzetet, hogy a **népesség** szinte valamennyi uniós országban előregszik, két-három évtizeden belül meghatározó lehet a nyugdíjasok aránya, emiatt a gazdaság egésze (munkaerőpiac, termelési szerkezet, szociális szféra) teljesen átstrukturálódik. A két belépő térségben se jobb a helyzet. Nehezíti a problémát az asszimilációra szerény törekvést mutató kisebbségek magasabb szaporasági aránya (pl. arabok Franciaországban, törökök Németországban stb.), illetve esetleges tömeges vándorlásuk az unión belül a szegényebb régiókból a gazdagabbakba (ilyen kezdeményezés például a román cigányok megjelenése Olaszországban, Spanyolországban). A nyugat-balkáni és kelet-európai munkanélküliség és nyomor is kiválthat egy átrendeződést a térség országainak csatlakozása után. Reális variáns lehet továbbá a külső (nem a kontinensről) migráció ártértékelése is, s egy szó szerinti **színesebb Európa** létrejötte.

A várható bűvölések ellenére az Európai Unió **világgazdasági súlya csökken**. Az újonnan jelentkező nagyok gyors növekedése (Kína, India, Mexikó, Brazília stb.) pólusátrendeződést hozhat, s a variációk között ott szerepel a hanyatló/fogyó unió is. Egy-egy nagy állam külső majdani belépése (Törökország, Ukrajna) természetesen más folyamatokat indukál, s bár jelenleg nagyon távolinak tűnik, de nem elképzelhetetlen Oroszország belépése sem.

Furcsa helyzet adódik: n az EU, n lakossága, n területe, n gazdasági teljesítménye (utóbbi nem csupán a b vülésekkel, hanem saját gyarapodás révén is), s a növekedések ellenére mégis egyre zsugorodik a világban, különösen a világgazdaságban betöltött szerepe. ***Kell tehát el renmutató európai stratégia, a sorvadásba való belenyugvás nem alternatíva.*** A világ legversenykéesebb tudásalapú régiója cím elérése egyre távolibb, s az új tagok nem a legfejlettebb tudást fogják hozni. A szerz - egyetértve a rangos cím viselésének megérdemelt boldogságával - másutt látja a megoldást: az unió min ségi népességpolitikájában. Az előreged Európa hiába lesz tudásalapú, ha egyre kevesebben hordozzák a tudást és hiába lesz versenyképes, ha nem lesz versenyz je. Nem megoldás az unió bevándorlás liberalizációja, mert a szegény országok részére hatalmas öröm, de ennyire tarka Európát akarunk? Ha életpálya modellt tud adni Brüsszel az európai családoknak¹³, akkor vissza tud állni az egészséges korfa, és egy-két generáció alatt kialakul a normál fejl dés mennyiségben (legalább 2,3 fölötti gyerekszám/család) és min ségben (korszer iskoláztatás, készségek és képességek kibontakoztatása). Ez lehet alapja a tudásalapú és versenyképes társadalomnak, még akkor is, ha jelenlegi hangoztatása nem trendi. A b vítési politikának se mond ellent, a kívülállók zöme is hasonló gondokkal küzd.

¹³ Család alatt a hagyományos modell értend : papa, mama, gyerekek. Az egyszemélyes családok (szingli), csak hedonizmusnak él gyerektelen hetero-, illetve meleg változatok nem segítik el a társadalom reprodukcióját.

2. Nyugat-Balkán

2. 1. A Balkán általános képe

A tanulmány a régió gazdaságának meghatározó aspektusaival foglalkozik. A Balkán itt nem földrajzi értelemben értendő, hanem az Európai Unióval való integrációs megközelítésében, azaz a térségbe Görögország nem számít, viszont ide sorolódik Törökország. Athén kihagyása azért indokolt, mert gazdasági érettség tekintetében messze lekörozi a félsziget valamennyi országát, továbbá már régóta tagja is az Európai Uniónak, így a dolgozat vizsgálódásából kikerül, még akkor is, ha a dolgozat írásakor a görög államcsőd veszélye se egyszer riogató. A török csatlakozási tárgyalások kezdetei régiek, már szinte homályba vesznek, a társulási szerződés dátuma 1963-as, s bár Trákiát leszámítva az ország kifejezetten ázsiai (nemcsak földrajzi és gazdasági fejlettségi értelemben, hanem identitásban, hagyományokban, vallásban és kultúrában is), mégis a balkáni sorozatba került.

Jelezni szükséges, hogy a *Balkán-meghatározás* se egyértelmű. Számos esetben a közép-európaiság rangja a domináns, így ilyen aspektusból nézve a térség részévé válik több balkáninak vélt ország. A jugoszláv múlttal bíró Szlovénia és Horvátország tiltakozik is a besorolás ellen. Vannak ugyanakkor hivatalos tankönyvek és atlaszok, melyek a Kárpát-medencét is vélik a besorolást: ilyen felfogásban Szlovákia, Magyarország is Balkán. Délre is érkezik hasonló kezdeményezés, ott nagyon is jó okok a fejlettebbekkel egy régióban lenni, például Kiro Gligorov, Macedónia volt elnöke például következetesen és tudatosan használja nemzetközi rendezvényeken azt a széleskörű értelmezést, miszerint Magyarország is a Balkán része (Gligorov, 1999 és 2006). Nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben nem Magyarország becsmérése a cél, hanem pusztán annak jelzése, hogy ezek az államok igenis Európa szerves részét képezik, legalábbis gazdaságföldrajzi értelemben.

A *Balkán* szónak számos jelentése van. Eredetileg erdő s hegyek láncát jelenti, ha hinni lehet a török etimológiai gyökereknek. A bolgárok és a szerbek a Balkán-hegységet Öreg-hegységnek (Stara Planina) hívják. A Balkán a magyar nyelvben átvitt értelemben az állatiasság, a nyomor, a szegénység, a rendetlenség, a kosz, a

z rzavar, a selejt stb. szinonimájaként említik. Epitheton ornansként se pozitív tulajdonságokat takar: a balkáni viselkedés, a balkáni állapotok nem éppen a leghízelg bb kifejezések a magyarban. Évszázadok megfigyelése, tapasztalata hozta magával. A Magyar Nyelv Értelmez szótára (1978) a *balkáni* kifejezést csak a Balkánnal kapcsolatosan említi, pedig a szótárban nem csupán fennkölt kifejezések vannak (pl. ugyanott: balfasz). A tudomány és a valóság nem mindig kvadrál.

Maga a *Balkán-félsziget* kifejezés viszonylag új, csak a 19. században keletkezett. A wittembergai földrajztudós, Zeune Ágost ismerteti így els ként 1808-ban a félszigetet, északi határként képzeletben megtoldva a Balkán-hegység vonalát az Adriáig és a Fekete-tengerig (Zeune, 1830). Itáliai kollegája, Vittorio Vialli két évtizeddel kés bb már a Trieszt l Odesszáig meghúzott képzeletbeli vonallal jelöli ki a Balkán-félsziget északi határát, s ebben a megközelítésben bizony az derül ki, hogy Magyarország Pécs alatti része is oda tartozik (Vialli, 1969). A kés bbiekben kifejezetten divatos lett a „puskaporos hordót”, „Európa lágy altestét” osztályozni, így számos más meghatározás is létezik, ami mutatja, hogy mennyire nem egyértelm földrajzi térségr l van szó (ellentétben pl. az Appennineekkel). A félsziget korábbi neve egyébként évezredekken át Haemus, görögösen Haimos, azonos nev mitológiai királya után. A dolgozat a területet földrajzi értelemben használja, s a Magyarországtól délre húzódó félszigetet érti alatta, amely az Adriai-, Jón-, Égei- és Fekete-tenger között található.

A magyar történelem a balkánival szorosan összefügg, nem csupán, de f leg a közelség miatt. A térség magyarokkal való köt dése az államiság kialakulásával veszi kezdetét, de dokumentált korábbi nyomai is vannak. „A rómaiak, mid n elfoglalták, és tartományokba szervezték ezt a területet ... genio petrae generici, a k szikla anyai géniusának állítottak oltárt rajta” - így kezdi kit n munkáját Ferdinándy Mihály, aki már 1940-ben, a II. világháború alatt felhívta a figyelmet a térség országainak közös történelmi gyökerekb l táplálkozó összetartásának szükségességére (Ferdinándy, 1940). Az Istenkeres k írója a Pax Romanától majd nagy avar kagántól, Baján vezért l viszi végig a f bb eseményeket, igazolandó az egy régióhoz való tartozást politikában, gazdaságban és kultúrában. A térség a középkorban a szó szoros értelmében Európa védelmez je: Csernigori Ratiszláv

szervezi meg azt a bánáságot (Ozora, Macsó, Kucsó, Nándorfehérvár stb.) a mongolok távozása után, amely évszázadokon át tényleges véd bástya: óvja Nyugatot töröktől - velünk, magyarokkal együtt (Gyalay, 1996). Így kezdjük közös fellépésünket, hogy azután később is inkább együtt, néha egymás ellen folytassuk.

2. 1. 1. Nyugat-Balkán földrajzi helye

Nyugat-Balkán a félsziget Adriai-tenger felőli részét jelenti, azaz Bulgária és Románia nem tartozik ide, Görögország déli fekvése folytán szintén kimarad a régióból. Törökország európai területe pedig nem is a félsziget nyugati részén található, de az egységessé formált várományosi lista és különösen hosszú előkészítési tárgyalássorozatai alapján Brüsszel csoporttaggá minősítette.

A térség országainak földrajzi szerkezete (beleértve Törökországot is) lényegében hasonló, a terület mintegy kétharmadát alacsony és közepes magasságú hegyvidék borítja. A legmagasabb rész mintegy harmada szántó, másik harmada erdő, a többi rét és legelő, illetve mintegy 10 % nem hasznosítható. A sziklás vidék a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre nem alkalmas, a juh- és kecsketartás a meghatározó, illetve az öszvér, mint teherhordó.

A Júliai-Alpok és a Dinári-hegység végighúzódnak vonulata különösen gazdag a különféle karsztformákban. Albánia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia és Montenegró felszínének zömét ásványi kincsekben gazdag röghegységek alkotják. Korábban nagy jelentőség volt egyes színesfémek kitermelése és kivitele: a régió már az ötvenes években a világtermelés 3-5 %-át adta rézből, ólomból és cinkből (Szerbia és Koszovó), bauxitból (Montenegró, Hercegovina és az Isztriai-félsziget) és krómból (a macedóniai Radusa és Oraza), de emellett meghatározó volt a feketeszen bányászata az Isztriai-félszigeten és Kelet-Szerbiában, továbbá a barnaszén kitermelés Szerbiában, és a kőolajtermelés Horvátországban. A szerbiai Bor (Radnóti Miklós levelező lapjai alapján is ismerjük) ma is Európa legnagyobb rézbányája, de Majdanpek és Vranje is jelentős. A rendszerváltásig a bányászatban fontos ásványkincsek voltak még: higany, arany, magnezit (az ötvenes-hatvanas években Európában a második legnagyobb), azbeszt, pirit és antimon. Az Anatóliai-fennsík és az Örmény-hegyvidék a balkáni hegyeknél magasabb, szintén jelentős

színesfém-bányászattal (Törökország a krómérc bányászatában világels, de réz, ólom, cink is jelentős, illetve az eskisehri tajtékkitermelés a Föld legnagyobbja).

2.1.2 Nyugat-Balkán általános jellemzése

A térség országai abban egységesek, hogy a második világháborút követően agrárországokból ipari-agrár országokká váltak, igaz jelentős időbeni eltolódásokkal és eltérő gazdaság szerkezeteket kiépítve. Törökország az első világháború végéig, a Nyugat-Balkán - az északi területeket leszámítva - a 19. század utolsó negyedéig, illetve az első világháború végéig az *Oszmán Birodalom* része volt, így ez gazdasági fejlődését is döntően meghatározta. A Birodalom külkereskedelme elsősorban Franciaországgal zajlott, jóllehet a terület akkoriban közvetlenül a Habsburg Birodalommal volt határos. Keletről a luxuscikkek, selyem, dohány, szőlőméz volt a fő árucikk, Nyugatról pedig ruhanemű, üvegáru, gyógyszer, finommechanikai termék (különösen: óra) volt a sláger. A kapitalizmus első csúcsai a 19. század elején mutatkoznak meg, ám lényegesen szerényebben, mint a közép-európai országoknál. A krími háború költségei miatt az Oszmán Birodalom - történetében először, 1854-ben - külföldi kölcsönt vett fel, és onnan kezdve folyamatosan jelentkeztek a gazdasági nehézségek.

Ahogy Magyarország esetében visszavezethető a történelmi civilizáció alakulása és a jelen gazdaság helyzetének összefüggése a római időkre (Pannónia, azaz a Dunántúl változatlanul elrégebb tart, mint a Duna bal partjának régiói), ugyanez kísértetiesen igaz a Nyugat-Balkánra is. A híres *Theodosius-vonal* ma is létezik, és jelentősége nagy. Az a felosztás (pontosabban a határ, a limes) ugyanis, amit Nagy Theodosius 395-ben tett fiainak, Arcadiusnak és Honoriusnak, szinte hajszállra úgy választja el napjainkban is a két kultúrát és civilizációt: az ortodoxokat és a nyugatiakat. Előbbi pravoszláv, bizánci, cirill betűs írást használ, utóbbinak nyugati az orientációja, a vallás Róma-központú, az írás latin betűs.

A *kereszténység* csak az északon létezik, a török távozásával nem áll meg a Száva partján, és Miskolcra-Egeren át Ráckeveig-Komáromig nyúlik a szerb terjeszkedés. A bácsi szerb püspök sokáig Szegeden lakott, Csejnojevics Arzén pátriárka is ekkor hozza át hittestvéreit Szentendrére, és 1720-ban Buda lakosságának

38 %-a szerb. A terjeszkedés mellett a helyi nacionalista szellem is erősödik: létrejön a „szerb Athén”, Újvidék a 19. század elejére a térség európai kapuja lesz. Horvátország ugyanakkor szinte teljesen római katolikus.

Az *illirizmus* megjelenése ugyan az oszmántól való elszakadásban segített, de a délszláv népek egységének eszméje elhomályosította a Nyugattal való kapcsolatkeresést, ami a gazdasági életben is nyomot hagyott. Horvátország számára jelentős lépés volt az 1868. évi kiegyezés, melynek értelmében Magyarország társországává lett, és ezt követően gyors gazdasági fejlődésnek indult (Magyarországhoz hasonlóan, Horvátország számára is az első világháborúig tartó békeidő a gazdasági fellendülés aranykora). Az 1877-78 évi orosz-török háború eredményeképpen Szerbia és Crna Gora (Montenegró) is megszerzi önállóságát, gazdasági fejlődésük ekkor kezdődik. Boszniát és Hercegovinát az 1878. évi berlini kongresszus határozata értelmében az Osztrák-Magyar Monarchia megszállja, majd 1908-ban annektálja, viszont Macedónia 1913-ig az Oszmán Birodalom uralma alatt marad. Albánia függetlenségét is csak 1912 végén kiáltják ki. A mai Törökország lényegében az első világháború után jön létre, jellemezheti az 1853-56 évi krími háborút, valamint az 1877-78-as orosz-török háborút (San Stefano-i béke, 1878) követően esik szét az Oszmán Birodalom: a balkáni területek elvesztésén túl az afrikai területek mind, az ázsiaiak jó része (Anatólia kivételével) elvész.

Az *iszlám* fontos szempont az uniós csatlakozás szempontjából - a térségben az 1450-es években kezd látványosan elterjedni, és katolikus vizitátorok leírása alapján 1624-ben már a lakosság fele muszlim. (A másik fele keresztény, ennek kétharmada katolikus, egyharmada ortodox, a keresztény egység szakadása 1054-ben következett be, és napjainkig tart.) Magyarországgal ellentétben az ottomán jelenlét itt vallási konverzióval társult. Hosszú a török hódoltság jelenléte: tulajdonképp a gyászos emlékű 1389-es rigómezei csatával kezdődik, és az 1878-as berlini kongresszusig tart. A mi másfélszáz évünkhöz képest itt már félezer esztendő is idősákról van szó, ami nem múlt el nyomtalanul sem kultúrában, sem vallásban.

Az iszlám nem csupán Ankara tagfelvételénél, hanem több balkáni és kaukázusi országnál is szempont. Az elvetélt uniós alkotmány sokak által kifogásolt - de ettől máig létező - keresztény gyökereinek említése a követ Lisszaboni

Szerzésben már közvetlenül ugyan nem szerepel, és az is tény, hogy Nyugat-Európa egy része már évtizedek óta együtt él az iszlámmal: pl. Franciaország 60 milliónál kevesebb lakosából 6 milliónál több Allah követje, többségük franciául sem tud, mint ahogy a törökök lakta német városnegyedekben sincs asszimiláció, s a legszebb gettós hagyományok izmosodnak. Valahol a jövő is látható: a francia sikeres népességpolitika, a családonkénti 2 gyermek fölött átlag nem a Sarkozy-féle szociális politika érdeme, hanem az Afrikából érkezett bevándorlók vérszaporaságának következménye, így a további arányváltozás bizonyos, s ez igaz az unió más, törökök és arabok lakta más országaira is.

Brüsszel egyelőre óvatosan kezeli a külső, azaz unión kívüli iszlámot, kérdés: meddig - a belső pedig az adott tagállam belügye. Utóbbi konkrét példái se egyértelműek: a burka viselése az új belga törvények szerint nem engedélyezett, Franciaországban is van róla már törvénytervezet (büntetési tétele is ismert: asszonyoknak 150 euró + államismereti vizsga, férjüknek 15 ezer euró). Kérdés, hogy a döntés mennyire fér össze az Emberi Jogok Chartájával, és milyen lesz a muszlim reakció.

A térség szegénysége folytán a **zsidók** betelepődése szerény, bár a középkori pogromok elől menekülve Spanyolországból (szefárd) és Németországból (askenázi) jönnek, de nem nagy számmal. Szinte kizárólag csak nagyvárosokban telepednek le, csekély jelenlétük kihatással van az üzleti élet, különösen a kereskedelem és pénzügyi szféra elmaradottságára. (Vallási vonatkozásban első sorban Judah Bibas, Moses Lilienbaum és Eliezer Ben-Yehuda rabbik szerepe meghatározó az első világháború előtti években.) Ugyancsak alapvetően a szegénység a magyarázata annak, hogy a 19. századi galíciai zsidóság az orosz pogromok elől menekülve az áttelepülések során Ausztria-Magyarországnál nem vándorol délebbre, s bizony ezzel együtt a tükre is ottreked. A zsidók és izraeli befektetések jelenléte elenyész.

Az országok többségénél csak 1920-ban (!) kerül sor a jobbagyság maradványainak felszámolására, s nehezen kezdődik meg az ipari munkásság, s a polgárság kialakulása. **Albánia** a Szovjetunió széteséséig Európa legelmaradottabb országa, lakosságának 80 %-a még a hatvanas években is mezőgazdaságban tevékenykedett, de más mutatókban is a sor végén: az országnak csak 1945 után lesz

vasútja¹⁴, színháza stb., s a lakosság 80 %-a még az 50-es évek elején is analfabéta. Azóta már mögötte is vannak európai országok, de ez nem a tiranai vezetés érdeme, hanem a Szovjet Birodalom új államainak megjelenése. **Törökország** ázsiai területeinek nagy része most is az albán szint alatt van, jóllehet az 1920-as évek reformjai viszonylag sikeresek, gyakorta még ma is ezekre hivatkoznak európai érettségük kapcsán. Néhány ezek közül: 1924-ben felszámolják az egyházi birtokokat, 1925-ben megszüntetik a dervisrendeket és kolostorokat, bevezetik az európai öltözködést és id számítást, 1926-ban polgári törvénykönyvet és perrendtartást vezetnek be, 1928-ban áttérnek a latin ábécé használatára, 1934-ben a n k választójogot kapnak, kötelez lesz az európai mintájú vezetéknev.

A két világháború között a térségben a **horvát és szerb** fináncst ke a meghatározó. A nemzetgazdaságokban az ipar aránya 1939-ben mindenütt egyharmad alatt volt, majd a még a legfejlettebbnek tekinthet , s szocialista országgént ipart különösen szorgalmazó Jugoszláviában is 1957-re mindössze 47 %-ot ért el, Törökországban ugyanez évben a nemzeti jövedelem 56 %-át a mez gazdaság tette ki. Albániában és Jugoszláviában 1945-48 között államosították a külföldi t keérdekeltségeket, az ipart, kereskedelmet és közlekedést. Az 1945-46-os földreform révén alakultak ki azok a mini gazdaságok, amelyek a mai mez gazdaságnak is jellemz i. A jugoszláv termel szövetkezetek többsége már 1953-ban feloszlott (Magyarországon akkor még meg se kezd dött!), és mez gazdasági beruházási és értékesítési szövetkezetek alakultak. A mai kisbirtokrendszer másik elemét az jelentette, hogy a vásárolható/megtartható földbirtok fels határa 15 ha volt. (Szocialista léptékkal ez kulákgazdaság, de uniós szinten, modern feltételek mellett törpebirtok.) A nyugat-balkáni világ mez gazdasági kisvállalkozási egysége még a 19. - 20. században, s t napjainkban is a **zadruga** 2-3-4 család dolgozik egy közös tanyán, s termeli a megélhetésre valót. Fölösleg ritkán adódik, de ha lenne, se szállítható, mert utak sincsenek. A térség egyetlen exportcikke ebben az id ben a marha, amely lábön jut el az olasz csizmára. A családok bérlik az államtól a földet, az adó hivatalos mértéke a bevételek 44 %-a, a valóságban gyakran 50 % felett. A birtokok többsége 5 ha alatti. A zadruga öröksége ma is van, f leg a világtól elzárt hegyvidéken. Jelent sége a csatlakozás

¹⁴ A Vlore-Selenice keskeny nyomtávú egyvágányú vasút kivételével

megvalósulása kapcsán, a **CAP** (Common Agricultural Policy Közösségi Agrárpolitika) támogatásainak igénybevételekor fog megenni. A vetésterület 75%-a hagyományosan gabona, azon belül is kukorica és búza (f leg Észak-Szerbiában és a Vajdaságban). Macedóniában és Hercegovinában jelentős a dohánytermesztés, Horvátországban a burgonyatermesztés, Szerbiában a szőlő-, a tengerparton olajbogyó-termesztés folyik. Gyümölcsben a szilva a meghatározó, a polgárháború előtt Jugoszlávia a világ második legnagyobb exportere volt. A déli területeken a déligyümölcsök többsége megtalálható. Albánia fő terményei a kukorica és búza mellett a rizs, gyapot, kender és cukorrépa. A török mezőgazdaság is nagy, bár termelékenysége szerény, itt is kisbirtokok vannak, s jellemző a területkehiány (az 1945 utáni földreformban csak a parasztok 11%-a jutott földhöz), vetésterülete felén gabonafélét termesztenek, főleg búzát és árpát, ipari növényei közül a dohány és a gyapot az elsők.

Az egykori **albán és jugoszláv** 1-3-5 éves tervek grandiózus elképzeléseket tartalmaztak a modern gazdaság kiépítésére, s az iparosítás terén a többi szocialista országokhoz hasonlóan hozták a mennyiségi eredményeket. Hasonlóan, de másképp: Jugoszláviában az állami tervek nem voltak soha kötelező utasításos jellegűek, az öngazgatással működő vállalatok termelését és értékesítését már akkoriban is döntően a kereslet-kínálat viszonya határozta meg, a vállalati vezetést sem apparatcsikok, hanem az üzemi tanács adta - ez egyébként napjaink privatizációjára is nagyban kihat. A nyersanyag- és energiatermelés növekedése a kedvező bányaadottságok ellenére elmaradt a feldolgozóipar termelőképességétől, különösen a kisüzemekben volt alacsony a gépesítettség színvonala. A munka termelékenysége még az 1950-es évek második felében is alacsonyabb volt, mint a II. világháború előtt, pedig Európa másik fele ekkoriban éli meg a gazdasági csoda időszakát. A török iparra ugyan nem készültek korábban népgazdasági tervek, de az állami területkehiány viszonylag magas részesedése révén és a többszöri katonai puccsok folytán a gazdaságpolitika nem sokban különbözött a balkáni testvérektől.

A nyugat-balkáni térség második világháború utáni felszabadítása szovjet segítség nélkül valósul meg, mintegy 300 000 partizánnal és jelentős népi támogatottsággal, ennek megfelelően a moszkvai befolyás lényegesen csekélyebb. Mind Albánia, mind Jugoszlávia kimaradt a **KGST**-konstrukcióból, ezért a szocialista

országokkal folytatott kereskedelmük lényegesen szerényebb volt, mint a náluk északibb, lenini úton haladó társaké. Így már az ötvenes évek végére is az a helyzet adódik, hogy Jugoszlávia külkereskedelmi partnereinek élén az Egyesült Államok, Olaszország és NSZK áll, a szocialista országok részesedése nem éri el a 25 %-ot. A kereskedelmi és fizetési mérlegek kevés kivételt eltekintve hiánnyal zárnak, hiszen valójában nagyon kevés az exportképes árucikk. Törökország viszonylatai - hagyományosan, nem volt KGST-tag - az Egyesült Államok, Németország, Nagy-Britannia, Olaszország és Franciaország lettek.

Joszip Broz Tito politikai távolodása a szocialista bloktól gazdasági lépésekkel is párosul: a jugoszláv gazdaságban megjelenik a nyugati t ke, s már az 1950-es évtizedben (akkori értéken!) több mint 2 milliárd dollárt fektetnek be amerikai és európai cégek, nem is említve a kedvez nemzetközi hiteleket. Igaz, az els id ben a szocialista országoktól is jelent s támogatás érkezik, aminek magyarázata, hogy Moszkva nem akarta elveszíteni a térséget. Tito személye tartja össze a heterogén köztársaságokat a „nemzeti kommunizmus” zászlaja alatt, amely liberálisabb a moszkvai vonalnál (Milován Gyilas már 1954-ben bírálhat az Új osztály c. könyvében). Megjelenik az els nyugat-balkáni integrációs kezdeményezés: miután Jugoszlávia viszonya 1948-at követ en Moszkvával, s ennek megfelel en a többi szocialista országgal is romlik, az új útkeresés oda vezet, hogy Tito 1951-ben el ször katonai jelleg megállapodást, majd gazdasági együttm ködési egyezményt kötött az Egyesült Államokkal, 1953-54-ben Görög- és Törökországgal együtt létrehozta az Észak-Atlanti Szövetséghez kapcsolódó ***Balkán-Paktumot*** A szocialista Jugoszlávia aktívan bekapcsolódott a nemzetközi gazdasági életbe, tagja volt a GATT-nak, s bár nem volt tag, jó kapcsolatai voltak a Nemzetközi Valutaalappal (International Monetary Fund, IMF) és más nemzetközi pénzügyi intézményekkel, s a titói „el nem kötelezettséggel” a fejlőd országok között jelent s pozícióra tett szert, lényegesen nagyobb volt az ország gazdasági (és nemzetközi politikai) nyitottsága, mint a többi szocialista országé.

Jugoszlávia Brüsszel vonatkozásában is el nnyel bírt a többi szocialista országhoz képest: már 1971-t l volt együttm ködési szerz dése a Közös Piacca, s ezt 1980-ban megújították, továbbá Moszkva barátaitól eltér en nemzetközi jogalanyként ismerte el az Európai Közösséget. Az sem elhanyagolandó, hogy az

akkori nagyszámú, Nyugat-Európába utazó **vendégmunkás** mennyi hasznot hozott az államnak, akár a hazautalások révén (még napjainkban is jelentős tétel a fizetési mérlegben), akár hazatérve a fejlettebb típusú szaktudással. A munkaerő szabad áramlása ugyanis a többi szocialista országhoz képest másképp alakult, a német és olasz gazdasági csoda idején vendégmunkások százezrei hagyták el Jugoszláviát. Többségük végleg külföldön maradt, ma már a harmadik generációnál tartanak. A beutazási szabadság azóta más: napjainkra Horvátország és Szerbia kivételével a Nyugat-Balkán valamennyi állampolgárának vízumra van szüksége EU-s útjához.

A hatalmas ásványkincsnek köszönhetően már a múlt század második felében elkezdett teljes fejlődésnek indulni a kohászat, különösen a színesfémkohászat. Jugoszláviában a vas- és acélgyártás fő telephelyei Bosznia-Hercegovinában, Horvátországban lettek, a réz, horgany, ólom és alumínium, pedig inkább Szerbiában. Az ötvenes években megkezdődött a gépipar fejlesztése, elsősorban a közlekedési eszközök terén (tengeri hajók készítése, vasútyártás). Rijekában (Fiume), Sisakban (Sziszek) és Bosanski Brodban kőolaj-finomítók létesültek. Albániában és Törökországban jelentőssé válik a kőolaj-finomítás, a cementgyártás és a színesfémkohászat (réz és króm). Törökország kivételével a nagyipar a kilencvenes években mindenütt összeomlott, és új nem jött helyette. A volt Jugoszláviában sokáig a legfontosabb könnyű ipari ágazat a **textilgyártás** volt, elsősorban Horvátországba települt. Az olcsó kínai tömegtermékek megjelenésével, többi európai társához hasonlóan ez is felmorzsolódott. A polgárháborút követően, azaz csak napjainkban indult csak meg a könnyű ipar korszerűsödése, megjelenik a számítógép alkatrészek gyártása, a finommechanikai összeszerelések stb. Törökországban az alacsony munkabéreknek köszönhetően a dél- és közép-anatóliai textilüzemek egy része még megmaradt, a szőnyeggyártás központja változatlanul Izmir (Szmirna) és Anatólia belseje.

A **korruptió** valamennyi ország gazdaságában magas, legalábbis az uniós szinthez viszonyítva. Erre magyarázat egyrészt a köztisztviselők és közalkalmazottak alacsony fizetése, másrészt a történelmi tradíció. A baksis széleskörű elterjedése magától értetődő, morálba nem ütközött volt félezer éven át. A legjobb mutatóval ez vonatkozásban Horvátország büszkélkedhet, a Corruption Perceptions Index

mutatója alapján készült nemzetközi összeállításban a 64. helyen áll 2007-ben, ez jobb, mint a bolgár érték.

4. sz. táblázat

A nyugat-balkáni térség országainak főbb adatai

Ország	Terület (km ²)	Lakosság (ezer f)	GDP / f (PPP alapú, USD)	
			IMF	WB
Albánia	28 748	3 639	6 649	6 825
Bosznia-Hercegovina	51 129	4 613	6 500	6 418
Horvátország	56 542	4 489	15 000	14 768
Koszovó	10 887	1 805	1 900	1 956
Macedónia	25 713	2 115	2 234	2 478
Montenegró	14 026	672	3 100	3 212
Szerbia	77 474	7 379	6 781	6 745
Törökország	780 580	71 517	10 471	11 022

Forrás: nemzeti statisztikák, IMF és World Bank (2009), 2008-as adatok

Az új országok közötti *bizalmatlanság* nagy. A „Testvériség és egység” elnevezés autópályán mára már határállomások vannak, pedig a titói világban simán lehetett közlekedni rajtuk. A Nemzetközi Bíróságon Horvátország és Szlovénia együtt kardoskodott amellett, hogy Szerbia nem méltó a 2008-ban függetlenné vált Koszovó megtartására. Bosznia-Hercegovina és Szerbia máig nem ismerte el Koszovót, de Szerbiának bosnyák, s t horvát területekre is van igénye. A szerb kormány mellett az egyháznak is erősödik a hangja, a 2010 januárjában megválasztott új szerb ortodox pátriárka, Irinej nisi püspök már első hivatalos beszédében hangsúlyozta: az egyház legfontosabb feladata Koszovó visszaszerzése. A tónak is alig nevezhet méret Pirani-öböl felségterületér l Horvátország és Szlovénia vitázik, utóbbi sokáig vétőzta is a horvát csatlakozási tárgyalásokat.

A *lakosság* száma a térségben országonként nagy szóródást mutat. A 72 milliós Törökország és a 700 ezres Montenegró (4. sz. táblázat) nyilvánvalóan más

mértékben tud munkaerő mennyiségben felvonultatni, de minőségi (szakképzettség, készségek és képességek, diplomások) vonatkozásban az arányok már hasonlítanak, mert mindkettőnél európai összehasonlításban gyenge és alulképzett állományról van szó. Ugyanakkor Horvátország és Albánia lakóinak száma nem mutat nagy eltérést (2007: 4, illetve 3 millió), képzettségben viszont szignifikáns az eltérés; a 20-24 év közötti fiatal generációnál például Horvátországban 95% végzi el a középiskolát (ez nagyon értékes teljesítmény, hiszen EU-átlag is csak 78 %, 2006), addig Albániában mindössze 45 %. A diplomások aránya a térség valamennyi országában alacsony, nemcsak az európai élvonalat jelentő 30 % fölötti aránytól marad el, de Horvátország kivételével még a 10 %-ot sem éri el.

A térség országai abban is egységesek, hogy a természeti környezet mostohasága miatt sok a gyéren lakott terület, Koszovó kivételével mindenütt kisebb a népsűrűség, mint a 27-ek Európájában. A vidéken ipar nincs, a mezőgazdaság a napi megélhetéshez is általában kevés, a városokon túl a szolgáltatások sem fejlődtek ki, így gyakorlatilag munkaalkalom sem adódik, közlekedés híján, pedig az ingázás is lehetetlen. Nincs a vidéknek tehát kekvonzó ereje sem, a **munkaerő léptelen és olcsó**. Gyakran országon belül (különösen: nagyváros vs. elzárt vidék) is teljesen eltér a képzettség, továbbá az olcsóság is, a képzetlenség is viszonylagos. Jelezni szükséges, hogy a munkaerő versenyképessége szempontjából annak nemcsak iskolázottsága, képessége és készsége meghatározó, hanem életminősége is. Utóbbinak egyik legbeszédesebb mutatója a várható élettartam, ami a férfiak esetében 76, a nők esetében 81 év az EU-27 szintjén, ilyenent a térség egyetlen országa sem produkál. Mivel ez elsősorban a gazdasági helyzettel és az iskolázottság fokától függ, nem meglepő, hogy a legjobb eredményt itt is Horvátország mutatja fel (72, illetve 79 év), míg legrosszabbul a koszovói lakosok járnak (67, illetve 71 év). Koszovó kivételével megelőzik Magyarországot (férfiak 69 év).

Viszonylag alacsony a magánszférában dolgozók aránya: 58 % a térségi átlag, ugyanez a mutató az EU - 27-nél 78 %. Nagy ugyanis az állami szektor részesedése, Törökországban is, Albániában is és a volt Jugoszlávia országaiban is. Az okok ugyan eltérőek (kemény szervezés, késleltetett privatizáció, üzemi tanácsú vállalatok), de az eredmény ugyanaz. A munka **termelékenység** vonatkozásában a 2001 - 2007 közötti időszak legjobb eredményét Horvátország (5,2 %) és Montenegró (5,0 %),

legrosszabbat Macedónia (- 4,0 %) és Bosznia-Hercegovina (- 5,2 %) produkálta. Gondot jelent, hogy néhány országban (Bosznia-Hercegovina, Macedónia) az utóbbi években a bérek növekedésével a termelékenység üteme nem tartott lépést, s ez a versenyképesség rovására ment. A Világbank legutóbbi jelentése szerint (Western Balkan Integration and the EU, The World Bank, Washington, D.C., 2008) Bosznia-Hercegovina t nik a térségben leginkább magas bér országnak, míg Albánia és Koszovó a legalacsonyabb bér .

A legf bb versenyképességi probléma a **képzetlenség**. Hiába a munkabér olcsósága, és a sok fölös munkaer -kapacitás, ha még betanított munkára is nehezen képezhet az állomány. A külföldi t ke Európába jellemz en már nem a legkorszer tlebb termelési struktúrát viszi, s ha csak egy lépéssel modernebb technikát-technológiát visz, a Balkánon már akadályba ütközik. Ebb l adódik, hogy Horvátország kivételével átfogó iskolázási reform szükséges. A térségben a munkaképes korúak 30 - 55 %-a dolgozik, ez alatt mindössze a koszovói 28,7 %-os adat van. A legjobb eredményt Horvátország éri el 55,4 %-kal. A csekély foglalkoztatotti réteg mellett természetesen ott az eltartottak magas aránya, ami kivétel nélkül valamennyi kormánynak nagy teher. (Az uniós átlag a maga 65 % körüli értékével is kevésnek bizonyul.) Nem jellemz a munkaer továbbképzése sem. Amíg az Európai Unióban a 25 - 64 év közötti lakosság 10 %-a vesz részt továbbképzésen (legalább 4 hét/év), addig ez az arány Törökországban és Horvátországban csak 2 % körül mozog, a többi államban pedig a 0,5 %-ot sem teszi ki. Az élethosszig tartó tanulás, amely az EU egyik legfontosabb versenyképességi szlogenje, itt még nem létezik, de nézetünk szerint a bekövetkez változások - konkrétan az új munkalehet ségek - 5-10 éven belül kikényszerítik megkezdését.

A munkaer egy része a balkáni polgárháború kapcsán elhagyta az országot és nem tért haza. Különösen igaz ez a jól képzett versenyképes munkaer re, szakmunkásokra és diplomásokra. A jelenlegi hatalmas bérkülönbségek miatt nem is valószínű, hogy a közeljöv ben hazatérnének. Bár csekélyebb mérték , de most is tart a kivándorlás, különösen az újonnan alakult országokból: Montenegróból és Koszovóból. Hozzájárul a munkaer migrációjának jelenlegi változásához, hogy a Nyugat-Balkán országai vízumkönnyítési és visszafogadási megállapodásokat is kötöttek az Európai Unióval.

2. 1. 3. Nyugat-Balkán külkereskedelme

A térség országai és az Európai Unió között az 1990-es években létrejött kereskedelmi és gazdasági megállapodások jelentik az általános jogi keretet. Ezek eleinte nem tartalmaztak átfogó szabályozást, bár néhány konkrétum volt bennük, például az agrárexportot akkor számos korlátozás nehezítette. A 2000. év jelentette a fordulópontot, a horvátországi és a későbbi szerbiai változások csökkentették a térség kockázatát és az európai integráció fontossá vált az országok számára. Ugyancsak már 2000-ben, a zágrábi csúcstalálkozón fogadták el az **SAA**t (Stabilization and Association Agreement, Stabilizációs és Társulási Megállapodás), amelyben nagyon fontos szerepet játszik a külkereskedelem.

Nyugat-Balkán és az Unió közötti kereskedelmi megállapodásban aszimmetria érvényesül az elbbit javára. Az Európai Tanács 2000-es rendeletével a régió exportjának mintegy 95 %-a juthat be vámmentesen az Unió területére. Néhány kivétel is akad, például a textil- és acéltermékekre külön rendelkezések vonatkoznak, Brüsszel itt határozottan védi érzékeny iparágait, pedig az átalakuló országoknak itt komparatív előnyük lenne. Az EU azért bontja le gyorsabban a korlátokat, hogy a partner országnak lehetőséget adjon a gazdasági ágak megerősítésére, így csökkentse annak kockázatát, hogy egy-egy ágazatot sokszor ellenérthet a verseny. Az aszimmetria csökken, a csatlakozásra megszüntül.

A külkereskedelmi mutatókat elemezve kiderül, hogy a nyugat-balkáni régió országai e szempontból rosszabb helyzetben indulnak, mint a kelet-közép-európai országok. Ugyanakkor az is egyértelműen látszik, hogy a fejlődés dinamikus, különösen 2000 óta. A külkereskedelem éves növelési üteme ebben az évtizedben folyamatosan 10 % feletti, mind az export, mind az import vonatkozásában, az utóbbi években a 15 %-ot is meghaladja. Átrendeződött a viszonylati kép is: a régió legfontosabb kereskedelmi partnerévé vált az Unió, mind a kivitel (64,2 %, 2008), mind a behozatal (62,3 %, 2008) tekintve. Fordítva ez már nem igaz: az EU számára a nyugat-balkáni kereskedelem elenyésző, az Unió importjának 0,9 %-a származik a térségből, az export 2,3 %-ot tesz ki (Eurostat 2009). Alapvetően okok: nagyon kicsi a térség országainak exportképes árúmenyisége, és ez behatárolja az importlehetőségeiket is.

Nyugat-Balkán országai közül Horvátország az Unió legnagyobb kereskedelmi partnere, a legkisebb valószínűleg Koszovó (utóbbiról azért nincsenek számok, mert az ország csak ez év februárjában lett független). A földrajzi közelség és a történelmi kötések egyértelműen meghatározó tényezők bizonyulnak a külkereskedelmi kapcsolatok erősségében. A régióba irányuló uniós export elsősorban gépeket és felszereléseket jelent, ezt követik a közlekedési eszközök és vegyi áruk. A nyugat-balkáni országok exportjának legnagyobb tétele szintén feldolgozott termék, de ha a SITC-bontást megnézzük, akkor kiderül, hogy ez tulajdonképp három nagy tételt jelent: élelmiszereket, textilipari terméket, ezt követi a fém (vas- és acéláru, színesfém). A három árucsoport a teljes kivitel több mint egyharmadát jelenti. Mindhárom ún. kényes termék, a 2004-es és 2007-es csatlakozásoknál is gondot okozott, jóllehet a korábban belépett országok exportáruinak palettája szélesebb volt. Igaz viszont, hogy a mennyiség EU-szinten viszonylag elhanyagolható, hiszen zömmel kis országok kis termelési kapacitásáról van szó. Az EU-nak minden érintett országgal jelentős kereskedelmi többlete van. Nyugat-Balkán országainak kereskedelmi hiánya rendszeres, ugyanis az exportnövekedés dinamikája lényegesen elmarad az importé mögött. Mindez annak a bizonyítéka, hogy az említett országok (legalábbis eddig) nem tudták kihasználni az aszimmetrikus kereskedelem-liberalizációból fakadó előnyöket.

Nyugat-Balkán külkereskedelme különösen 2000 óta nem fejlődött. Ezen belül is az EU-val gyorsabban, mint a világgazdaság többi részével. Egyértelműen látszik tehát erősebb kötések a 27-ekhez. Ugyanakkor az is figyelemreméltó, hogy mennyire szerény a balkánközi kereskedelem, azaz a térség országai nem találták meg a regionális integráció adta előnyöket. A dolog hátterében az áll, hogy termelési szerkezetük nagyon hasonló, az egy Horvátországot leszámítva fejlettségi szintjük is lényegében azonos, exportra ajánlható termékeik is jórészt megegyeznek, így sem abszolút, sem komparatív előnyök nem nagyon vannak.

A csatlakozni vágyó országok Törökország kivételével kicsik, nemcsak területüket és lakosságukat tekintve, hanem vásárlóerejük vonatkozásában is. Így megkülönböztetett szerepe van a külkereskedelemnek. A Nyugat felé való nyitást követően valamennyi országban meglódult a nemzetközi árucseré, éves

növekedésének mértéke mindenütt 10 % feletti. A 2000-2008 közötti időszak legjobb exportnövekedését Horvátország (43 %), a legszerényebbet Albánia (14 %) produkálta. Szakmai körökben egyöntetű a vélemény, miszerint ilyen típusú országok esetében a fenntartható fejlődés záloga az exportnövekedés. Ehhez a termelékenység növelése, további versenyképes ágazatok kiépítése szükséges. Az egy főre jutó exportteljesítmény még a fele sem a fejlett országokénak, így a felzárkózási lehetőségek e téren szinte határtalanok. A másik lehetőség az országok közötti kereskedelem növelése. A földrajzi közelség, a hasonló és kiegészítő termékek nagy köre megannyi lehetőséget rejt, erre az Unió is, a Világbank is több tanulmányában felhívja a figyelmet. Az ismert történelmi háttér miatt a helyi integráció is gyerekcipben, bár létezik a CEFTA, ahonnan ugyan a kelet-közép-európai országok uniós csatlakozásukkal ugyan kiléptek, de valamennyi nyugat-balkáni ország tagja.

Szükséges a kereskedelmi mérleg kapcsán említést tenni a valutafelértékelésről. Ez a térségbeli országok közös problémája, valahol a versenyképes gazdaság kiépítéséhez köthet, de szempont a hazai és nemzetközi inflációs szint különbsége is. Utóbbi egyetlen ország se semlegesítette valutaleértékeléssel, miután az árstabilitás prioritása megkérdőjelezhetetlen. A kilencvenes évek hiperinflációja e lépésre egyértelmű magyarázatot ad. A felértékelődő valuta, főleg, ha gyorsan emelkedő termelési költségek kísérik, gyengíti az egyes országok tiszteletbeli kapacitását, továbbá különösen a bérigényes termékek termelésére és exportjára hat negatívan. Különösen jól látszik ez a magas bérszínvonalú Horvátország esetében.

A regionális együttműködés és a jószomszédsági viszonyok továbbra is kulcsfontosságúak az európai integráció szempontjából. Az ezeken a területeken elért eredmények erősítik a bizalmat, és konkrét elnyöket jelentenek a térség stabilitása, a határon átnyúló jobb kapcsolatok és az infrastruktúra szempontjából. Mindez gazdasági elnyöket is eredményez: gyorsabb növekedést és több külföldi közvetlen befektetést a térségben. A közelmúlt történéseit még egy ország se heverte ki, s a belső társadalmi gondokon túl határproblémák, nemzetközi kapcsolati feszültségek is

léteznek. Tulajdonképp a térségnek egyetlen országa sincs, amely mentes lenne ezektől a feszültségektől.

A nyugat-balkáni lehetőségek reális felméréséből következik, hogy a növekedés egyik motorja a szolgáltatás-kereskedelem regionális fejlesztése lehet, ha ugyan nem egyedül lesz az. Ma már mindenütt domináns a terciér szektor, és aránya növekszik benne. Amíg 2000-ben átlagos részesedése a GDP-ben még csak 55 % volt, 2006-ra ez 59 %-ra módosult (ugyanaz az EU 27-eknél 78 %). Nyilvánvaló, hogy a gazdasági nyitással nemcsak az árukereskedelem nem, hanem a technológiai áramlás, munka, szellemi tulajdonjog, tudás stb. cseréje is.

Az országok közötti áru- és szolgáltatáscsere ösztönzése a nyugat-balkáni gazdaságpolitika egyik sarkköve lett. Az SAA értelmében a két fél egy, a *WTO* (World Trade Organization, Világkereskedelmi Szervezet) elírásainak megfelelő szabadkereskedelmi övezetet hoz létre egy hétéves periódus alatt - amely azóta meg is valósult. Lényege, hogy az EU a megállapodás életbeléptetésével eltörli az ipari termékek importjának vámját, bizonyos kivételekkel a korábbi mennyiségi korlátozásokat, és ezekkel azonos hatású más intézkedéseket is (itt főleg agrártermékekről van szó) teszi. A csatlakozni vágyók is megszüntetik a mennyiségi korlátozásokat, és az importvámokat pedig több szakaszban eltörlik.

Az adminisztratív akadályok leépítése valamennyi országban megkezdődött. A szolgáltatás-kereskedelem túlnyomórészt az uniós kapcsolatokon: a WTO is igényli a teljes nyitást, vagy legalábbis annyit, amennyit az MFN-státusz megkíván (Most Favoured Nation, a legnagyobb kedvezmény megadása a tagországoknak, azaz a kereskedelmi partnerek közötti diszkrimináció megszüntetése). Napjainkban - a korábbi évtizedekkel ellentétben - már nem a GATT, hanem a GATS-tárgyalásoké a fő hangsúly (előbbi az áruval, utóbbi a szolgáltatások kereskedelmével foglalkozik).

Horvátország, Macedónia, Törökország és Albánia már WTO-tagok, a többiek felvétele is készül benne, így valamennyien érdekeltek abban, hogy ezt a nemzetközi szerződést betartsák. E vonatkozásban értékelhető elmozdítások történtek a telekommunikáció fejlesztésében, a helyi bankszektor (az állami bankok aránya már mindenütt 20 % alatti, a régióban számos külföldi bank megjelent, így a magyar OTP

is, igaz, a megoszlás egyenetlen, az 57 milliárd eurós bankt ke közel 60 %-a Horvátországba jutott) kib vítésében, a légi közlekedés megnyitásában, a szolgáltató külföldi cégek beengedésében. (A teljesség nélkül néhány átalakított vagy új repül tér: Skopje, Kukes, Pristina, Mostar, Split (Spoleto), Dubrovnik (Raguza), Szarajevó, Osijek (Eszék) stb.) Fejl és történt a vasúti szolgáltatások nemzetköziesítésében is, a korábbi Jugoszlávia magánvonalai ma már mind járhatók, igaz, az új határok beiktatása lassítja a forgalmat (Erd si, 2000). A közlekedésben is nagy változások várhatók az V., VII. és X. Páneurópai Folyosó¹⁵ megnyitásával (Ruppert, 2005).

Szépen indult a nemzetközi kiskereskedelmi hálózatok, franchise cégek megjelenése a térségben. Az európai nagyok szinte valamennyi országban jelen vannak: Carrefour, C & A, Metro, IKEA, H&M, Safeway, Tesco, Subway, Macdonalds, Plus, Ahold, Auchan, Billa, Burger King, Aldi stb. multinacionális cégek már legalább egy, de inkább több országban megtalálhatók. Sokat vár Brüsszel a telekommunikáció liberalizációjától is, amíg az Unió országai a GDP 2,6 %-át költik erre, addig a Balkánon és Törökországban ez az arány 4 % feletti. Jelenleg a távközlési tarifák a térségben mindenütt magasabbak, mint az EU országaiban, mind a vezetékes, mind a mobil. Roaming egyezmény Törökország kivételével sehol sincs.

Kiemelend az áramszolgáltatók közötti nemzetközi együttm ködés. A Balkánon különösen fontos ez, ugyanis a terület nem önellátó, a várható gazdasági fellendüléssel még jobban n az áramigény. Jelenleg (2008) a villamos áram ára a térségben mintegy 15 - 20 %-kal magasabb, mint Magyarországon, Szlovéniában vagy Ausztriában. Brüsszel elképzelése szerint 2015-re tagozódna be a térség az Energia Közösségbe (Energy Community), vagyis akkorra venné át maradéktalanul a vonatkozó acquis-kat.

¹⁵ Az 1997-ben elfogadott 10 Helsinki Folyosóból 3 tartozik a térségbe.

Az V. folyosó (Velence - Kijev) a délnyugati országhatártól észak-keleti irányban halad, A ága Szlovénia (f ág, Maribor - Budapest), B ága Horvátország (Fiume - Budapest), C ága Szerbia (Ploce - Szarajevó - Eszék - Budapest), Budapesten egyesülve halad Ukrajna felé. A vasút 996, a közút 784 km.

A VII. folyosó (Duna-Majna-Rajna) a Duna Ausztriától Romániáig terjed vízi útja, magyar szakasza 378 km, hazai kiköt i: Gy r-Göny , Komárom, Budapest-Csepel, Dunaújváros, Baja, Mohács).

A X. folyosó (Salzburg - Szaloniki) B ága (Budapest - Újvidék - Belgrád) Budapestre l indul, a szerb határig a vasút 156 km, a közút 171 km.

A jószomszédsági viszony nemcsak a régiótagokra értendő. Az Unió 2005. szeptember 21-i nyilatkozatával és a 2006. december 11-i tanácsi következtésekkel összhangban Törökországnak például végre kell hajtania azon kötelezettségét, hogy teljes mértékben megkülönböztetésmentes módon alkalmazza az ankarai megállapodás kiegészítő jegyzőkönyvét, és lebont minden akadályt az áruk és szolgáltatások szabad áramlása elõl, beleértve a közlekedési eszközökre vonatkozó megszorításokat a Ciprusi Köztársaság vonatkozásában is. Sõt, Ciprusral a kétoldalú kapcsolatok teljes normalizálása a cél, belefoglalva a politikai kapcsolatokat is.

Az EU valamennyi fórumon hangsúlyozza, hogy a regionális együttműködés kézzelfogható pozitív eredményekkel jár, és segít a gazdasági reformok és a politikai megbékélés elmozdításában. Fontos lépés, hogy a Délkelet-európai Együttműködési Folyamat (SEECF) 2007. májusi zágrábi csúcstalálkozóján elrevezítették a regionális felelõsségvállalás felé történõ átmenetet. A Stabilitási Paktum ugyanis nagyrészt végrehajtotta feladatát, szerepét egy délkelet-európai együttműködési folyamathoz kapcsolódó új regionális együttműködési tanács váltja fel Szarajevó székhellyel, ami már meg is alakult.

Nagy segítség lenne a határokon átnyúló regionális együttműködésekben. Ilyen jellegû kínálati láncolat kiépítése éppúgy szerepel az EU és a Világbank ajánlásaiban, mint a regionális termelési hálózatok létrehozása. Valamennyi lényege, hogy a mesterséges határok helyett a racionális igények alakítsák ki az új gazdasági régiókat, s ebben a folyamatban legyen mellékes körülmény, hogy egy régió belül akár több országhatár is húzódik. Igaz ez kistérségi szinten is: a klaszterszervezés és legnagyobb elõnye a helyi ismeretek, helyi kapacitások, helyi vállalkozások összefogása és szinergikus elõnyeinek kihasználása.

Régiókban és nem országokban kell gondolkodni a jövőben. Egy Salzburg-Thesszaloniki útvonalon menõ teherautó például négy határon megy át, mindenütt eltérõ vámszabályokkal, egészségügyi elírásokkal stb. találkozik. Továbbá a kivitelhez 5-10 dokumentum, a behozatalhoz 4-15 szükséges. A koszovói mozdony át se mehet a határon. Az országhatárok formai lebontása a szükséges adminisztrációt 2-3 órával, a vámformaságok megszüntetése pedig az útidõt további 4-8 órával rövidítené meg.

A közgazdasági szakma már régóta tudja, hogy a folyó fizetési mérleg hiánya (current account deficit, CAD) nagyban kihat a gazdaságfejlés menetére. A tartós hiány ugyanis egy idő elteltével mindenképp hitelfelvételhez vezet, azt pedig törleszteni szükséges, és így kevesebb marad investíciókra és egyéb hasznos, gazdasági növekedést serkent lépések finanszírozására. A térség országai e vonatkozásban rosszul teljesítenek, az egy Macedónia kivételével (de ott is várható 2008-tól romlás) valamennyi hiányt halmoz fel, legtöbbet Montenegró, Bosznia-Hercegovina, legkevesebbet Albánia és Törökország (a GDP 30 %-a felett, illetve 6-7 % körül, Koszovóról nincs adat).

Az ezredforduló óta a térség valamennyi országában megnőtt a fizetési mérleg hiánya. A külső hiány ekkora mértéke gátolja a csatlakozási tárgyalások haladását, Brüsszel többször felhívta a figyelmet az országok ilyen vonatkozású sebezhetőségére. Jelezte, hogy nem elég a fiskális szigor, hanem alapvető strukturális és intézményi változtatások szükségesek. A fizetési mérleghiány alapvető oka, hogy a térség országai többet vásárolnak külföldről, mint amennyit oda eladnak. A kivitelt gátolja az exportképes ágazatok hiánya, a behozatal szükségességét ugyanakkor az önellátás gyengesége indokolja (pl. élelmiszer), így a kereskedelmi mérleg hiánnyal zár.

5. sz. táblázat

A folyó fizetési mérleg hiánya a GDP %-ában

Ország	2007	2008
Albánia	8,3	8,3
Bosznia-Hercegovina	13,0	14,0
Horvátország	8,5	9,0
Macedónia	2,7	6,8
Montenegró	37,0	32,7
Szerbia	16,5	16,1
Törökország	5,7	6,7

Forrás: IMF World Economic Outlook, 2009

Gondot jelent a fizetési mérlegek rendbetételénél az államháztartások nem átgondolt, nagyívű elképzelése a fejlesztésekre, az exportképes ágazatok hiánya, a gazdaságpolitikák kidolgozatlansága, valamint a fiskális-monetáris politikák közötti összhang hiánya. A térség országainál a folyó fizetési mérleg alakulásában fontos szerepe van a magántranszfereknek, amelyek nagyrészt a külföldön dolgozó vendégmunkások hazautalásait jelentik. A modern idők történelmi visszatekintésében először Törökország kezdte ezt, majd a szocialista Jugoszlávia folytatta. A tömeges kivándorlások a hatvanas években voltak, legnagyobb számban a munkaerő hiánnyal küzdő Nyugat-Németországba mentek. Becslés szerint jelenleg 2 millió török él Németországban, de sokan vannak Hollandiában, Franciaországba (millió felett), Belgiumban, Olaszországban és Ausztriában. Nem sokkal kisebb a volt jugoszláv csapat. Jellemző, hogy a korábbi vendégmunkások többsége nem tért haza, jó részük ma már önálló vállalkozó valahol Nyugat-Európában. Ugyanakkor gazdasági kötődésük az otthonnal megmaradt, és rendszeres hazautalásaik jelentősek.

A kilencvenes évek polgárháborús eseményei kapcsán újra felgyorsult a térség migrációja. Mintegy 2 millió bosnyák, 1 millió albán, 1 millió horvát és 300 000 ezer koszovói hagyta el otthonát a Világbank 2005-ös becslése szerint. A célországok eltérőek: az albánok és bosnyákok esetében Görögország és Olaszország, a horvátok esetében Németország az irány. Ugyanezen Világbank-jelentés szerint Albánia évi 1,2 milliárd, Bosznia és Hercegovina 1,3 milliárd, Macedónia 0,9 milliárd, Szerbia és Montenegró 1,4 milliárd eurót kap évente a kitelepültek hazautalásaiból. Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Montenegró a GDP 10-20 %-a körüli összeggel a világ első 20 országa között szerepel a hazautalások nagyságát tekintve. Ez a szám Koszovó esetén 23 % (ez csak a banki transzfert tartalmazza, a becslések szerint a legrosszabb esetben hazautalások meghaladják a GDP 40 %-át).

Még egy különös sajátossággal rendelkezik a térség fizetési mérlege. Az ismert politikai körülmények folytán jelentős, nemzetközi összehasonlításban is kiugró tételt jelentenek a pénzügyi segélyek. Ezek mértéke eltérő, Macedónia esetében pl. a GDP 3-4 %-a, Koszovó esetén a GDP közel 40 %-a. Nem lebecsülendő a turizmus sem. A polgárháborús viszonyok rendeződésével mind többen keresik fel a térség országait, és a tengerparti részekben megkezdődött a telkek és villák vásárlása. Mind

több a vendégéjszakák és a turisták költése. A legkedveltebb Horvátország, de pl. a montenegrói turizmus tavaly 23 %-kal nőtt 2006-hoz képest. Ez, továbbá a hazautalások és segélyek nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy valamennyi országban kisebb a fizetési mérleg hiánya, mint a kereskedelmié.

2.1.4 T kebefektetések Nyugat-Balkánon

Megkockáztatható, hogy a *külföldi m köd t ke* jelentős mértékű beáramlása nélkül a kereskedelmi és folyó fizetési mérleghiány jelenlegi mértéke középtávon nem tartható fenn. Sőt, még e feltétel megléte esetén is csak akkor valószínűsíthető a zökken mentes fejlődés, ha a t ke inkább exportorientált fejlesztéseket indít meg, és nem a belső piaci tevékenységre összpontosít. Az eddigi példák viszont azt mutatják, hogy a t ke egyelőre nem tudott a termelési kapacitások terén megújulást hozni, inkább a szolgáltatás egyes szegmensei (bankok, biztosítók), illetve a különösen jó adottságú ágazatok (pl. színesfém-bányászat) lettek a külföldi t kebefektetések célterületei.

A Nyugat-Balkán felértékelődött a külföldi befektetők szemében. Hozzájárult ehhez a polgárháború lezárása, a politikai-gazdasági közeg stabilizálódása, az európai típusú jogi-intézményi háttér kialakítása, a gyors növekedési ütem, az infláció fékmentesítése, a piacgazdaság kialakítása. Valamennyi olyan tényező, ami a térséget vonzóbbá teszi. Vonzóbbá és nem vonzóvá, ugyanis az ide tartozó államok egyikében sincs reménytelen nagy piac (még Törökországban sem, hiszen csak a lakosság száma nagy, a vásárlóerő kicsi), nincs vonzó adóparadicsom, képzett munkaerő, kiépített infrastruktúra a beruházásokhoz, sőt a fenntartható fejlődés sincs biztosítva, és gond az egyensúlytalanság. E köztük az EU billentette ki a mérleget: korábbi ambivalens szerepvállalása az ezredfordulót követően elkötelezetté vált, s ez a külföldi m köd t ke megmozdulása irányában hatott.

Mint mindenütt a világban, a Balkán számára is sokat jelent a külföldi m köd t ke: a fejlesztésekhez elengedhetetlenül szükséges pénz forrása, a piaci nyitás záloga, a fellendülés sarkköve. A SAP mellett ez a másik eszköz az országok gazdasági európaizálására, segít a belépéshez szükséges minimális feltételek tempósabb eléréséhez. Ne feledjük hátrányos induló helyzetüket sem: a fejlettségi mutató tekintetében sokkal nagyobb az út Koszovótól eljutni a budapesti szintre,

mintsem a magyaroknak az uniós legjobbat, a luxemburgit elérni! Az egy főre jutó GDP-nek PPP¹⁶ alapon mért adatait összehasonlítva (IMF 2007) az 1800 dolláros koszovói mutatószámunk ugyanis a magyar 19 829 dollár a 11-szerese, még a luxemburgi 79 659 dollár a miénknek csupán 4-szerese.

Az EU által nyújtott vámmentesség a nyugat-balkáni termékekre sokat segíthet a térség számára oly szükséges külföldi közvetlen t kebefektetések vonzásában. Továbbá valamennyi országra igaz, hogy a bank- és pénzügyi szektor már áttesett a privatizáláson, és zömmel külföldi tulajdonba került. Ezek alapján várható, hogy megindulnak a befektetések a szolgáltatások más területeire és az ipar nyereséges szegmenseibe is. Bár a térségbe irányuló külföldi t ke folyamatosan n , nemzetközi összehasonlításban még mindig nagyon kevés.

6. sz. táblázat

Külföldi m köd t ke a Nyugat-Balkánon (millió USD)

Ország	2002	2003	2004	2005	2006	2002 -2006	FDI/f (USD)
Albánia	135	178	341	262	225	1141	365
Bosznia és Hercegovina	267	381	612	299	350	1909	489
Horvátország	1123	2056	1224	1761	2000	8164	1837
Macedónia	77	96	157	100	280	710	349
Szerbia és Montenegró	137	1360	966	1481	2450	6394	793
Szerbia	na	na	na	1248	4348		
Montenegró				383	502		
Összesen	1739	4071	3300	3903	5305	18318	365

Megjegyzés: Koszovó a táblázati id sor idején még nem volt független. Törökországra nem volt összehasonlítható adat. Szerbia és Montenegró saját adatainak összege nem azonos a Világbank által közölttel.

Forrás: World Bank 2008, illetve Montenegró és Szerbia szétválását követ en Montenegrói Statisztikai Hivatal és Szerb Pénzügyminisztérium

¹⁶ Vásárlóer paritáson

A bemenet külföldi tőkés elsődlegesen a nagy profitot jelentő ágazatokat, mindenekelőtt a pénzügyet célozza meg. Ezt követően kerül sor a szolgáltatások különféle területeire, majd az extraprofitot kecséget termelő ágazatokra (kitermelő ipar). Nagyon kevés az a zöldmezős beruházás, ami új munkahelyeket teremtve exportképes ágazatok kiépülését jelentené. Még a legfejlettebb Horvátországban is csak a beáramlott tőke legfeljebb 20 %-a található a zöldmezős szektorban, amelyre túlnyomórészt igen kis vállalkozások jellemzők, de Szerbiában is a 15 legnagyobb külföldi érdekeltségű mindössze kétféle a zöldmezős, és azok is a szolgáltató szektorban. Várható, hogy a privatizáció erősödésével megjelennek a barnamezős beruházások is, de itt új munkahelyek teremtéséről alig lesz szó, inkább az elnyösnek vélt privatizációs vétel és a piacszerzési lehetőség a domináns.

A legvonzóbb ország - nemcsak Magyarország, hanem valamennyi EU-tag számára - kétségkívül Horvátország, ide áramlik a legtöbb külföldi tőke. Az elmúlt 10 évben összesen 12 milliárd USD érkezett az országba. A külföldi vállalkozó azonos jogokat élvez a hazaiakkal, a cégalapítás egyszerű és olcsó. Vagyoni társaság esetén elég 20 000 kuna az alaptőkének, illetve törzstőkének (1 Kuna = 37 Ft), a kft-t (d.o.o.), rt-t (d.d.) vagy gazdasági érdekegyesülést (g.i.u.) lehet létrehozni. A másik forma a személyi társaság, ami lehet kkt (j.t.d.) vagy egyéni vállalkozás. A bejegyzés költsége kb. 10 000 - 20 000 kuna + ÁFA, ami költségként elszámolható, és maga a folyamat 2-3 hét alatt lebonyolítható. Az ingatlanszerzés már bonyolultabb, de megoldható. (Részletesebben: www.ekonto.hu) Sokat lendít a tőkeberuházások vonzerején, hogy a magyar M7-es autópályán már el lehet jutni az Adriáig. Az 1964-ben indult program idén évvégével zárul, mindössze a Letenye és Muracsány közötti Zrínyi-híd átadása hiányzik, várhatóan 2008 októberének végén kerül rá.

Az állami sajátos szerepvállaláson túl a társadalom is befolyásoló tényező. A jugoszláv vállalati modell túlélésére minden utódországban van erőfeszítés, akár a vállalat irányítási mechanizmusát, akár a lakosság széles körében megfigyelhető tudati hatást tekintve. Számos nagy cég kicsikre esett szét, ezek jó része tőkehiányos, így jellemző lett körbetartozás, Horvátországban pl. 10 000 cég fizetéseképtelen. A közvetlen vállalkozói befektetések mellett más pénzek is megjelennek. A

magánszektor fejlesztése és az infrastrukturális beruházásokra irányuló támogatások nagy nyomatókat kapnak az Európai Beruházási bankkal (EBB) valamint az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (EBRD) és más nemzetközi pénzintézetekkel (IFI) folytatott intenzívebb együttm ködés által.

Az FDI forrása meglehet sen koncentrált. A t keexport rök között els helyen Németország található, t követi Ausztria, Olaszország és Görögország. Az újonnan csatlakozottak közül Szlovénia és Magyarország is megjelent t keexport rként. Néhány kis ország is érdekelt, pl. Szerbia harmadik legnagyobb beruházója Luxemburg. Jelen van az USA is. Ugyanakkor a régió fejlettebb országaiból is megindult a t keáramlás a fejletlenebb területek felé, így Bosznia-Hercegovinában például Horvátország a második legnagyobb t keexport r.

A befogadók listája is meglehet sen koncentrált. A 2002 - 2006 közötti fél évtizedben a beérkezett 18 318 millió dollárnyi t ke háromnegyede Horvátországnak, Szerbiának és Montenegrónak jutott. A Világbank adatai szerint 2006-ra a térségbe jutó FDI értéke elérte az 5 305 millió dollárt, nem végleges adatok szerint ez 2007-re 5 753 millió dollár, s a bank becslése szerint 2008-ra 6 449 millió dollár lesz.

A külföldi befektetések els dleges célja - a profiton túl - a piacszerzés. Ez igaz nem csak a szolgáltató szektorra, hanem az ipari beruházásokra is. Nem történt még meg a termelési költségel nyök kiaknázása, ami az alacsony munkabérek l és a termelési költségek viszonylagos olcsóságából adódik (üzemépület fenntartása, energia stb.), aminek magyarázata a rossz infrastruktúrában és a képzetlen munkaer ben rejlik. Azaz, a bérigényes termelés nem-kvalifikált része ide áramlik, s föltehetően a multinacionális cégek hálózatosodása is ezt az irányt követi. Valószínű - a régió kormányai is ebben reménykednek -, hogy az EU-tagság lökést fog adni a folyamatnak.

2. 1. 5. Nyugat-Balkán és az EU

A térség szerény gazdasági és infrastrukturális eredményekkel büszkélkedik. A Balkán és ezen belül különösen annak nyugati része szinte valamennyi gazdasági

mutató tekintetében a kontinens sereghajtója, világviszonylatban is a szegény országok között helyezkedik el. Európában mindössze a volt Szovjetunióból kiszakadt országok töredéke van mögötte, a világ más táján pedig a felzárkózni nem tudott volt korábbi gyarmatoknak is csak egy szerény hányada mutat hasonló eredményeket.

Nehezen vitatható, hogy Nyugat-Balkán a kontinens legkevésbé integrált és stabil régiója, és valóban sok tekintetben lemaradt Európa többi régiójához képest. Fél, hogy az európai integráció elrehabilitálásával ez a szakadék csak nagyobb lesz. Különösen alátámasztja ezt az Európai Unió (EU) 2004-es és 2007-es kibővítése, amiben a térség teljességgel kimaradt, mert környezete minden irányban taggá vált, nemcsak a szakadék, így megemerkedtek a regionális trendek és hiányosságok.

Az Európai Unió két kategóriába sorolja a térségi országokat:

- három **tagjelölt** ország, azaz *Horvátország*, *Macedónia* (teljes nevén, hivatalosan: Macedóniai Volt Jugoszláv Köztársaság, a helyiek kiejtése szerint Makedónia, itthon a magyar külügyminisztérium javaslatára a hazai írásban a c és k eltéréssel tudjuk megkülönböztetni az új államalakulatot az ugyanilyen nevű görög tartománytól) és *Törökország*;

- öt **potenciális tagjelölt** ország, azaz *Albánia*, *Bosznia-Hercegovina* (pontos nevén: Bosznia és Hercegovina), *Montenegró*, *Szerbia és Koszovó* (utóbbi az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244-es határozata értelmében).

Az érdemi csatlakozási tárgyalások kezdete Horvátország és Törökország esetében 2005. október 3-án, innen datálódik a Nyugat-Balkán integrációs folyamat valódi startja, jóllehet Brüsszelnek Ankarával több évtizedes gazdasági diplomáciai múltja van, de a horvát és macedón társulási egyezmény dátuma is 2001-es. A következő lépés: Montenegró 2007-ben, Bosznia-Hercegovina és Szerbia pedig 2008-ban köt társulási egyezményt az EU-val.

Alapvetés, hogy a jelölt és lehetséges jelölt országoknak meg kell felelniük a csatlakozási feltételeknek. Az Unió országai ezt általánosan a térségre lebontva az Európai Tanács 2003. júniusi Thesszalonikiban tartott ülésén fogalmazták meg. A szaloniki csúcson elfogadott Európai Partnerség az eredeti javaslatban még Európai

Integrációs Partnerség néven szerepelt, ez a homályosság szándékos és következetes, mert a későbbi SAA-ban is így fogalmazódik meg. Lényege, hogy a tagság távlatát villantja fel, azaz ***a partnerség nem integrációt és csatlakozást ígér, hanem el feltételeket***, amelyek teljesítése alkalmassá tesz az adott országot a csatlakozásra. Az eszköztár már a korábbi csatlakozásokból ismert: gazdaságpolitikai párbeszéd, twinning-programok, monitoring rendszer (országjelentés) stb.

Fiatal, független államokról szól a tanulmány e része, gazdasági teljesítményüktől kezdve uniós csatlakozási esélyeikig feltétlen hangsúlyozni szükséges, hogy mindössze néhány évtizedes, illetve néhány hónapos önálló történelmük van. A térség legöregebb szuverén államalakulata, Albánia se ünnepelheti még 100 éves önállósága évfordulóját, arról nem is beszélve, hogy közben többször is elveszítette azt. Koszovó adminisztratív értelemben 1945 óta létezik, majd 1974-ben kap autonómiát, s csak az 1999. márciusi NATO-bombázásokat követően kerül sor az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244. számú határozatára, illetve 2008. februárjában a függetlenség kikiáltására. Nyugat-Európa nemzetállainak megalakulásához képest jelentős késésben vannak, és ez is örökség.

Nyugat-Balkán európaizációs folyamata egy olyan átalakulásnak a próbája, amely az európai identitás jövőjére nagy hatással lesz (Sigér, 2006). Az Európai Unió is csak az utóbbi időben kezdi ezt észrevenni, például az 1991-ben kitört jugoszláv polgárháborúban még nem jutott el idáig, az akkori egyes uniós tagországok kormányai felkészületlenek voltak, s időnként nem is egységes álláspontot képviseltek, nem is lett uniós álláspont (pl. Koszovó elismerése).

Az Uniónak alapvető érdeke, hogy a posztjugoszláv helyzet válságjelenségei mielőbb megoldást nyerjenek, mert destabilizáló hatásuk Nyugat-Európára is kihat, különösen az illegális migráció és a szervezett bűnözés révén. Ugyanakkor tény, hogy a kilencvenes években az EU a térségben teljesen „kimaradt”. Még az 1999-es bombázásokkor sem tudott egységesen fellépni Brüsszel. A polgárháború megoldása az USA volt, Washington és a NATO kényszerítette ki, hogy a szerb, bosnyák és horvát elnök Daytonban aláírja a békeegyezményt.

A **SAP** (Stabilization and Association Process, Stabilizációs és Társulási Folyamat) változtatott elször a helyzeten a 2000-es zágrábi csúcstalálkozón, majd ez kiegészült a 2003-as thesszaloni csúccsal, ahol Brüsszel megismételte az EU-tagság lehet ségét, és konkrét vállalásokat tett a Nyugat-Balkán felzárkóztatásának támogatására. Hangsúlyozta a feltételeket is, amelyeket teljesíteni kell ahhoz, hogy tagok lehessenek. Az Európai Partnerség e vonatkozásban azt jelenti: Brüsszel elvárja, hogy a kérdéses országok külpolitikájának, gazdaságpolitikájának, belpolitikájának prioritása az uniós tagság legyen, cserébe modelleket (jogi és intézményi minták), forrást (pénzügyi és technikai támogatások), eljárásokat (benchmarking és monitoring) és tanácsokat (tanulmányok, elemzések) ad. Az EU kezd lépése alapján a térség termékeinek 90 %-a vámmentesen jut be az Unióba, s csak néhány árucsoportra van mennyiségi korlátozás. A fejl dés eredményeképp a korábbi bilaterális szabadkereskedelmi megállapodások mára multilaterális szabadkereskedelmi egyezményé álltak össze.

A csatlakozni kívánóknak kiosztott feladat nem kevés. Ha az el z kib vülések kritériumaihoz hasonlítjuk, akkor az látható, hogy Brüsszel egyre nagyobb igényeket támaszt. N ttek a teend k, az **acquis communautaire** egyre több szabályt, határozatot, nemzetközi szerz dést stb. tartalmaz. Ezen országok többségének nem csupán a konvencionális politikai-gazdasági tényez kkel kell foglalkozni, hanem béketeremtés, határproblémák, újjáépítés, a posztkommunista átalakulás, a piacgazdasági alapok megteremtése, a versenyképesség kialakítása, a fenntartható fejl dés alapjainak lerakása is napirenden vannak (Gori, 2008).

Fontos hangsúlyozni, hogy **a térség országainak nincs más reális választása, mint az Európai Unió**. Mind gazdasági, mind politikai értelemben. A NATO tagságnak emellett pedig stratégiai, biztonságpolitikai jelent sége van. Az orosz orientáció már a múlté, egyedül Szerbia vonatkozásában van esélye az újjáéledésnek, de ott sem a régi szoros formában.

A régió állandóan mozgásban. A koszovói példa jól illusztrálja ezt: a fiatal állam területén az els világháborút követ en még fele-fele volt a szerb és albán nemzetiségek aránya, a szerbek identitásuk bölcs jének tekintik a területet, ami mára már 80-90 %-os arányban albán. Gazdasági téren is hasonlóan nagyok a változások:

míg a „klasszikus” jugoszláv világban Macedónia és Horvátország között 1:2 volt a fejlettségbeli különbség az egy főre jutó GDP alapján, addigra ugyanez a mutató 2009-ben már 1:3,5 (HVG, 2010).

A meglev gazdasági szerkezetet, **infrastruktúrát** sem lehet a nyugatihoz hasonlítani, mert határfokuk jóval szerényebb. A munka termelékenysége jellemzően a fele sincs az uniós szintnek, ez még az infrastruktúrában is megmutatkozik, pl. egy Belgrád-Szarajevó (az állapotokra jellemző, hogy a vonalon a személyvonat újraindítására csak 2009. decemberében került sor, pedig 18 évvel ezelőtt még három, egyenként tízkocsis vonatpár közlekedett itt a mostani egyetlen háromkocsis helyett). Hasonlóan Szkopje-Szófia vasúti viszonylat megtétele menetrend szerint 9 órát jelent, holott a távolság nem több mint a Bécs-Budapest szakaszé (utóbbit jelenleg 3 óra, de a két világháború között 2 órán belül futották az expresszek. Minden viszonylagos: a szerb katonaiidejében a nem egészen 120 km-es Budapest-Kalocsa vasútviszonylat közel 6 órát tett ki.) Mindezek természetesen „normál esetben”, azaz, a szokásos késések nélkül, aminek értelmezése a balkáni vasúttársaságok vonatkozásában kicsit más, mint pl. a svájciaknál.

A térség országaiban nagy a **munkanélküliség**. A hiányzó iparosítás nem is láttatja a tartós megoldást, mint ahogy az iskoláztatás programjának sikeressége is csak évtized múlva jelentkezhet. A demográfiai helyzet egyébként romlóban: kevés gyerek születik, az egészségügyi helyzet javulásával kitolódik a várható élettartam, a sok idős korú problémájával ugyanúgy szembe kell nézniük, mint Európa más részeinek. Ez alól még Törökország se kivétel, a normál reprodukció szinten tartásához szükséges 2,2-es gyerekszámot családonként senki sem éri el, de az említett élettartam-növekedés és a fiatalok nagy aránya miatt a népesség a következő évtizedben ott meghaladhatja az EU jelenleg legnagyobb államát, Németországot. A munkaerő vonatkozásában nem szabad figyelmen kívül hagyni az utolsó másfél évtizedben lezajlott népvándorlást sem: egyedül Szerbia több mint 700 000 menekültet fogadott be, természetesen megfelelő állásajánlatok nélkül. Még a legfejlettebbnek ítélt horvátoknál sem kezdődött meg a visszatelepítés. Azaz: az elkövetkező években is lesznek még súlyos, megoldásra váró problémák valamennyi országban.

A térség gazdasági életére nagy hatással volt és van **a privatizáció**. Jellemzően indult meg a térségben, aminek alapvető oka, hogy az ittlev nyolc ország közül hat esetén itt nemcsak rendszerváltásról, hanem egy állam felbomlásáról és véres polgárháborúról volt szó. A Balkáni privatizáció ezért csak 2003-ban kezdődött el, először a volt Jugoszlávia két legfejlettebb országában, Horvátországban és Szerbiában. Kiemelkedő az energiaszektorban, vegyiparban, élelmiszeriparban és a szolgáltatásoknál. Még a legfejlettebb Horvátország esetében sem látszik igazán a folyamat (a jogalkotás elavult, sok az ellentmondás, az adminisztráció lassú, pártellentétek - különösen a Horvát Parasztpárt részéről - is nehezítik, ugyanakkor egy sikertörténet is van: a bankszektor 95 %-ának privatizálása), Szerbia esetén pedig a negatív példák egyenesen elriasztották a befektetőket. (Utóbbira példa a nisisi olajfinomító, ahol a versenykiírásban még külföldi többségi tulajdont engedtek, majd a pályázat megnyerése után kisebbségire változtatták.)

A **jogállamiság** a gazdasági fejlődés egyik kulcskérdése. A növekedés és korrupció még mindig általános, a Nyugat-Balkán összes országára jellemző, hogy a végrehajtott intézkedések nem arányosak a probléma nagyságával. A térség az emberkereskedelem, a kábítószer- és cigarettacsempészet egyik fő forrás- és tranzitterülete. Nem tiszták a közbeszerzési eljárások, sem a beruházások tervezése, a privatizáció se teljesen átlátható. A koppenhágai tagsági kritérium megvalósítása szempontjából további kritikus pont az adminisztratív kapacitás (nem mennyiségben, hanem szakmaiságában és etikailag), az Európai Tanács 1995. évi madridi ülésén elhangzottaknak megfelelően. Sok országban a közalkalmazottak felvétele, elbocsátása és elbocsátása nem objektív feltételek alapján történik, hiányoznak az alapvető magatartási szabályok.

2.2. A Balkán országai

2.2.1. Bosznia-Hercegovina

Bosznia-Hercegovinának a történelem során többször volt szoros magyar kapcsolata. Ezek közül kiemelendő, hogy a jelenlegi terület északi része Ráma hercegség néven II. (Vak) Béla alatt már 1138-ban a Magyar Királyság része, és a magyar végvárrendszernek egészen 1482-ig, a terület oszmán kézre kerüléséig fontos alkotó eleme. Az 1878-as berlini kongresszuson Andrássy Gyula gróf, a Monarchia

külgyminisztere eléri, hogy terület igazgatása Ausztria-Magyarországhoz kerüljön. Kállay Béni, Bosznia kormányzója (1882-1903) kidolgozza a terület modern közigazgatási rendszerét, megteremti a rend- és vagyonbiztonságot (munkáját a Daytoni rendezésnél is felhasználták). A teljes beolvasztás 1908-ban történik, az annexió utáni állapot az első világháborúig változatlan.

Az 1992-es népszavazás óta független állam szerb, bosnyák és horvát etnikumból jött létre. A lakosság 66 %-a, főleg a muszlim és horvát lakosság döntött a függetlenedésről. Ezt követően a milosevicsi Jugoszlávia közbelépése a boszniai szerbek oldalán igen véres polgárháborúhoz vezetett, a mészárlás eredménye közel 300 000 halott és 1 300 000 menekült. Az 1995-ös Daytoni béke adja a mai alkotmányos berendezés alapját, eszerint két entitás létezik: a Bosznia-Hercegovinai Föderáció és a Szerb Köztársaság. (A köztársaság között levő Brčko körzet szövetségi közigazgatás alatt áll.) Ebben bosnyák és horvát kantonokból, illetve ispánokból (zsúpánok) épül fel, ezekből 10 van, míg a szerb rész közigazgatásilag egységes. A Daytoni Egyezmény szabályozza a nemzetiségi kvótákat, a föderális állam működését, gyakorlatilag az akkori status quo szerint. Az igazgatási tagozódás egyben statisztikai tagozódást is jelent. Az 1991-es népszámlálást követően újabb census nem volt, akkor a lakosság 44 %-a volt muszlim, 37 %-a szerb, 17 %-a horvát és 6 %-a jugoszláv. A bosnyák (muszlim szerb) elnevezés csak 1993 óta hivatalos. A menekült horvátok nagy része nem költözött régi lakhelyére vissza. 2010-ben az országnak 4,4 millió lakosa van, az elmúlt 10 évben a népesség száma nem nőtt. Az északi részen levő Szerb Köztársaság számos szakpolitikában (pl. a teljes közoktatás) gyakorlatilag Szerbia része. Valószínűleg a háromfős elnökség (szerb, horvát, muszlim) 5-re bővül cigány és zsidó képviselivel¹⁷ - ami nagyban növeli a szétesés esélyét.

A rendelkezésre álló adatokból Brüsszel úgy ítéli meg, hogy a gazdasági helyzet 2004 óta kismértékben javul, megindult a gazdasági növekedés és az infláció alacsony. Kedvezőbb lett az üzleti légkör, eredményeket értek el a közvetett adózás bevezetésben. Ugyanakkor nehezen halad a piacgazdaság kiépítése, nagy a munkanélküliség és a fizetési mérleg hiánya. Gyorsítani szükséges a privatizációt

¹⁷ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága 2010-ben Jakob Finci és Dervo Sejdic javára döntött, akik az alkotmány vonatkozó részét kifogásolták.

folyamatát, az igazságszolgáltatásnak tovább kell lépnie a vállalati csődök és a magántulajdon védelmének jogi kezelésében. A gazdaság versenyképességének fokozása érdekében tett lépések még nem elég hatékonyak, ugyanilyen a szabadalmak levédése, a pénzmosás megelőzése. Bosznia 1995 óta közel 10 milliárd dollár segélyt kapott, zömét a korrupció vitte el.

Gazdasági jellemzés a Jugoszláv föderációban is a legszegényebb köztársaság volt. Nehezen indul az ingatlan politikai helyzet és a szegényes logisztikai háttér miatt a külföldi tőkebefektetés. Igazán még nem heverte ki a polgárháború (1992 - 1995) sebeit az ország. 2003 után megindult a gazdasági növekedés, 2004-ben az EUFOR helyére az SFOR lép. 2005-ben startoltak az EU-tárgyalások, 2006-tól a nyugati típusú ÁFA is bevezetésre került. 2007 óta a CEFTA teljes jogú tagja. A MEHIB országkockázati besorolásában az (5) kategóriában van, a térségben legrosszabb minősítéssel szerepel Szerbiával és Albániával együtt.

Az SAA-tárgyalások 2005-ben kezdődtek meg, azonban az alapvető követelmények teljesítésének hiánya miatt még nem zárultak le. Hiányzik a közigazgatási reform, a piacgazdaság megteremtésére tett lépések szerények, a magas munkanélküliséget is aggályosnak véli a Bizottság. Nagy a feketegazdaság aránya, a széleskörű korrupció is taszítja a külföldi befektetőket. A szocialista iparpolitika valamennyi tagköztársaságnak egyformán kívánt mérni, ami természetesen nem sikerült. A nehézipar számos létesítménye ide került, beleértve a hadiipart is (ez utóbbinak a polgárháború idején volt még jelentősége). A kiegyensúlyozott, lassú fejlődésnek a belhárc vetett véget, a termelés 80 %-kal esett vissza. 1996-tól javult a növekedés, pontos statisztika nincs, mindkét entitás közli adatait, de ezek sem egymással, sem a valósággal nem konformak.

Nagy a különbség a város és falu életszínvonala között, utóbbiak egy részében igazi balkáni nyomor van. Fő agrártermékek a búza, kukorica, zöldség és gyümölcs, számottevő export nélkül. Ipar csak a nagyvárosokban, fő ágazatok az autógyártás (szarajevói Volkswagen Motortársaság), dohánygyártás, textilipar és bútorgyártás. A 2006-ra becsült 31 %-os munkanélküliség a korábbi években folyamatosan 40 % körül volt, esetenként (így 2010 tavaszán is, az értekezés írásakor) felette. Az infrastruktúra fejlettsége alacsony. A közlekedési utak rongálásához a háború is

besegített, bár a vasút viszonylag fejlett a maga 1021 kilométerével és 75 %-os villamosítási arányával. Szarajevóban nemzetközi repülőtér is van. A pénzügyi infrastruktúra erősödik, a növekvő bankok és biztosítók száma, a városokban elterjedt a bankomat. Internet inkább a fiatalok körében és a városokban.

Erősségek Javul az együttműködés a Nemzetközi Törvényszékkel, így több segítség érkezik. Megkezdődött a nyugatosodás reformja: lett jövedelemadó, alakul a társadalombiztosítás reformja, 2006 óta van társasági és forgalmi adó, a kormány tavaly óta rendelkezik gazdaságstratégiával.

Gyengeségek A rendszér és az alkotmányos keret régóta esedékes reformja terén nem sok a haladás, ki kellene alakítani a saját kormányzást, jelenleg még markáns nemzetközi jelenlétre szorul. Ez sem a lakosságnak, sem a külföldi befektetőknek nem tesz jót. Az állami intézmények működését jelenleg is az etnikai választóvonalak mentén kell kompromisszumok között tartani. Hiányzik a modern közművek két vonzó infrastruktúra. Gyér a telefonellátottság, rossz állapotú és csak kétsávos az úthálózat, kevés a vasút, autópálya mindössze 36 km.

Lehetőségek A belpolitikai helyzet rendezése nagy lökést adhat a gazdasági fejlődésnek. Nagy tartalékok vannak a környező országokkal való kapcsolatépítésben. A közigazgatási reform vértelen személycserékkel járhat, és így akár a korrupció elleni harc is sikeres lehet.

Fenyegetettség A magas adóterhelés miatt a termékek nem versenyképesek, nem mozdult ki a holtpontról az oktatás, a képzetlen munkaerő később se fog tudni exportképes terméket előállítani.

2.2.2. Horvátország

Az ország a horvát uralkodóház kihalása után (1091) magyar királyok fennhatósága alá került. Elsőként Szent László lesz uralkodó, majd a 12 törzsfőkönyves Kálmánnal köt megállapodást. A Pacta conventa alapján Tengermellék (Horvát Királyság) sosem alkotta Magyarország részét, hanem annak társországa volt 1918-ig. Az 1868. évi kiegyezés szerint a két ország „egy és ugyanazon állami közösséget képez” kifelé, de „belügyeire nézve saját törvényhozással és

kormányzattal bír”. Nyolc vármegyéje a magyar közigazgatásiakkal egyenrangú státuszt élvezett (Thallóczy, 1896). Az első világháború után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett, ami 1929-től Jugoszlávia néven ismert. Területének egy része 1920 és 47 között Gabriele D’Annunzio¹⁸ irredenta fegyveres mozgalma révén Olaszországhoz került (Isztria, Fiume)¹⁹. A második világháború alatt létrejött Független Horvát Állam a németek oldalán áll, majd a föderatív Jugoszláviai része.

Az ország 1991-ben kiáltja ki függetlenségét, amit szinte azonnal egy ötéves polgárháború követ. Bonyolította a helyzetet, hogy a szerb többség területeken kikiáltotta a Szerb Krajina Köztársaságot és nem ismerték el Horvátország függetlenségét. A hadműveletek során mintegy 12 000 ember halt meg és 100 000 – 200 000 szerbnek kellett otthonából menekülnie. A „tisztogatás” eredménye: a lakosság 89 %-a horvát, a horvát hadsereg gyakorlatilag felszámolta az ország területének egyharmadát elfoglaló horvátországi szerb államot. Az EU-tagság elbírálásakor fontos szempont lesz, hogy Horvátország mennyire képes visszafogadni a kilencvenes évek közepén elköltözött szerb kisebbséget. Eddig 90 000-en tértek vissza, és a kisebbség részaránya a korábbi 12 helyett csak 4,4 %. A 35 csatlakozási fejezet harmadát lezárták.²⁰

Horvátországban 1990 óta nyugati mintájú parlamentáris demokrácia van. A horvát parlament, a szabor egykamarás. Háromtáblás bírósági rendszer van, és külön van Alkotmánybíróság is. A horvát lakosság 88 %-a katolikus, a Rómához kötődő kapcsolat 2000 éves. Latin betűs írást használnak, a nyugati kultúra iskolázottsági és

¹⁸ A Nobel-díjas író 1919-ben szabadcsapatokat szervez, és elfoglalja a területet. Az annexió a magyar Prónay-mozgalomhoz hasonlóan zajlik.

¹⁹ A horvátok az 1848-as szabadságharcot leszámítva a magyarokkal együtt harcolnak. A Monarchia összeomlásáig a katonai együttműködésben egyébként is a nemzetiségek lojalitása megkérdőjelezhető. Magyarországon a második világháború végéig se okozott gondot a nemzetiség hovatartozás, mindössze egy példa: a magát dalmátnak valló, horvátul tanuló, olasz anyanyelvű Legeza János kispolgári családból a legfelső katonai elitbe kerül, és bátran harcol az első világháborúban a legendás 3. bosnyák gyalogezred tisztjeként, majd negyedszázaddal később a 2. magyar hadsereg VII. hadtestének parancsnokaként, vezérnagyi rendfokozattal a doni fronton. A kor szellemére jellemző, hogy szakmai előmenetelét még az sem befolyásolja, hogy a parlamentben így citálják: „Legeza János vezérkari százados úr, aki magyarul alig tud” (Nemzetgyűlés, 1923). A későbbiekben kiválóan megtanul, emellett kifogástalanul beszél németül, franciául. A nemzetközi szocializmus idején 1953-ban halálra kínozzák, de ez egy másik kor szelleme, a horvát-magyar viszony elhidegüléséé (Bajor-Szabó, 2009).

²⁰ Ezek: a tiszta szabad mozgása, versenypolitika, mezőgazdaság, élelmiszerbiztonság, adózás, regionális politika, jogharmonizáció, szabadság és biztonság, környezetvédelem, kül- és védelmi politika (2009)

neveltetési szinttől függően megvan, így az EU-csatlakozás ezekből a szempontokból kiindulva nem okoz különösebb gondot. Történelme, Nyugat-Európához való fizikai és lelki közelsége, azonos kultúrája, politikai érdeke stb. miatt a térségben a legközelebb áll a csatlakozáshoz, egyértelműen a legérettebb ország.

Gazdasági jellemzés a régió legfejlettebbje. Már a titói Jugoszlávia idején is az volt, az ország GDP-jének 25 %-át adta. A balkáni háborút követően (a károk mintegy 20 milliárd dollárra rúgtak), de különösen 2004 óta a gyors növekedés, kiegyensúlyozott tempó jellemzi, egyértelműen az éltanuló. Főleg a pénzügyi szektor és az építőipar fejlődött. A közelség és fejlettség folytán Magyarország számára is kiemelt gazdasági partner. Az ITD Hungary zágrábi irodája szerint évi 5 ezer magyar cég érdeklődik horvát kapcsolatok iránt. A MEHIB (Magyar Exporthitel Biztosító ZRt.) szerint a biztosítható (2) kategóriába tartozik, a térségben a legjobb minősítés.

2001-ben írja alá az SAA-t, 2003-ban benyújtja tagság iránti kérelmét, 2004-ben pozitív választ kap az Uniótól, 2005-ben életbe lép az SAA, megkezdődnek az érdemi csatlakozási tárgyalások. A 35 tárgyalási fejezetből már 21-et megnyitottak, a tudomány, és kutatással, valamint az oktatással és kultúrával foglalkozó fejezeteket már le is zárták. A jogharmonizáció, intézményi átalakítás gyakorlatilag kész. A Bizottság 2009-es jelentése szerint a közszolgáltatásban nem megfelelő a személyzetpolitika, és ez gátolja a gazdasági reformokat, erősíti a korrupciót. A piacgazdaság építése és a versenyképesség megteremtése nehezen halad, lassú a privatizáció üteme és kétszámjegyű a munkanélküliség, de az utóbbi évek gyors gazdasági növekedése erősíti a felzárkózás esélyét. Horvátország és a szomszédos országok közötti tengeri halászati viták se rendeződtek.

Kiemelt szerepe van az idegenforgalomnak, ami a háború befejezését követően hatalmas fejlődésnek indult. A horvát GDP 20-22 %-át adja. A multikat kikerülve a turizmusban is, és a hazai lakosságnak is zömmel saját termékeket értékesít. A hosszú adriai tengerparti sávnak köszönhetően remek öblök és kikötők vannak (csak Isztriának 11 jachtkikötése van), a teljes partszakasz üdülőkkel és szállodákkal beépített. Új jelenség, hogy a horvát állam olcsó hitelekkel támogatja a kis- és középméretű szállodák építését, illetve mind több és több EU állampolgár vásárol itt

magának nyaralót, s megjelentek a gazdag oroszok is. Els sorban – közelségéb l adódóan - az Isztriai félsziget a kedvenc, de sokan mennek a Kvarner-öböl környékére, illetve Dalmáciába. A horvát autópályák jó min ség ek, hossza meghaladja az 1200 km-t, a vasúti közlekedés is fejlett. Rijeka (Fiume) kiköt jében az utóbbi években óriási fejlesztés volt, az egyik legfontosabb adriai tengeri teher- és konténerkiköt lett.

Er sségek Er s, jól fejl d gazdaság, számos területén el rébb tart, mint a már csatlakozott országok némelyike. Európai munkakultúra, jó szakképzettség, fejlett infrastruktúra. Megfelel logisztikai lehet ségek, s r vasúthálózat, közép-európai szint autópályá. Az egy f re jutó GDP eléri az uniós átlag 52 %-át.

Gyengeségek Nehezen halad a privatizáció, gyengék az intézkedések a korrupció leszorítására, a kormánynak átfogó gazdaságpolitikája nincs, lassan áramlik a külföldi t ke. Brüsszel különösen nehezményezi a (szocialista) korszer tlen nehézipar szerkezeti átalakításának hiányát, mindenekel tt az acéliparban és a hajógyártásban. Még mindig nem megoldott a szerb menekültek visszatérése, vállalkozásaik visszaadása, munkába állítása.

Lehet ségek Els ként léphet az Unióba, akár egyedül is. Brüsszel szabad kapacitásait térségbeni versenytárs nélkül tudja megszerezni, elmaradott területein hamar felzárkózhat. A földrajzi közelség el nyeit is ki tudja használni. Az uniós tagság könnyíti az EU-polgárok turizmusát.

Fenyegetettség Ha a régió egésze, vagy a tagjelölt országok együttesen kerülnének Brüsszel megítélése alá, a jótanulói szerepb l adódó el nyök elvesznek. Er tlen Zágráb uniós lobbija, nem tud különleges körülményt felmutatni. A legutóbbi két kib vülés negatív tapasztalatai óvatosságra inthetik az EU-t.

2. 2. 3. Szerbia

Az oszmán uralmat követ en Szerbia 1878-ban lett önálló, de Koszovó és Novi Pazari török kézen marad. Mai területét (a Vajdaságot leszámítva) az 1913-as els Balkán háborúban szerzi. Kormányzója 1916-ig Thallóczy Lajos, a kor legjobb

Balkán szakért je²¹. Az első világháborút követően a győztes Szerbia a magyar-német többség Délvidéket és az albán többség Koszovót is megkapja, s Bosznia-Hercegovinával, Horvátországgal és Szlovéniával létrehozza a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. A független államot a francia külpolitika kezdett manipulálni, segítve a Habsburg-ellenességet és ellenezve a nagydélszláv-politikát. 1929-től az államalakulat a Jugoszlávia nevet veszi föl, s ezt a nevet használja a második világháború után, a népi demokrácia idején is. 1992-re a korábbi szocialista Jugoszlávia felbomlik. A délszláv háborúban nők mentésével politikai helyzete romlik, amit gazdasági válság tetézt. A NATO légi csapások is hozzájárultak a viszonylag korszerű nagyipar tönkreteléséhez.

Szerbia Köztársaság is a jugoszláv államalakulatból jött létre, legutóbbi változatában a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságból, mely 1992 és 2003 között létezett. Miután Montenegró népszavazás folytán önálló állammá lett, Szerbia is kikiáltotta függetlenségét. Az új államalakulat 2006. júniusában jött létre, de összetétele rövid idő után ismét változott: 2008. február 17-én Koszovó tartomány kikiáltotta függetlenségét. A Köztársaság a korábbi (Montenegró kiválása előtt) állammal jogfolytonosnak tekinti magát, s Koszovó függetlenségét nem ismeri el.

A népesség 7 425 000 fő (2006). A szerbek aránya a 2002-es népszámlálás alapján 83 % (Koszovó nélkül, a vajdasági magyarok aránya 14 %). Az új állam igyekszik megadni a szabadságjogokat, hangsúlyt helyez az emberi jogokra, igyekszik követni a nyugati formációt, bár a pánszláv együttélés eszméjében egyes politikai megnyilvánulásaiban Oroszországra is kacsint.

Az SAA tárgyalások Brüsszellel 2005. október 10-én kezdődtek meg. Az EU szükségesnek tartja a teljes közigazgatás reformját, s bár javulónak ítéli meg a korábbi Jugoszlávia ügyeivel foglalkozó Nemzetközi Bírósággal való együttműködést, további lépéseket szorgalmaz. Szükséges az alkotmány és az igazságszolgáltatás reformja, nem elég hatékony a katonaság feletti demokratikus ellenőrzés, sem a korrupció elleni harc. Nem nagyon látszik fejlődés a szabadságjogok és az egyén biztonsága terén, javítani kell a határellenőrzést, a migráció és

²¹ A kitűnő kapcsolatnak váratlan halála vet véget, Ferenc József temetésekor vonatbalesetben hal meg Herceghalomnál, emlékére a mai Thallóczy társaság a vasútállomáson emléktáblával örökítette meg.

menekültügy kérdésében is akad tennivaló. A cirill betűk, a Julián naptár használata, a fordított orosz zászló megannyi olyan tényező, ami jelzi, hogy Szerbia eszmevilága még nem azonos Európáéval, és bizony az integrációs fölzárkózást ez hátráltatja.

Gazdasági jellemzés a balkáni háború, a NATO-bombázás, majd az ENSZ gazdasági szankciói látványos zuhanást eredményeztek a gazdaságban. A fejlődés csak a Milosevics-rezsim bukása, 2000 után kezdődik, az utóbbi időben látványosan gyors a növekedés (7 %, 2007). 2005-ben a Brüsszeli Bizottság úgy ítéli meg, hogy Szerbia és Montenegró felkészült az SAA-tárgyalások megkezdésére. Brüsszel megítélése szerint további lépéseket kell tenni a piacgazdaság és a versenyképesség erősítésére, bár kétségtelen javulás történt. Ugyanakkor pozitívan értékeli, hogy csökkent a kereskedelmi mérleg hiánya és a külföldi eladósodottság. Az infláció és a teljesítmény nélküli bérnövekedés még nem megoldott, és ez nem kedvez az üzleti légkörnek. Karadzics átadása után²² a második háborús főbűnös, Mladic elfogása nem történt meg, vontatottan halad az intézményi struktúra átalakítása.

Erszények „Csak az egység menti meg a szerbet” - szól a nemzeti mottó, és Montenegró és Koszovó példáján látható, hogy mennyire törekény a társadalmi struktúra, mennyire szükséges az egység. Központi földrajzi elhelyezkedés, sok értékes ásványkincs a hegyekben. Az évtized nagy területi leválásával szinte tiszta etnikum (a 300 000 magyar jelenti a legnagyobb kisebbséget az országban, 4 %).

Gyengeségek a szélsőséges pártok megléte és a nacionalista retorika megmaradása nem kedvez a beruházásoknak. Nagy az energiafüggőség. Képzetlen a munkaerő, nagy a munkanélküliség. Lassúak a gazdasági reformok, ezért az uniós tárgyalásokban is volt már szünet.

Lehetőségek a privatizáció felgyorsíthatja a termelést és az exportot. Az ENSZ-szankciók és NATO-bombázások miatt az ország később indul a fejlődésnek, de az utolsó fél évtized növekedési eredményei imponálóak, a sajtó egy része már balkáni tigrisként emlegeti.

²² 2008-ban fogták el, a Hágai Bíróság elítélte.

Fenyegetettség: a legingatabb belpolitikai viszonyok a térségben. A nyugati elkötelezettség mellett létezik a Nagy-Szerbia álma, Koszovó, a klasszikus szerb bölcs elvesztését sokan szerb Trianonként élték meg. A társadalom egy részében él az illírismus, az orosz befolyás lehetősége se elhanyagolható. Ha az ország nem áll tartós növekedési pályára, az EU-tagság is távolodóban.

2.2.4 Montenegro

A volt Jugoszláviából ötödikként függetlenedett. Korábban a hat szövetségi tartomány egyike volt. A miniország mindössze 14 000 km² és 685 000 lakosa van. A nemzeti mottó is utal a méretre: „Montenegro kicsi, de bátor és becsületes.” Évszázadokon át az Oszmán Birodalom része. Először az 1878-as Berlini Kongresszuson ismerték el függetlenségét. Miklós (Nikola) fejedelem 1910-ben kikiáltotta a királyságot, ami 1916-ig tartott, ekkor ugyanis az Osztrák-Magyar Monarchia elfoglalta az országot. 1918-ban a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság része lesz, de nem önálló formában: területén a Zeta bányságot hozzák létre. A második világháborús olasz megszállást követően a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság hat tagállamának egyike lesz, majd annak szétesése után 1992-ben megalakul a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság, amelynek egyik tagállama (a másik Szerbia). 2003-ban váltás: Szerbia és Montenegro Államközössége már laza föderációt takar, s a 2006-os népszavazás pedig különválást eredményez.

Brüsszel jelentenek ítéli a haladást a korábbi Jugoszlávia ügyeit tárgyaló Nemzetközi Bírósággal való együttműködést illetően, ugyanakkor hatékonyabb lépéseket vár a közigazgatás fejlesztése és a korrupció leküzdése érdekében. Méreténél fogva érettségi szintje nem lesz perdöntő a csatlakozás kapcsán, bár az alapszintek teljesítése számára is nélkülözhetetlen. Az EU Montenegróval 2007-ben írta alá az SAA-megállapodást. A Bizottság 2009-es országjelentése szerint sok az elrehabilitáció, de a menekültek helyzete, az igazságszolgáltatás átalakítása, a piacgazdaság kiépítése nem megoldott, nagyon magas a korrupció a közigazgatásban. Nemzeti valutája 1999 óta a német márka, 2002 óta az euró.

Gazdasági jellemzés már a Szerbiával való együttélés során önálló gazdasági törekvések érvényesültek, így saját központi bankkal rendelkezett és a jugoszláv

dinár helyett eurót használt. A 2006-os szétválást követően gyorsan megkezdte a kapcsolatok kiépítését az EU-val, Világbankkal és IMF-el. Privatizálta nagy alumínium komplexumát - domináns ipar - és a pénzügyi szolgáltatókat, számos lépést tett a piacgazdaság kiépítésére. A privatizáció kétformájú volt: stratégiai befektetők vették meg a nagyvállalatokat (kb. 30 cég), a kicsik kuponos elosztással (MVP, Mass Voucher Privatization) lettek köztulajdonná. Gond a nagy munkanélküliség. Rossz a közlekedési infrastruktúra, igaz, a terepviszonyok se nagyon kedveznek. Autópályája egyáltalán nincs, 522 km az úthálózat és 250 km a vasút. A MEHIB a (4) kategóriába sorolja, a térség országainak többségével együtt. Jelentős a feketegazdaság szerepe, főleg a cigaretta- és embercsempészet. Jelen van és meghatározó szerepet tölt be az alvilágban az albán és olasz maffia.

Erősségek Kicsiségben az erő. Kevés környezetszennyezés, gyönyörű tájak (talán a térségben a legszebb), homokos és rendezett tengerpart. Kellemes klíma, szinte érintetlen flóra és fauna. Az elmaradottág varázsa, mint érték az idegenforgalomban.

Gyengeségek Ugyancsak a kicsiség. Gyakorlatilag nincs ipar, a halászaton kívül számottevő mezőgazdaság sincs, a vidéki falvak csak számárháton járhatók. Logisztikai háttér alig, kiskereskedelem még gyerekcipőben. Még a pénzügyi szektor is fejletlen, a beruházások is csak 2006 óta indultak meg.

Lehetőségek A sajtó egy részében úgy szerepel, hogy a fekete hegyek országa (Crna Gora) lesz a Balkán Monacója. A turizmus lehetőségei valóban nagyok. Bar, Budva, Zelenika, illetve a Kotori-öböl környéke erre a legmegfelelőbb. A terület felvásárlása már megindult, orosz mágánusoktól kezdve Peter Munkon át Rotschildig már szinte minden gazdag vásárolt területet. Ez nemcsak az építőipart lendíti fel, hanem a vendéglátást, turizmust is.

Fenyegetettség Ha a kormányzat nem teremt adóparadicsomot a külföldieknek, a munkások megállnak az ország, mint egy múzeum, rzi a 100 évvel ezelőtti világot.

2.2.5. Albánia

Az Albán Köztársaságot 1991-ben kiáltották ki, és megtartották a szabad választásokat. Szkander bég közel negyedszázados ellenállását követően az Oszmán Birodalom 1501-ben meghódítja az országot, és csak az első Balkán háborút követően, 1912-ben lesz független Albánia. Az első világháborús idegen megszállást követően az 1920-as Lushnjai kongresszus mondja ki ismét függetlenségét. A konzervatív Zogu lesz az elnök 1925-ben, majd 1928-ban királlyá koronáztatja magát. 1939-ben Mussolini rohanja le, majd 1943-tól a németek kezén az ország. Az Enver Hodzsa vezette partizánok külföldi támogatással felszabadítják az országot, majd erős sztálinista politika következik. Később mind a nyugati, mind a keleti bloktól elszigetelődik, szomszédaival se tart kapcsolatot. A prágai eseményeket követően kilép a Varsói Szerződésből, elutasítja a Brezsnjev-doktrínát. Önálló politikai utat jár. Kínával keresi a politikai-katonai barátságot. Hodzsa 1985-ös halálát követően kezdődik az enyhülés.

Tirana nem tartozik sem a pánszlávizmushoz, sem a kaukázusi (kréta)körhöz, az iszlámhoz is csak részben kötődik. Van viszont Nagy-Albánia koncepció, még akkor is, ha a két nagy helyi párt elhatárolja magát tőle. Zogu idején, a két világháború között a magyar külpolitika is beegített ennek ápolásába. Az albán nemzet fele országhatáron kívül él, a történelmi pillanatok emlékének túl így tart igényt az eszme nem csak Koszovóra, Montenegró délkeleti felére, Macedónia nyugati részére, hanem még Görögország északi részére is. A környező népektől eltérő szaporasága okán az időknek dolgozik, a korábbi szerb többség Koszovóban mára kisebbség lett az alakos szerb, de ez a probléma már Tito idején is jelentkezett, hiszen az 1961-es 914 000 fős albán népesség 1981-re 1 737 000 nőtt. Albánia maga is olyan kettéosztott civilizáció, mint a Balkán: itt a határ a Skhumbini folyó, től északra a kizárólag iszlám gegek vannak, délre a többségében keresztény (ortodox és római katolikus) toszkok. A történelmi családi klánok (maffia)szerepét se a marxizmus, se a rendszerváltozás nem tudta megszüntetni. A téma ismerőinek az sem új, hogy Koszovót tekintik Nagy-Albánia Piemontjának, nos, a risorgimentós indulat megvan, de a cavouri szellemiség hiányzik.

A magyar-albán kapcsolatok a második világháborúig kifejezetten jók. Nemcsak az antant győrelmi való kitörés lehetősége miatt, hanem szinte sikknek számított az akkori elitben a tiranai nexus. Az albán gyorsírás alapjait is akkor dolgozza ki (a kínai stb. mellett) a Ludovika nyelvi intézetének több mint 15 idegen nyelvet tökéletesen beszélő parancsnoka, v. Galánthay-Glock Tivadar vezérnagy (Szakály, 1987).

Gazdasági jellemzés megkezdődött a piacgazdaságba történő átmenet. A kisvállalkozások és a mezőgazdasági területek nagyobb része privatizálódott, megindult a nagy cégek magánosítása is. A szürke és fekete gazdaság aránya meghaladja a GDP 50 %-át, a személyi (képzettség), valamint tárgyi (logisztika) infrastruktúra hiánya miatt alig mozdul a külföldi tőke. 2007-ben a külkereskedelmi forgalom 26 %-kal nőtt a kereskedelmi mérleg hiánya 2,1 milliárd euróra duzzadt, ez a GDP 27 %-a. A MEHIB országbesorolásában a biztosítható (5) kategóriában van, listáján európai országok ennél rosszabbul nem szerepelnek. A közlekedési infrastruktúra balkáni, fejletlen. Mindössze 2400 km a főútvonal, annak is zöme Zogu alatt épült. Az úthálózat csupán 40 %-a (7020 km) burkolt, így a számár jelentősége számottevő. A teljes vasútvonal 677 km, nem villamosított, harmada csak teherszállításra szolgáló szárnyvonal. Nemzetközi reptere a Tirana melletti Terézanya repülőtér, két fő kikötője Durres és Vlora. Telefon és internet vonatkozásában az európai lista végén.

Társulási és Együttműködési Megállapodást 1992-ben köt, ugyanez évben a PHARE-t kiterjesztik Albániára. 1999-ben autonóm kereskedelmi kedvezményeket kap az EU-tól, 2000-től potenciális tagjelölt, az albán termékek vámmentesen jutnak uniós piacra. 2003-ban megkezdődnek az SAA-tárgyalások. Azóta erősödött a tulajdonjog, haladt a privatizáció, javult a beruházói légkör. De gyenge a reformok, valamint a korrupció és a fekete gazdaság leküzdésére tett intézkedések.

Erősségek fiatal lakosság (átlagéletkor 31,7 év), az új generáció már továbbtanul. Lassan fölszámolódik a nagyarányú vidéki népesség, mind többen költöznek városba. Sokat javult az oktatás.

Gyengeségek nagyon konfrontatív a politikai légkör, s ez nem kedvez a külföldi befektetéseknek. Infrastruktúra szinte nincs. Mindössze 2 400 km a f út vonal, nagy része még a harmincas években készült. Autópálya mindössze 23 km, Durres és Tirana között, igaz, nem fizet s. A vasútvonal hossza 677 km, ebb l 230 km csak teherszállításra alkalmas. A tengeri flotta teljes állománya 2006-ban 24 hajót jelentett 52 ezer BRT-vel. Sereghajtó a vezetékes és mobil telefonellátottságban. Nagy a szegénység, különösen vidéken.

Lehet ségek Megkezd dött a Durres - Elbasan - Ohrid autópálya építése, s indul a vasút villamosítása is. A VIII. és IV. korridor is itt fog áthaladni. Ezek csökkentik a világtól való elzártságot. A természeti szépségek révén - különösen tengerpart - a turizmus pozíciói jók.

Fenyegetettségek Különös kultúrvilág. A közelmúltban lezajlott össznemzeti piramisjáték az egész gazdaságot megingatta. Alacsony az adózási és járulékfegyelem, egyiknek sincs tradíciója. Nincs koncepció a feketegazdaság lesz kítésére, sem a korrupció visszafogására. Ha ezek terén nem történik el relépés, az utolsók között kerül sor felvételére.

2. 2. 6 Macedónia

A Macedón Köztársaság 1991-ben jött létre, a korábbi Jugoszláv Szocialista Szövetség Köztársaság felbomlásakor. Neve hivatalosan az 1993-as ENSZ határozat óta Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, s az elnevezés valóban számít (Macedónia macedón nyelven Makedónia), mert Görögországban is van egy északi tartomány Makedónia néven, s éppen a névvita ez egyik gond. Az ország korábban sose volt független, pontosabban utoljára az ókorban. Görög, Római majd a Bizánci Birodalom része lett, kés bb a bolgár államhoz tartozott, majd az 1389-es rigómezei csata után török kézre kerül. Az 1913-as els Balkán háború után Szerbiához csatolják, 1918-tól a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-t l Jugoszlávia része. A második világháború után az új szocialista Jugoszlávia tagállama. Ma nyugati mintájú parlamentáris demokrácia, független igazságszolgáltatással. A lakosság 55 %-a macedón szláv és ortodox vallású. Macedónia a szocialista id kben is Jugoszlávia legelmaradottabb területének számított, jóllehet a titoi gazdaságpolitika

névleg er teles felzárkózást hirdetett s számos nehézipar létesítmény települt Macedóniába. A lakosság f leg mez gazdaságból él, f bb termékek a kukorica, búza, zöldség és gyümölcs. A hegyvidéken inkább állattenyésztéssel foglalkoznak, juh és kecske a domináns. A szocialista ipar helyén nem alakult új, a régi üzemek is csökkentet kapacitással m ködnek. A szolgáltató szektor fejletlen.

A PHARE már 1996-tól m ködött, 1997-t l együttm ködési és szállítási megállapodás van az Unióval, továbbá pénzügyi együttm ködés és külön megállapodás a textilárúk kereskedelmér l. Az SAA-t 2001-ben írja alá, az Európai Tanács speciális képvisel t nevez ki az országba. 2004-ben beadja EU-tagság iránti kérelmét, életbe lép az SAA, 2005-ben elnyeri a tagjelölti státuszt. A Tanács által 2008. február 18-án elfogadott társulási együttm ködés 8 területet határoz meg, ahol tovább kell lépni a vezetésnek.

Gazdasági jellemzés a jugoszláv köztársaságok legfejletlenebbjeként alakult meg. A polgárháborút követ en a vezetés jelent s gazdasági reformokba kezdett, így megvalósult a stabilitás, megkezd dött a gazdasági növekedés, csökkent az infláció. Bár a piacgazdasági átalakítás megtörtént, még mindig nagyon kevés a beáramló t ke, a magas munkanélküliség leszorítása eddig nem sikerült. Nagyon nagy a szürke és fekete gazdaság aránya, korábban fegyvercsempészet, ma a dohányé és az alkoholé a „divatos”. Balkáni viszonylatban is er s a korrupció. Gyér a vasúthálózat, az autópályahossz 177 km. A MEHIB országkockázati besorolásában a (4) kategóriába került, ez megfelel a térség átlagának. A gyenge infrastruktúra és a nagy korrupció nem kedvez a külföldi befektetéseknek. Az utak állapota rossz, jórészt burkolatlan. A teljes vasútvonal hossza 1435 km, ebb l 233 km villamosított. Nemzetközi reptér egyedül Szkopjéban. Tengere nincs, az ország a Vardar folyó vízgy jt területére terjed ki, csak alsó részén hajózható.

Er sségek Kicsisége révén nem jelent nagy gondot fölvétele az EU számára. Intézményrendszerét már átalakította. Szerencsés starttal indult, jól kihasználta a politikai helyzetet.

Gyengeségek törekenyek a demokratikus er k, a politika szerepl i között gyakoriak a feszültségek, az ellenzék bojkottálja a parlamenti munkát. Nagy a

munkanélküliség, nincs exportképes ágazat. A csempészet, korrupció és gyenge adómorál ellen nem sokat tett eddig.

Lehetőségek: a tagjelölti státuszával elnyerben az 5 lehetséges jelöltellett. Horvátországgal (és Törökországgal) együtt akár az első körben bekerülhet - ha az EU együtt tárgyalja.

Fenyegetettség: Gyenge gazdasági teljesítményéért kimarad az első csatlakozási körből. Ha pedig a török szintre minősül, elvesz a tagjelöltelny, s akár a potenciális jelöltek is megelzhetik. Ha speciális vonzer t nem tud felvonultatni, nehezen halad a külföldi t ke megszerzésében.

2.2.7. Koszovó

A Koszovói Köztársaság a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság felbomlásának és az 1996-1999 közötti koszovói háború eredménye. A terület korábban sosem önálló, jellemzően egy-egy nagyhatalom része. Milosevic 1989-ben megszünteti a terület autonómiáját, és Szerbiához csatolja. 1999 elején tárgyalások kezdődnek ENSZ csapatok telepítéséről és a szerb csapatok kivonásáról. A Szerbia elleni NATO légitámadásokat követően Koszovó ENSZ protektorátus alá kerül, s a Biztonsági Tanács 1244-es határozata alapján helyzetét multilaterális tárgyalásokon kell rendezni. A terület korábban is Európa egyik legelmaradottabb része volt, a polgárháború hosszan elnyúló időszakában további rombolást eredményezett. Az etnikai tisztogatás révén mintegy 200 000 szerbnek és cigánynak kellett elhagyni lakhelyét. Az elnéptelenedett falvakban nehezen indul az élet, az amúgy is fejletlen mezőgazdaság még önellátásra se termel eleget. A lakosság 60 %-a vidéken él, a GDP 30 %-át adja az agrárszektor. A kisbirtokokon a t kehiány a legnagyobb gond. A területméret gátolja a gazdaságosságot, de a talaj egyenetlensége miatt nagyrészt amúgy sem lenne alkalmas nagyüzemi növénytermesztésre. Számottevő ipar korábban se volt. Az IMF 2007-es becslése szerint az egy főre jutó GDP 1100 euró körüli, s ez nagyjából 5 %-a az Európai Unió (27-ek) átlagának. Ilyen mértékű és nagyságrendű (300 000 f) mélyszegénység Európa más országában nem tapasztalható. Az export az import 15 %-át fedezi.

Az el csatlakozási folyamat gyorsítása érdekében Koszovó pénzt is kapott a 2007-2009 id szakra, a támogatás eddigi mértéke meghaladja a 4 milliárd eurót. Továbbá a CARDS program keretében 170 millió euróhoz jut kb. 80 projekt támogatásával. Az államháztartás hiányának mérséklésére további 50 millió euró áll rendelkezésére. Nem egységes az EU-politika: öt ország²³ változatlanul nem ismeri el függetlenségét.

A Julia nev magyar-olasz-szlovén koszovói rendfenntartó dandárban (MLF, Többnemzeti Szárazföldi Kötelék) betöltött szerepünkkel a helyi lakosság nem feltétlen szimpatizál, de ez is része balkáni politikánknak. Az egység m veletei sem érdemlik meg mindig a kidolgozottsági jelz t, még vámkerül buszos cigarettatúráikban is van fennakadás.

Gazdasági jellemzés: az 1999-es NATO-bombázások nyomai a rövid id alatt nem t ntek el. Jelent s a csempészet. A fegyver és dohány mellett ott a drog is, a f heroinút Nyugat-Európába. Hivatalos pénznem 2001 óta az euró (el tte német márka). Albániánál is rosszabb helyzet, az ország f bevétele a csempészetén túl a segély és a vendégmunkások hazautalása (a GDP 15 és 13%-a). Koszovóban 2006 végén 57 000 bejegyzett vállalkozás m ködött, mintegy felük az utolsó 5 évben alakult. A cégek 98 %-a mikrovállalkozás, a foglalkoztatottak 56 %-ával. Mindössze 36 nagyvállalat van (EU-kategória szerint: 250 f nél többet foglalkoztató). A 45 %-os munkanélküliség formálisan valóban létezik, azonban a szürke és fekete gazdaság többségüknek megélhetést biztosít. A korábbi vezetékes telefonhálózat és az egyéb infrastruktúra gyér volta is közrejátszott/játszik a mobiltelefon-rendszer elterjedésében. A helyi piacon meghatározó a Ipko-Net és a Telecom Slovinje/Mobiltel. A pristinai nemzetközi repül tér 13,5 millió eurót kapott, ebb l lényegében egy betonpálya épült ki. Út és vasút vonatkozásában haladás nem történt, aki Pristinából Belgrádba vagy Szkopjéba tart, a határon átszáll, a vonat nem megy át.

Er sségek: Stabilnak mutatkozik a belpolitikai háttér. A Koszovói Demokratikus Liga (LDK) és a Koszovó Jöv jéért Szövetség (AAK) koalíciója,

²³ Ciprus, Görögország, Spanyolország, Románia és Szlovákia

továbbá a homogén albán társadalom segítheti a kibontakozást. Gazdag ásványkincsekben: ón, ólom, ezüst, króm, nikkel, bauxit, lignit.

Gyengeségek: Adminisztratív értelemben Koszovó csak 1945 óta létezik, függetlensége két éves. A viszony az albánok és szerbek között feszült, a koszovói szerbek nem vállaltak szerepet az új intézményekben és a közigazgatásban. Nincs vállalat- és iparpolitika. Alacsony az iskolázottság, képzetlen a munkaerő, nincs munkalehetőség, általános a szegénység. A segélyre utaltság nagyfokú függőséget teremt.

Lehetőségek: Kiepitül ben egy demokratikus és többnemzetiségű Koszovó, s talán a szerbek egy részének visszatelepedésével normalizálódik a viszony, persze, csak évek múlva. Megkezdődött a korrupcióellenes harc, 2007 óta már van egy Anti-Korrupciós Ügynökség (KAA) egyelőre 15 alkalmazottal. A Trepca komplexum és egyéb bányák nagy üzleti lehetőségeket rejtnek.

Fenyegetettség: Az UNMIK (United Nations Interim Administration in Kosovo) sikertelensége a külső beavatkozókkal szemben ellenállást váltott ki. Hasonlóan nem látszik az EULEX misszió (European Union Rule of Law Mission in Kosovo), az EU-nak ENSZ-munkát átvevő részlegének népszerűsége sem. Ha tartósan külső felügyeletre szorul, és az ország szinte kizárólag csak segélyekből és hazautalásból él, még jobban lemarad. Felbomlásának is van esélye, nem alakult ki az önálló állam.

2.2.8 Törökország

A mai Törökország az Oszmán Birodalom felbomlásával jött létre. 1922-ben eltörlik a szultanátust és a következő évben kikiáltják a köztársaságot, amelynek elnöke, Musztafa Kemál egy modern, nyugati mintájú államot akar létrehozni. Atatürk (a törökök atyja, Kemál pasa), aki a kultúrában is europaizál: bevezeti 1929-ben a latin betűs írást, büntetéssel tiltja, sújtja a fez, burka viselését, megszünteti Európa utolsó rabszolgapiacát stb. A lakosság 99%-a iszlám vallású, többségük szunnita. A drasztikus ataturki reformok ellenére még ma is sok a tradicionális

iszlámhív , akiknek egy része a politikai vezetésben is szerepet kap. A lakosság nyolcvan százaléka török és csak törökül beszél.

Az EGK és Törökország 1963-ban írt alá társulási egyezményt, mely 1964 decemberében lépett hatályba, két fő célja a vámunió fokozatos felépítése és a csatlakozás előkészítése. Eszerint három fázisban valósul meg a folyamat: az első az általános előkészítést jelenti, a második a vámunióba való átmenetet, míg a harmadik a gazdasági, fiskális és versenypolitikák közelítése és harmonizációja. Az 1970-es kiegészítő jegyzőkönyv már 22 éves átmenetről szól, ami csak 1973-ban kezdődik. Az 1980-as államcsíny hat évre befagyasztotta a közeledést, utána megindult a közeledés, de már óvatosabban. A török elgondolás alapelve, hogy az ország európai tagja az Európa Tanácsnak, a NATO-nak, az OECD-nek is. Biztonság- és szövetségszövetségi szempontból és geopolitikai helyzete révén is több szomszédtagsága mellett, mint ellene. Bizonyítottan komoly és megkérdőjelezhetetlen politikai és államigazgatási kultúrája van. Helyzete a fentiek ellenére nemzetközileg, belpolitikailag problémás. Az örmények máig nem felejtették el az 1915-17-es genocídiumot, mikor több mint másfél millió örményt mészároltak le, illetve űztek el otthonából. A Pester Lloyd korábbi újságírójának, Werfelnek 1933-ban megjelent világhírű regénye erről szól (Werfel, 1966). A kurd kisebbség (12 millió fő!) kezelése se igazán uniós elvárásoknak megfelelően történik.

A török tagfelvétel elhúzóódásának fő oka az országméretben, a politikai-gazdasági viszonyokban és az iszlámban - e megközelítésben nemcsak hit, hanem szemlélet is - keresendő. Belépésével Németország után az EU legtöbb lakosú tagja lenne, gazdasági elmaradottsága folytán támogatási igénye jóval nagyobb, mint jelenleg a visegrádiaké együttvéve. Hatalmas szavazati arányával a külpolitikai irányvonalat nagyban befolyásolná, és az unió belső mechanizmusának átalakítását is igényelné. Négy évtized négy puccsal se igazán győzte meg a nyugati világot, hogy a török vezérkar galamblelkű a honi politika befolyásolásában, és a NATO második legnagyobb hadseregénél ez nem mellékes szempont (Carducci, 2008).

Gazdasági jellemzés: utóbbi időben gyorsan, dinamikusan növekvő gazdaság, különösen a 2002 utáni eredmények jók. Hagyományosan erős az állami tulajdonú ipar és szolgáltatás aránya. Mind a termelésben, mind az exportban első helyen a

textilipar áll (16, illetve 19 %). Bár Kínával versenyezni nem tud, bérei messze alacsonyabbak az EU-s országokénál. A kézi csomózású sznyegeknek óriási hagyománya megmaradt, Belső-Anatóliában a kis falvakban szinte az egyetlen ipar, elfoglaltság az otthon levasszonyok számára. Felülben az olajfinomítás, az élelmiszeripar, az autógyártás (például a Renault Thalia és Megane modellje ott készül stb.) és a gépipar. A viszonylag kevés külföldi tke ellenére több eredményes multi is akad: legnagyobbak a Koc Holding és Sabanci Holding, de ott van harmadikként a 80 országba szállító Ülker édesipari konszern. Formailag engedik a külföldi tke két az országba, de különösebben kedvező légkört nem teremtenek, pedig az anatóliai rész felzárkóztatásához nagyon nagy szükség lenne rá. A MEHIB a biztosítható (3) kategóriába sorolja, a térségben ez Horvátország után a legjobb. A térség országaihoz képest fejlett infrastruktúra. Ankaráig autópálya, Boszporuszon hidak, s már épül a Márvány-tenger és Boszporusz találkozásánál, az Aranyszarv-öböl bejáratánál az az alagút, ami közvetlen vasúti összeköttetést jelent Yenikapi és Haydarpaşa, azaz Isztambul európai és ázsiai része között (Marmaray). Halad az Ankara - Isztambul és az Ankara - Konya nagysebességű vasút építése is. Hatalmas piac, nagyobb, mint a többi balkáni együtt. Klasszikus piaci hagyományai sem mellékesek (Európában az 1920-as években egyedül itt létezett még rabszolgapiac²⁴), az Atatürk reform óta folyamatos a tke fejlődés. A térség többi országától eltérően igazi - kis létszámú, de gazdag - tkeosztálya is van.

Az EGK-val való szorosabb gazdasági kapcsolat a már említett társulási egyezményekkel egyidős. A kezdeti egymásra utaltság már a múlté. A felülben EGK gazdasági lokomotívja a két olajválság során jelentősen lassult, ez nemcsak a munkaerő szabad áramlását, de az egyes ágazatokra vonatkozó koncepciókat is változtatta, legyen az a törökök számára oly fontos mezőgazdaság vagy textilipar. Az autarkia irányába mozduló török gazdaság ugyan a vámilletéket eltörölte, de a bevezetett magasabb vámtarifák ezt ellensúlyozta, s így a kapcsolatok lefékeztek. Mára természetesen már mások a problémák, a kínai textil tömeges megjelenése vagy a Doha-fordulók (Világkereskedelmi Szervezet, WTO) agrárvámjai teljesen más megvilágításokat eredményeznek. A külkereskedelem több mint 50 %-át Törökország az unióval bonyolítja le, de viszonylag jelentős a nyugat-balkáni

²⁴ Valódi piac volt a kereslet-kínálat törvénye szerint, így pl. a „fogyatékos” rabszolga értékesebb volt: a kivágott nyelvűn kért és a kiskorban herélt férfiakért többet fizettek.

országokkal folytatott kereskedelme is. Utóbbi id ben különösen er södik a Törökországba irányuló nyugati turizmus. A meglódult privatizáció kapcsán mind több nyugati vállalat van jelen a térségben – bár óvatosan és nem kelet-európai mértékkel. A török mez gazdasági és élelmiszerpolitika mind jobban idomul a CAP, a Közösségi Agrárpolitika elvárásaihoz, 2000 óta létezi munkanélküliek támogatására vonatkozó európai típusú törvény, a társadalombiztosítás (alapjait csak 1949-ben akták le) is nyugat-európai mintát követ.

Er sségek Az egyetlen térségi ország, amellyel az EU vámuniót létesített. Er s fejlődés valósult meg az 1999-ben kapott tagjelölti státusz óta, különösen nem-gazdasági területeken (alkotmánymódosítás, civil felügyelet a hadseregénél, n k és gyermekek jogai, halálbüntetés eltörlése). A 2001-es pénzügyi válság után gyors kilábalás, magas növekedési ütem jellemz . A vámunió 1995-ös létrehozása óta az EU-val folytatott kereskedelem értéke a háromszorosára b vült. A külföldi t befektetések szintje 2009-ban 16 milliárd eurós rekordszintet ért el, a GDP 4,9 %-ának felel meg.

Gyengeségek Lányha a korrupció elleni harc, hiányzik a közigazgatás elszámoltathatósága, nem rendezettek a kurd kisebbség jogai. Gyenge a munkaer képzettsége, alacsony a n i foglalkoztatottság. Hiányzik a társadalombiztosítási rendszer reformja. Bár Törökországon több olajvezeték is átmegy, nem megoldott az ország energiaellátása. Nagyon elmaradottak a délkeleti régiók, hiányzik felzárkóztatásuk koncepciója. Nem normalizálódtak a kétoldalú kapcsolatok a Ciprusi Köztársasággal.

Lehet ségek Akár az els körre bejuthat, ha a politikai (bel-, illetve szomszédsági, mindenekel tt Oroszország) helyzet markánsan változik. A tagság perspektívája 1963 óta létezik, legrégebbi a térség országai között. Az 1982-es alkotmány óta jól halad a demokratizálás útján, s esélye van arra, hogy id vel európai típusú ország legyen. A NATO-tagság se hátrány. A térségben egyedüli, saját, közel évszázados múltú t késosztálya, tradicionális és nagy piaca olyan alap, amelyre lehet építeni.

Fenyegetések: A népesség európaihoz képest magas szaporodási rátájával a csatlakozásig akár 90 - 100 milliós országgá is lehet, így az EU legnagyobb lakosságú országa lenne. Méreténél fogva segélyezési, fölzárkóztatási ügyekben lényegesen nagyobb teher Brüsszelnek, mint az összes többi állam együtt. A magas növekedési ütemet tartani nem tudja, kifújnak a külföldi beruházások. Reális az esélye, hogy utolsónak lesz tag a térség országai közül.

3. Kelet-Európa

3.1. Kelet-Európa földrajzi helye

Az I. Ferenc József idejéből (1848-1916) való, elfogultsággal és részrehajlással egyáltalán nem vádolható, második (Die zweite militärische Vermessung, 1887) és az azt megerősítő harmadik katonai fölmérés (Die dritte militärische Aufnahme, 1910) szerint *Európa* mértani *közepe* a jelenlegi Kárpátalján, Terebesfehérpatak határában, a rahóci járásban van, egy mára elhanyagoltta lett emlékmű is jelzi helyét (Gyalay, 1996). Ebben a megközelítésben a szóban forgó térség egésze Közép-Európa része. Természetesen más fölmérések is léteznek, és a kontinens tengeri határainak és keleti végének eltérő értelmezéseivel Csehországban, Lengyelországban, Szlovákiában, Németországban, Ukrajnában, és a jelenlegi Magyarországon is stb. léteznek más ilyen középpontok, néhány közülük: Kleinmaischeid, Golzow, Körmöcbánya, Tállya... egy 1000 km átmérőjű körben szinte mindenütt. Hol van akkor Kelet-Európa?

Kézenfekvőnek látszik, hogy az európai kontinens esetében is a középtől napkelte irányába mutató rész legyen Kelet, így lényegében *Kelet-Európa* is meghatározható. Iskolás könyveink szerinti behatárolás a Lengyel-alföldtől (más könyvekben: Lengyel-síkság) és a Kárpátoktól Keletre fekvő terület jelenti ezt. A probléma ezzel még korántsem megoldott, mert meddig is tart a Keletre a gyakorlatban? Nem szűkíthető ez, az uniós tagság szempontjából egyik alapvető kritérium.

Valóban, amíg öreg kontinens északi, déli, nyugati széleit nagyjából ismerjük, a keleti határa kevésbé egyértelmű, még akkor is, ha korábbi földrajzi tanulmányaink alapján rávágjuk: Urál-hegység, Urál folyó, Kaszpi-tenger és Kaukázus. Hol van az Ural és Kaukázus közepe? - lehet föltenni a kérdést, és bizony a válaszokban több száz kilométeres eltérés is adódhat. Az egyértelműen csak kelet-európai területtel rendelkező országok mellett a *jelenlegi uniós értelmezés szerint* a kisebb európai területtel rendelkező inkább ázsiai országok földrészünkhöz sorolódnak:

Azerbajdzsán, Grúzia, Kazahsztán és Oroszország, továbbá a földrajzilag egyáltalán nem, de az európai kultúrkörbe tartozó Örményország is beleértetik (a szintén Kis-Kaukázus lábánál levő, hasonló földrajzi elhelyezkedésű, de már más kultúrkörbe tartozó Irán viszont nem). Jerevánnak valóban sikerült az egykori aranygyapjús kötődést (Kolkhisz is, sőt Ibéria is eddig tartott) megnyújtani, sőt, egy korszakkal későbbre is szólnak bizonyítékok: a Matenadaran kéziratai, illetve az Ecsmiadzin templomromjai Brüsszelnek meggyőzőbbek.

Nem új gondolat a két kontinensen is levő országok kezelése Brüsszelnél: Nyugat-Balkán vonatkozásában **Törökország** jelöltsége kapcsán már kitért ilyen lehetőségre, igaz, ez az unió eddigi legvontatottabb tagfelvételi eljárását jelenti. Ha túlmegyünk a kontinensen, konkrétan itt Örményországra utalva, arra is van már uniós precedens: **Ciprus** tagfelvételekor pedig senki se kérd jelezte meg a szigetország európaiságát, pedig elég csak a térképre pillantani: egyáltalán nem Európa.

Az EU történetében eddig az uniós európaiság legtágabb értelmezését a rabati kormány adta még az 1980-as években, amikor a Brüsszelnek hivatalosan benyújtott felvételi kérelmében még csak föl sem merült, hogy **Marokkó** esetleg nem-európai ország lenne. Végül is valóban évezreden át Gibraltárnál húzódott meg az akkor ismert civilizált világ vége, fenn hirdették is a jelzőoszlopok: hic deficit orbis non plus ultra, Marokkó pedig - vitán felül - az oszlopokon innen: ita est. Európa valóban nagy.

A közgazdasági irodalom egy része hirdeti a **centrum-periféria** elméletet (az 1.7. fejezetben már szó volt róla). Ebben a kontextusban Európa közepét a Kelet-Európa van a legmesszebb. A centrumtól való földrajzi távolság nagyjából együtt jár a fejlettségi különbséggel, még egy-egy országon belül is. Kelet-Ukrajnában az életkörülmények lényegesen rosszabbak a nyugati határszélinél, az európai oroszok életszínvonala is sokkal-sokkal magasabb az Ázsiában élőkénél. Az öreg kontinens Kárpátalján levő földrajzi közepe ilyen értelmezésben mindenképp periféria. Az európai centrumot sokan kékbannak hívják, a szín a reményteljes húzóágazatokra (infokommunikációs technológiák, innovatív iparágak és szolgáltatások) utal, a kelet-európai térség színe ilyen gondolatmenettel rozsdabarna, mintegy utalással arra, hogy

nemcsak a kék technika-technológia hiányzik teljességgel, hanem elbb még a szocialista gazdálkodás káros maradványait is át kell alakítani, vagy megszüntetni. Vagyis: nemcsak 0-ról induló zöldmez s beruházások kellenek (természetesen azokra is éget szükség van), hanem legalább annyira barnamez sek is, ahol az átalakítás miatt a költség lényegesen több. Nagy környezetszennyez voltak miatt sokuknál ezermilliárdos a nagyságrend, elég itt mindössze a csernobili katasztrófa utáni környezetet, vagy az Aral-tó kiszáradása miatti rekultivációt említeni. Olyan projektek ezek, amelyek messze meghaladják az érintett kormányok gazdasági lehet ségeit, s megoldásuknak még körvonalai sem igazán látszódnak. Az sem mellékes, hogy több országban szinte megállt az id : a vezet elit ugyanúgy vörösben gondolkodik, mint korábban. Kelet-Európa földrajzilag is, színében is távol a kék centrumtól.

Lényegében ugyanez igazolódik, ha a banán helyett a centrum-ötszögt l való Kelet-Európa távolságot nézzük. A központ lényegében ugyanaz: a London-Brüsszel-Hamburg-Milánó-Párizs közötti területet jelenti, az eltérés-távolság is ugyanakkora: Kelet-Európa így útvonalban is, és id ben is messze a kontinens közepét l.

3. 2. Kelet-Európa általános jellemzése

Kelet-Európának az EU-hoz nem csatlakozott része - a hozzátartozó ázsiai területrészekkel együtt - egy *240 milliós piac*; egyelőre kifejezetten gyenge vásárlóer vel, nagyon fiatal és szerény m köd t ke befektetési háttérrel. A történelmi okok folytán az itt lev összes állam számára a külkereskedelemnek és a külföldi t kének megkülönböztetett jelent sége van. A modern regionális integráció nem épült ki, valamennyi ország megszenvedte a Szovjetunióból való kiválást, s jó részük az egymás közötti együttm ködést a régi rendszer egyfajta visszaállításának tekinti. Még Oroszország is, pedig sokan a BRIC-államok (Brazíliával, Indiával és Kínával együtt) egyik éllovasának, a jöv potenciális világgazdasági húzóerejének tartják.

A térség államai számos közös vonást mutatnak. Nem véletlen, hogy az Unió is lényegében együtt kezeli ket, s a bels csoportosítás legf bb ismérve a

tárgyalások elrehaladásának mértéke, azaz: hol tartanak. Ugyanakkor nagy különbségek vannak a nyugat-európai keresztény kultúrához, a latin betűs íráshoz, a klasszikus civilizációhoz, az emberi magatartáshoz való viszonyban, a munkához való hozzáállásban, a tulajdonhoz való viszonyulásban, a gazdasági és általános intézményi fejlettségben, a szellemi és műszaki infrastruktúrában - megannyi eltérés, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ha a dolgozat részletesen nem is tér ki rá, itt jegyezzük meg, hogy az egyes országokban még az említett fogalmak értelmezésében is eltérések adódnak.

Az utóbbiak miatt szükséges az egyes országok, országcsoportok külön-külön vizsgálata is. A tanulmány ezt három szempontból teszi: képet ad az integrációs érettséget meghatározó politikai háttérről, az általános gazdasági helyzetről, illetve az egyes államok és az EU viszonyáról, végül a magyar kapcsolat lehetséges változatairól.

Az érintett országok gazdaságára legfontosabb ismérv **az elmaradottság és a szegénység**. A vásárlóerő paritáson (PPP) mért egy főre jutó GDP, mint az egyik legjobb összehasonlítást nyújtó fejlettségi mutató, Oroszország kivételével mindenütt 15 000 dollár alatti. Hasonlításképp: ugyanez az index Németországnál 35 442, illetve 35 613 USD, Magyarországnál 19 499, illetve 19 329 USD. Ha a leggyengébben teljesít EU-tag Bulgáriához viszonyítunk (12 341 USD), akkor a térség államai közül a sereghajtók közé Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán is bekerülhetne. A nyugat-balkáni csatlakozási kritériumok vizsgálatánál Brüsszel találkozott ugyan már 10 000 dollár alatti értékekkel is, de például Kisinyov (Cisinau) a maga 1 400 USD körüli mutatójával kétségtelenül új színfolt, európai negatív rekordernek minősül. Versenyképességi adataik is gyengék, szinte mindegyik ország az alsó negyedben van a világlistán is, vagyis nagyon távol az uniótól.

Valamennyi térségi országra jellemző, hogy **a Szovjetunió felbomlásával** (1991. december) **a GDP meredeken zuhant**, a termelés egyes országokban 50-60 %-kal esett vissza. A korábbi hatalmas belpiac nagy része kis volumen külkereskedelmmé alakult át, de a jellemzően monokultúrás exportra már nem volt fizetőképességű, a szovjet minőségű tömegterméket pedig a világpiacon nem

lehetett értékesíteni (kivétel a nyersanyag, els sorban az energiahordozók). Ennek figyelembevételével a 2000-es években néhány országban megjelent dinamikus gazdasági növekedés is csak a korábbi (azaz: válság el tti) helyzet visszaállítására volt elegend . A totális gazdasági és politikai káosz elkerülésére több, Európa által kevésbé gyakorolt állami eszköz kínálkozott: pénzügyi megtakarítások totális befagyasztása, közalkalmazotti fizetések teljes/részesleges leállítás, nyugdíjfizetések totális szüneteltetése, akár éveken át.

Gondot jelent a ***foglalkoztatottak alacsony képzettsége***, ez is a térség valamennyi államára jellemz . Amíg a diplomások aránya az EU 27 átlagában 18 %, addig a kelet-európai régióban 5 % körüli, de mindenütt 10 % alatti. Különösen hiányzik a m szakai értelmiség és a korszer ismereteket átadó pedagógusgárda. Az oktatási kiadások ugyanakkor - relatíve - nem sokkal rosszabbak, mint az Unióban. Az EU átlag kevésbé a GDP 5 %-a fölött, a térségben pedig jellemz en 3 - 4 % között. Abszolút értelemben viszont már lényegesen kedvez tlenebb a helyzet: az alacsony hazai össztermék összességében nagyon kis mozgásteret ad a költségekhez. Az utóbbi id ben, gyakorlatilag a kilencvenes évek közepét l ugyan látványos fejl dés indult meg különösen a fels fokú képzésben, azonban a dolog természetéb l adódóan két-három évtized legalább szükséges a társadalomban is érezhet javuláshoz.

A sajátos képzettségi helyzet szinte mindenre kihat: ez egyben egyik lényeges gátja a külföldi t befektetéseknek, itt Európában a legalacsonyabb a termelékenység. A kutatás-fejlesztési kiadások GDP-hez viszonyított aránya sehol se haladja meg az 1 %-ot, s t egyes országoknál még vonatkozó statisztikai adat sincs. Kivételt jelenthetnek a pénzügyi számokkal nem alátámasztott orosz hadiipari kutatások, de ezek civil érezhet sége - ellentétben a nyugati gyakorlattal - szinte nulla. Integrációérettségr l tehát e területeken se beszélhetünk, ugyanakkor el kell ismerni, hogy a fejl dés valamennyi országban megindult, a kezdeti lépések megtörténtek, s az elmaradott szerkezet, képzetlen munkaer , exportképes iparágak hiánya ellenére a kérdéses országok GDP növekedése a hullámzások ellenére magasabb, mint az EU 27 átlaga.

Szinte mindenütt nagyon rossz a **nyelvismeret** a régi generáció már, az új nemzedék pedig még nem tud idegen nyelven értekezni. A korábbi politikai berendezkedésből adódóan az orosz nyelv a domináns (Fehér-oroszországban és Ukrajna keleti felében, de más régiókban is) és/vagy a leggyakrabban tanult nyelv volt, a nyugati nyelvek ismerete minimális, pedig még évszázaddal ezelőtt is (1917-ig) az orosz tisztikar vezényleti és az arisztokrácia társalgási nyelve a francia volt. A legtöbb államban az új generáció már tanul angolul, de kevés a képzett nyelvtanár, lassan megy a folyamat. A klasszikus európai térség kivételével alacsony a középiskolát végzettek aránya is, és a szakmunkásképzésre is kevés gondot fordítottak. A déli részeken főleg az idősök körében még ma is gyakori az analfabétizmus. Minél keletebbre megyünk, annál inkább hiányoznak a korszerű oktatási infrastruktúra alapjai is, a mindössze egy-két nagyvárosban előforduló, kivételnek minősül elitiskolákon kívül nincs sehol modern közoktatási infrastruktúra.

A viszonylag gyenge képzettség kihatással van a **munkaerő foglalkoztatására** is. Amíg az EU 27 átlagában 8 % alatti a munkanélküliség, addig a térség valamennyi országában kétszámjegyű. Ahol papíron nem, valójában ott is: a belorusz 2 % alatti mutató a „piaci szocializmusban” kapun belüli megoldást jelent a korábbinál nálunk is ismert módon, - és cáfolhatatlanul a létbiztonság elnyelével. Amíg a 15-64 év közötti népesség 64,4 %-át foglalkoztatja az EU, azaz a munkába állítható korosztály kétharmada rendelkezik munkaviszonnyal és fizet adót, addig ez az arány a régióban mindenütt 50 % alatti. Különösen lesújtó a helyzet az 55 év fölötti korosztályban, ahol az uniós átlag 44 %, míg a legtöbb térségbeli országnál ez 20 % körüli vagy alatti. Rásegít az elmaradott gazdaság szerkezet és a mortalitási mutató is, utóbbinál nincs 75 év fölötti várható élettartam (7. sz. táblázat), nem is említve az életminőséget..

Az **egészségügyi** kiadások GDP-arányos része mindössze Grúziában magasabb a magyarnál (8,3 %), de az alacsony GDP/fő értékéből adódóan ez nem érezhető. Európa nyugati felén nem ritka a kétszámjegyű állami egészségügyi hozzájárulás, Ausztriától Franciaországon, Németországon stb. át Svájcig 10 – 12 %-os az arány. Magánpénztárakról se véletlenül nem ír a krónika. Mosolyt keltene lenne a térségben akár 65 éves nyugdíjkorhatárról beszélni éppúgy, mint az 50 feletti még munkaképes

korosztály átképzésér l értekezni, de az élethosszig tartó tanulást is más dimenzióban kell elképzelni. A helyzet szüli az anomáliákat, ilyenek már most is b ven vannak: például a férfi nyugdíjkorhatár Oroszországban, Ukrajnában stb. 60 év, de az öregkori nyugdíj (túl európai, de még magyar szemmel is nevetséges mértékén) a korábbi halálozási valószínűség miatt az átlag számára lényegében nem értelmezhet (lásd. 7. sz. táblázat). A kaukázusi világ egy jelentős részén pedig még a szocializmus sem oldotta meg a munkába állását. Integrációs érettségre vonatkozásokban sem nagyon beszélhetünk.

7. sz. táblázat

A térség országainak főbb egészségügyi adatai, 2009

Ország	Születéskor várható élettartam		Egészségügyi kiadások a GDP %-ában
	Férfiak	Nők	
Azerbajdzsán	62	66	3,4
Grúzia	66	74	8,4
Fehéroroszország	63	75	6,4
Kazahsztán	59	70	3,7
Moldávia	64	72	7,8
Oroszország	60	73	5,3
Örményország	65	72	4,7
Ukrajna	61	73	7,0

Forrás: nemzeti statisztikák, WHO adatok

Összefüggésben van a képzettséggel és a munkanélküliséggel a *gazdasági szerkezet* integrációérettsége. A szocializmus „jótékony hatása” e téren is érezhető. Különösen a kis országok esetén érződik az elszigeteltség, a szovjet autarkia káros hatása. Moldova például klasszikusan nagy borbeszállítója volt a Birodalomnak, Ukrajna is a teljes mezőgazdasági termelésének több mint 25 %-át adta oda - azóta a moldáv borexport lényegében teljesen megszűnt, és az ukrán mezőgazdaság ugyan átalakult, de nem exportorientált módon, a magángazdaságok kialakítása csak most kezdődik.

Alternatíva viszont sehol nincs, így nem meglepő, hogy az új államokban magas a *mez gazdaság* GDP-hez viszonyított részaránya, amíg az EU-átlag 2% körüli, a térség legtöbb országában ez 20- 30 % feletti. Nem exportképes, integrációérett szektorról van itt szó, jó, ha egyáltalán a családi szükségletnél többet képesek termelni. Az *ipar* aránya is messze az uniós átlag (GDP 20 %-a) alatt, Moldovában pl. a 10 %-ot sem éri el, ott helyi munkaalkalom híján a munkaképes lakosság negyede külföldön - Románia - dolgozik. Alacsony fokú a gépesítettség, robotok használata minimális. A termeléshez a logisztikai háttér elmaradott, a munkafegyelem gyenge, a termelékenység alacsony. A számok összehasonlításánál azt is figyelembe kell venni, hogy az unióban az ipar aránya folyamatosan visszaszorulóban, még itt az országok többségében ki se épült. Az elz ekbl adódik, hogy alacsony a *szolgáltatások* részesedése: mindenütt jóval 50 % alatti a mutató, szemben az EU-átlaggal: 72%.

Az úthálózat kiépítetlen, autópálya nincs, a vasúthálózat gyér, alacsony a személygépkocsi-ellátottság. A korábbi olcsó repülőutazás a múlté. A fejletlen *telekommunikációs* infrastruktúra kifejezetten drága árakkal párosul, jóllehet ez lehetne az egyik kivezető út a felzárkózás irányába. Mind a vezeték, mind a mobil telefonellátottság itt a leggyengébb Európában, ugyanakkor a percdíjak a helyi fizetésekhez, de még a nyugati átlaghoz is képest kifejezetten drágák, s a magas hegyek miatt a mobil lefedettség gyenge. A számítógép- és internet-ellátottság is itt a legrosszabb a kontinensen, még akkor is, ha az utóbbi 10-15 évben ugrásszerűen fejlődés.

3.3. Kelet-Európa és az EU

A tanulmány e része a kelet-európai világ politikai-gazdasági helyzetével foglalkozik, különös tekintettel a térség egyes országainak uniós kapcsolatára. Mivel a régióban az Európai Unióhoz való *távolabbi* csatlakozás(ok)ról van itt szó, a brüsszeli támogatás is lényegesen szerényebb. Valószínűsíthető, hogy a komolyabb kapcsolat csak a nyugat-balkáni csatlakozás lezárta után kezdődik, új keretszámokat majd a 2014-20-as uniós költségvetés ad.

A tagság szempontjából - a Római Szerződés 237. pontja szerint, illetve az Európai Unióról szóló szerződés 49. cikke szerint - az **európaiság** se mellékes körülmény. (Az **európaizációt** az 1.1. fejezet már jellemezte.) A tanulmány témájául szolgáló térséget a jelenlegi uniós csatlakozási szakpolitika keletinek nevezi. A **keletiség** fogalma így új tartalmat kap, s t az utolsó két fordulóban Unióba került országokra is kihat, azaz közép-európaiságuk erősödik. A megjelölésnél nemcsak a hely, az idő is számít: a 21. század Európája egyre inkább másként tagolódik, mint a hidegháborúé volt: **Kelet-Európa és Közép-Európa közös határa politikai értelemben mind nyugatabbra tolódik**

Az unió által nemzetközileg elismert országok uniós viszonyát, mint kategóriákat tekintve a térségben két csoport létezik:

- az EAP (Eastern Partnership, Keleti Partnerség) országai: **Azerbajdzsán, Fehéroroszország²⁵, Grúziát²⁶, Moldáviát²⁷, Örményország, Ukrajna**

- az ENP (European Neighbourhood Partnership, Európai Szomszédság²⁸) kelet-európai területekkel is rendelkező, de csatlakozással kapcsolatos megállapodást alá nem írt, „csak” szomszédsági kapcsolatban álló országok: **Kazahsztán, Oroszország**

Markáns **különbség** közöttük, hogy az előbbieket már tettek kezdő lépéseket EU-tagsági és más, főleg nemzetközi kereskedelmi (pl. Ukrajna 2008-ban lett WTO-tag, ezzel együtt a vámokat is jelentősen csökkentette) közeledésüket illetően, Brüsszel ezekre konkrétan reagált is, míg az utóbbiak korábban is, jelenleg még inkább elhatárolódnak. Oroszország és Kazahsztán ázsiai szerepének gyengülése, egy esetleges kínai-indiai politikai és gazdasági dominanciaerősödés, a muszlim

²⁵ Nemzetközi elnevezéssel Belorus, magyar fonetikus átírással Bjelaruszj, mixturális nyelvi rendszerünkben az eklektikus Belorusz

²⁶ A Pallas Lexikon szerint még Georgia. A hazai elnevezés a Szovjetunió időszakához fűződik, főleg Sztálin grúz volta terjesztte el a magyar nyelvben a Grúzia kifejezést

²⁷ Moldova vagy Moldávia, esetleg Moldva? Célszerű lenne a magyar helyesírásnak is kitérni erre, nehogy úgy járjon, mint Románia esetében, ahol pl. a román stílusnak két jelentése is van. A német nyelv ezt egy magánhangzó különbséggel oldja meg: o és u, előbbi a római, utóbbi a romániai. Moldva a történeti név, senki se hallott pl. korábban moldvai csángókról moldovaiként, moldovánként vagy moldávként említést tenni. A terület nem keverendő a hasonló nevű Moldva folyóval és vidékével, Smetana nagyszerű dalmezők is ez a címe. Jelen dolgozat a szakzsargonban elfogadott „trendit” követi, ebben a megközelítésben Moldova a Prut és Dnyeszter között jelenti, míg Moldva a Keleti-Kárpátok és a Prut folyó közötti részt. A Molotov-Ribbentrop-paktumtól (1939) a Birodalom összeomlásáig (1991) szovjet érdekszféra.

²⁸ Másik része a csoportnak a MEDA, az Euro-mediterrán Partnerség a Földközi-tenger nem-uniós országaival.

világ pozícióváltozása, térségi konfliktushelyzet vagy Moszkva katonapolitikai helyzetének érezhető módosulása stb. természetesen nagyon-nagyon gyorsan átértékelheti a viszonyokat. A szovjet típusú visszalépésre jelenleg semmilyen affinitást nem mutatnak, de az egykori nagyság képe több országban nem homályosodott el teljesen, sőt! Elég csak egy pobjedás, azaz Gyzelem-napi moszkvai felvonulást megnézni. Oroszország egyenrangú partner kíván lenni Brüsszelnél (Gualtieri, 2009).

Közös bennük, hogy mindkét csoport tagjai **FÁK-országok** (Független Államok Közössége) az ázsiaiak minősül (földrajzilag és szellemiségében ténylegesen is az) Kirgizisztánnal, Üzbegisztánnal és Tadzsikisztánnal együtt. Az **ukrán** parlament a FÁK-szerződést sosem ratifikálta, illetve a 2008-as orosz-grúz háború miatt **Grúzia** 2009. augusztusában kilépett a szervezetből. A politikai-gazdasági együttműködésen túl létezik közöttük egy **Kollektív Biztonsági Szerződés** (Taskent, 1992) is, amely folyamatosan erősödve 2003-ban szervezeti keretet öltött. Ezekhez sorolandó továbbá a **BSEC** (Black Sea Economic Co-operation, a Fekete-tengeri gazdasági együttműködés), továbbá a **BSF** (Black Sea Forum for Partnership and Dialogue, Fekete-tengeri Fórum a Partnerségért és Párbeszédért), valamint a **GUAM** (Szervezet a Demokráciáért és Gazdaságfejlesztésért), utóbbi név a négy tagot: Grúziát, Ukrajnát, Azerbajdzsánt és Moldovát jelenti. Számos létező megállapodás van tehát a térségben, és az is azonos bennük, hogy egyikük sem hatékony.

Az orosz régióvezetői befolyás - végül is független államokról van szó, bár a kilencvenes években hirtelen legalább 25 millió orosz ajkú rekedt Oroszország határán kívül - nem közvetlen, jóllehet több országban kommunista, illetve hasonló jellegű utódpárt van uralmon, s a hatás inkább a külkereskedelem dominanciájában és különösen az energiahordozók árpolitikájában érvényesül. Az érintett országok korábban valamennyien a Szovjetunió részei voltak, így az **orosz dominancia** a politikai és a gazdasági befolyás értelemszerűen **lényegesen szorosabban érvényesült és ma is érvényesül**, mint a korábbi Varsói Szerződés, illetve KGST országokban. Többségében ásványkincsben és vagyonban is nagyon szegény, eladósodott, elmaradott országokról van itt szó, amelyek számára alapvető kérdés az

orosz nyersanyagár és orosz felvev piac. Földrajzi helyzetük alapján is ez a realitás, és nincs a közeli jövőben alternatíva.

A térség déli részén a **török dominancia** is erősen érezhető, bár az előbbinél nagyságrenddel szerényebb. Ankara volt a már említett **BSEC** létrehozója, s egyfelől a gazdasági együttműködést teremtett a Fekete-tenger partjainál Grúzia, Moldávia, Oroszország, Ukrajna, Azerbajdzsán, Örményország, Görögország, Albánia, Bulgária és Románia között. A Szovjet Birodalom széthullásával öt olyan független köztársaság jött létre, amelyek erősen történelmi, nyelvi és vallási szálakkal kötődnek a törökökhöz és a közös iszlámhoz: Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán és Azerbajdzsán. Ankara igyekszik a kapcsolatokat mind szorosabbra fűzni a hagyományos politikai vonalakon túl gazdasági téren is, bár kérdés, hogy majdani szövetséges csatlakozását követően ezek a fonódások miképp alakulnak.

Nem mellékes szempont a kelet-európaiság jellemzésénél az **országhatárok** vitássága, a kisebbségek helyzete, a nyelvi konfrontáció, a korábbi sérelmek rendezetlensége, a történelmileg kialakult torz vagy valótlan beidegzések - megannyi olyan jellemző, mellyel az EU már többször találkozott, de összehasonlíthatatlanul szerényebb mértékben. Figyelemreméltó viszont, hogy **egyetlen ország sincs a térségben, ahol ezek a problémák ne lennének együttesen jelen**. Egyáltalán nem kizárt a politikai térkép további átalakulása, akár a közeljövőben. A jugoszláv, grúz, stb. példa alapján valószínűsíthető, hogy az EU szerepe itt is csak másodlagos lehet.

Az uniós törekvés a szegény országok vonatkozásában két irányban mozog. Egyrészt **Brüsszel nem akarja elveszíteni befolyását az európai térség e részére**, s távlataiban az unió felé tereli őket, a fentiek is ezt prezentálják. Ugyanakkor a jelenlegi gazdasági helyzetben, különösen a 2008 szeptember óta kibontakozott válságban az EU nem engedhet meg magának több külső támogatást, hiszen a gyengülő belső gazdaságnak is szüksége van a pénzre. Úgy tűnik, hogy még középtávon - itt a következő, 2014-2020 közötti uniós költségvetési ciklus értendő - sem várható lényeges változás, hacsak különleges nemzetközi politikai helyzet ki nem kényszeríti.

Fontos szempont, hogy mind az elismert, mind az el nem ismert országok vonatkozásában zömmel ***új államokról, új régiókról*** van szó, amelyek többségükben még most keresik, illetve építik identitásukat. Nemzeti jelképek, protokollszimbólumok, saját történelem gyors kreálása, mesterséges és erltetett hagyományalakítás - megannyi fontos, nélkülözhetetlen és ugyanakkor nem egy esetben konfliktusteremtényező. (Volosinnak például, mint az önálló Kárpátalja megteremtjének minden nagyobb helyi városban szobra áll, pedig legénykői az emlékezet szerint a Hitlerjugend egyenruháját hordták, de említhetnénk a volgai németeket is...)

Nyugat-Európában ilyen típusú mozgások már nincsenek, de Kelet-Európa sem egységes: a szocialista tábor felbomlása más, mint a Szovjet Birodalomé, s az egyes országokban - tapasztalhattuk - a ***rendszerváltás*** is más, mint a ***rendszerváltozás***, s ezekben is vannak fokozatok. Más típusú egy drasztikus grúz szakadás a FÁK-világból, vagy csak egy ráncfelvarrás jellegű fehérorosz vezetési módosítás. Közös jellemző, hogy a belső átalakulási folyamatok sehol sem fejeztek be.

Moszkva, Asztana és Minszk kivételével valamennyi térségi országban van több-kevesebb ***vágyakozás az uniós csatlakozás iránt***, mert ez által európaiságuk kap új dimenziót, Kelet-Európa ismét szó szerint az öreg kontinens része lesz, nemcsak földrajzi és politikai értelemben - amely folyamat egyébként már megkezdődött Románia és Bulgária 2007-es belépésével -, hanem a megkezdődött teljes áramlásával és az uniós támogatással a gazdaság is föllendülhet, megkezdődhet a felzárkózás. A gazdasági felemelkedés más oldalról ugyanakkor még gyerekcipőben: legtöbb országban szabályozatlan a vállalatirányítási rendszer, nem épült ki a nyugati mintájú piacgazdaság, kevés a kvalifikált munkaerő, hiányos (vagy nincs) az infrastruktúra, más az adózási morál, a munkához való viszonyulás, mindenütt nagy a korrupció mértéke, gond a privatizáció hogyanja.

Gyenge a politikai kezdeményező készség. Nincs vagy nagyon szerény a demokratikus ellenzék, a civil szervezetek száma is lényegesen kisebb, mint a kontinens belsejében. Számos esetben a szabadságjogok csak papíron léteznek. A

fegyveres er k tisztelete változatlan. A politika és a gazdaság összefonódásában a maffia is meghatározó szerepet játszik. A t kehiány a privatizációt nem segíti, az egyéni szegénység valamint a kollektívizmus 75 esztendeje a vállalkozó kedv ellenében hat.

Az EU-s tagsággal a migrációs és egyéb társadalmi vonatkozású gazdasági probléma jó része megoldódik, hiszen a belépéskor a négy alapvető szabadságjog átmeneti korlátozására csak a tagoknak és nem a csatlakozóknak van joga. Bizonyos területeken moratóriumokat kérhetnek, ezzel egyébként többségük valószínűleg élni is fog. Nem oldódik meg a felzárkózás, aminek nem csupán az elmaradott gazdasági szerkezet az oka, hanem az érintett kormányok többsége eddig alig tett lépéseket a modernizáció és a nyitás irányában. Az államok jó része eladósodott, gyenge az oktatás színvonala, rossz az egészségügyi ellátás, a modern közlekedés és infotechnika még csak születésben. Kedvező infrastruktúra hiányában a külföldi munkások nehezen fogják megjelenni. Így ***a felzárkózás bizonyosan évtizedeket jelent***

3. 4. EAP-országok

Brüsszel a FÁK-országok egy részét az **EAP** projektben kezeli. Ezek: Azerbajdzsán, Fehér-Oroszország, Grúzia, Moldova, Örményország és Ukrajna. Itt egyelőre csak elképzelésekre lehet szorítkozni, hiszen új programról van szó, bár az EAP első hivatalos elfogadása a lengyel külügyminiszter 2008. májusi előterjesztésére esett. Valójában az érdemi munka a dolgozat írásakor kezdődik, hiszen 2009 végén (Brüsszel, december 8.) került sor az első ilyen jellegű külügyminiszteri találkozóra. Annyi bizonyos, hogy társadalmi, gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatok erősítésére állapodtak meg, és a mediterrán csapattal ellentétben a csoportosulásnak nincs önálló titkársága, az Európai Bizottság közvetlen kíván irányítani és ellenőrizni. A vízummentességet a szabadkereskedelmi övezeten át minden ide tartozik, persze szakaszosan, pár éves átmenet, az érettség elérése után. Az EAP-pal minden uniós állam elvben egyetért, a gyakorlat már kissé más, elég csak migrációs kérdésben Spanyolországra utalni, ahol a legutóbbi évek vízummentes keleti (nem FÁK) bevándorlásai révén a lakosság 11 %-a már nem spanyol.

Az Európai Partnerség államainak brüsszeli szerz dései e vonatkozásban egységesek, jóllehet európaiságuk mértéke különböz . Fehér-oroszország, Moldávia és Ukrajna a földrajzi Európában van, Azerbajdzsánnak és Grúziának csak kisebb része jutott ide, Örményország területéb l tulajdonképpen semmi sincs itt, viszont uniós mérce szerint (politikai-kulturális értelemben) sokkal inkább európai ország, mint a többi. Általában az emberek gondolkodásmódja, életformája, munkamorálja se igazán nyugati, még az értelmiségé sem, még közvetlenül az uniós határ másik oldalán sem.

8. sz. táblázat

A kelet-európai térség csatlakozni akaró országainak f bb adatai

Ország	Terület (km ²)	Lakosság (millió f)	GDP / f (PPP alapú, USD)	
			IMF	WB
Azerbajdzsán	86 600	7,9	8 620	8 765
Grúzia	69 700	4,6	4 863	4 897
Fehér-oroszország	207 600	10,3	12 291	12 261
Moldávia	33 843	4,3	1 385	1 426
Örményország	29 800	3,2	5 273	6 070
Ukrajna	603 700	46,7	7 347	7 271

Forrás: nemzeti statisztikák, IMF és World Bank (2009), 2008-as adatok

Eltér ek abban a vonatkozásban, hogy miképp kezelik az emberi jogokat, a demokráciát, a szabadságot, vagy akár a magántulajdont, a közösségi vagyont, a piacgazdaságot és a versenyképességet, sehel sem nyugat-európai szint, de a távolságok nagyon mások. Azonos viszont, hogy a gazdasági fejlettségük lényegében közép-ázsiai szint, földrajzilag Európa keleti szélén, szakadozott vagy nem létez szociális hálóval, er s és lebonthatatlanak t n orosz politikai és gazdasági köt déssel. Figyelemreméltó, hogy a hatalmas természeti vagyonnal rendelkező országok semmivel se állnak jobban, mint a szerényebb körülmények között lev társaik.

A térség országainak mindegyike elindult a polgárosodás és piacgazdaság útján, de a rögzőség és ennek megfelelően a haladás eltér. Eseteiben a támogatásokat sem lehet követni, például az *MFA* (Macro-Financial Assistance, Makropénzügyi Segély) keretben Örményország is, Grúzia is kapott 46, illetve 35 millió euró támogatást, és a bürokrácia útvesztőjében egyszerűen eltűnt. A csatlakozási sebességre itt is lesznek variációk, egyrészt, mert nagyon távolinak tűnik az esemény, másrészt a politikai bizonytalanság is nagy. A 2008-as orosz-grúz háború jól példázza a feszültségeket a térségben, és egyben az unió hozzáállását is tükrözi.

Örményország 1996-ban írta alá a PCA-t, mely 1999-ben lépett hatályba. Az Európai Parlament 2002-ben úgy foglalt állást, hogy Grúziával együtt a jövőben az unióba léphet. A lakosság is itt a legszimpatizánsabb: egy 2008-as felmérés szerint 64 %-a szeretne EU-t, és mindössze 12 % nem. A többi dél-kaukázusi országgal 2004 óta része az ENP-nek, a 2005-en közzétett akciós terv (Action Plan) a prioritásokat az egyes területeken a következő 5 évre meghatározta. 2008 óta folyik a gyakorlati munka. Az utóbbi időben gyorsan nőtt a gazdaság, és nagyot lépett Jereván a korrupció felszámolásában (a nemzetközi CPI, Corruption Perceptions Index rangsorban 2008-ban a 93. helyen van). A gazdasági elmaradottság mellett politikai problémák is léteznek. Hegyi Karabah ügyében Azerbajdzsánnal változatlanul feszült a viszony, bár a tiszünet 1994 óta életben van. Grúzia délnyugati részén is mintegy 3,4 millió örmény él, ott is rendezetlen határviták vannak. Törökországgal az ifjútörökök tömegmészárlása óta, azaz közel 100 éve nem normalizálódik a helyzet. A Szovjetunió felbomlása után a közös határt azonnal lezárták, most van szó esetleges újbóli nyitásáról, és él 1993 óta a törökök embargója Örményországgal szemben. Jelentős arányában és összetartozásában a zsidósághoz hasonlítható a világban szétszórott többmillió örménység, amelynek egy része nem asszimilálódott.

Azerbajdzsán Európában? Igen, 1989 óta ott is felgyorsultak a folyamatok, és Baku 2001-ben lett az Európa Tanácsnak 43. tagja. 1996-ban írta alá a PCA-t, amely 1999-ben lépett hatályba, továbbá 2004 óta az ENP részese, és megkezdődött az uniós segélyek, illetve az infrastrukturális beruházások támogatása. Brüsszel egy

hároméves nemzeti programot (NIP) dolgozott ki számára, ami azt jelenti, hogy a 2007-2010 közötti időszakban Baku 92 millió eurót kap kormányzati, infrastrukturális és üzleti-vállalkozói háttér fejlesztéséhez. A gazdasági növekedés az évtizedben gyors, világszerte között, igaz ebbe az energiaár változások is beleváltak. Brüsszellel több projektben, elsősorban az energiapolitikában kétoldalú megállapodások születtek, az azeri olajvezeték kiépítése az orosz függőséget csökkentené (INOGATE energia program). Ellenkezője is van példa: 2009 áprilisában megegyezett Alijev és Medvedyev elnök arról, hogy az azeri gáz egy része Oroszországon keresztül jut Európába, miután az azeri SOCAR és az orosz GAZPROM egy hónappal korábban hasonló tartalmú megállapodást írt alá. Tény, hogy a Baku - Tbiliszi - Ceyhan vezetéken a SOCAR 2006 közepétől folyamatosan szállít olajat. A gazdag energiahordozók (az export 93%-a olaj) révén erős az ország tervontató képessége: BP, Statoil, Total, Exxon, Itochu, Lukoil - mind jelen vannak, az FDI 3/4-ét kiadják. Az emberi jogok biztosítása és fenntartása érdekében az EU EIDHR-irodát (European Initiative for Democracy and Human Rights) nyitott Bakuban. Az együttműködés szépen fejlődik, jelenleg legvitatottabb kérdésnek Hegyi Karabah státusza körüli huzavona számít. Az orosz kötések a térség országainál erősebb, hasonló a viszony Iránnal az ott élő azeri lakosság miatt. Sok az analógia Baku és Ankara között: ha a török fölvetel megoldódik, akár mintaként is szolgálhat az azeriak számára.

Grúziában a rózsás forradalom után kezdődtek az események, az ország 2006-ban írta alá az ENP-t, és bár a kormány formálisan még nem folyamodott az EU-tagságért, de a Dél-Kaukázus térségében áll a legközelebb hozzá. Az uniós vonzódás különösen a 2008-as orosz-grúz háború óta erősödött fel, Moszkvával a viszony fagyos, a FÁK tagság is 2009-ben megszűnt. Ám létezik egy helyi baloldal, aminek későbbi szerepét (Sztálin maga is grúz volt, kultusza széles körben nagyon erős) egy speciális orosz nyersanyagár nagyban erősítheti. A politikai kérdések közül legmegoldatlanabb Dél-Oszétia és Abházia helyzete, hosszú távon se látszik a békés rendezés esélye.

Moldova ugyan már 1994-ben aláírta a PCA-t, és bár az 1998-ban hatályba is lépett, igazán a folyamatok csak ebben az évtizedben indultak el. Az EU 2005-ben irodát nyitott Kisinyovban, cél a kormány segítése a fölzárkóztatásban. A moldvai

belpolitika nagyon vegyes, sokan Romániához tartoznának, mert így már az EU-tagság adott, és lehet Nyugatra menni, mások a szovjet nosztalgia alapján Oroszországot választanák, a harmadik vonal kitart a függetlenség mellett. Valószínűsíthető, hogy a gazdasági helyzet további romlásával a függetlenségi igény is mérséklődik, akár szét is szakadhat az ország. Fordítva is igaz: jó gazdaságpolitikával, bkez külföldi támogatással önállósága erősödhet, - jelenleg az elbbi esélyesebb.

Ukrajna is része az Európai Szomszédság politikájának. A narancsos forradalom után felgyorsultak az események, látványos közeledés azonban sokáig nem történt. Kijev Brüsszel irányába is néz, bár politikája ezt nem mindig tükrözi ezt. Az ország keleti fele Moszkva felé húz, az ott élők emberek jó része igazán ukránul se tud²⁹. Nagyon sokan vannak még a nyugati határszélen is, akik semmi érezhető elnyét nem látták az átalakulásnak, s nem is értik, minek az ukrán függetlenség. A 2008 júliusában aláírt eviani szerződés lényegében egy stabilizációs és társulási típusú megállapodás, végrehajtásában azóta nem sokról lehet beszámolni, jóllehet a nyolc fejezetből álló akcióterv konkrét célokat is kitűzött. Erősödött viszont az ukrán - EU kereskedelem, az Eurostat adatai szerint 2000 és 2008 között a forgalom értékben megháromszorozódott (az ukrán EU-export 5,5 milliárd euróról 22,4-re nőtt, az import 4,8 milliárról 12,4-re emelkedett), ma már Ukrajna első számú kereskedelmi partnere Németország, Hollandia és Olaszország. Egy 2008 decemberi közvélemény-kutatás szerint a lakosoknak csak 44 %-a szeretne uniós tagságot, 35 %-a kifejezetten ellenzi. Az új vezetés is inkább oroszbarát, bár a választásokat követően (2010 február) Juscsenkó első külföldi útja Brüsszelbe vezetett.

Fehér-oroszország még távolabb áll az uniótól. Minszk a Keleti Partnerségben részt vesz, de igen erős - a FÁK országok közül legjobban - kötődik Moszkvához. Brüsszel több ízben elítélte a belorusz antidemokratikus lépéseket, s ez sem tett jót a közeledésnek. A kormány külpolitikája jelenleg egyértelműen Moszkva-centrikus. A kommunista hagyományokat nem felejtő vezetés nem kíván közelebbi kapcsolatot

²⁹ A többi se nagyon: külön összehasonlító tanulmányt érne meg a tiszta ukrán irodalomról és az oroszról különböző ukrán nyelvről szóló értekezés. Fiatal szétválás ez: az első ukrán nyelv irodalmi munka Kotljavszkij Jenedija c. paródiája 1794-ből, a többi csak a 19. század közepétől.

Brüsszellel, legalábbis középtávon. A piacgazdaságra áttérés 1995-ban megkezdődött, de változatlanul az állam tulajdonosi szerepe meghatározó. A GDP növekedése az ezredforduló óta 10 % körüli, leszámítva a 2009-es válságévet. A közvélemény se igazán unióbarát, erre Moszkva is nagyban rásegít igen kedvező energiaárakkal (harmad-negyedáron szállít). A FÁK-országok közül - Oroszországot külön kezelve - jelenleg áll leghátrább a brüsszeli sorban. Még akkor is, ha tradíciójában, korábbi történelmében és kultúrájában közelebb áll Európához, mint más utódállamok.

3. 5. ENP-országok

Az uniós Szomszédsági politika szinte az összes déli és keleti uniós szomszédra kiterjed, beleértve az egész Mediterráneumot, azaz a Földközi-tenger teljes déli partvidékét is, de a tanulmány címéből és témaköréből adódóan itt csupán két ország kerül vizsgálódásba: Kazahsztán és Oroszország. Mindkettő területének csak kisebb része van Európában, igaz, Oroszország lakóinak több mint 2/3-a Európában él (106 millió).

9. sz. táblázat

Csatlakozni nem kívánó kelet-európai országok főbb adatai

Országnev	Terület (km ²)	Lakosság (ezer f)	GDP/f (PPP, USD)
Kazahsztán	2 717 300	15 144	11 700
Oroszország	17 075 400	143 800	16 041

Forrás: nemzeti statisztikák, Világbank, 2009

Ami *Oroszországot* illeti, Brüsszel szomszédságpolitikájában értelemszerűen Moszkva jelenti a legnagyobb kihívást. Jelenleg ugyanis az európai szomszédok közül a Kreml az egyetlen, amelyik még csak nem is aspirál uniós tagságra, hanem egyenrangú partner kíván lenni³⁰. Putyin és Medvegyev regnálása óta számos olyan lépés fedezhető fel, amely újra az autoriter belső rend kialakítására és a nagyhatalmi

³⁰ Az egyenrangúság azt jelenti, hogy nem a Koppenhágai kritériumok teljesítése a tárgyalási alap, hanem kétoldalú alkudozás során dől el, hogy mit vállal Brüsszel és mit Moszkva. Így Oroszország speciális státusszal rendelkezhetne.

külpolitika folytatására irányul. A legutóbbi példák (Grúzia, Irán stb.) is ezt látszanak igazolni. Létezik ugyanakkor már közös stratégia, a célok meg is fogalmazódtak, kérdés a megvalósítás hogyanja. Ha késéssel is és akadozva, de sikeresnek nevezhet az 1991-ben indult TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States, M szaki segítség a FÁK-országoknak), az 1994-es PCA, s bár a grúz konfliktus után az együttműködés vontatottabbá vált, a 2003-as szentpétervári csúcs megerősítette a korábbi megállapodásokat. Utóbbin négy közös projektben egyeztek meg:

- gazdaság (integrált piac, kereskedelmi és beruházási korlátok lebontása)
- szabadság, biztonság és igazságügy (vízumkönnyítés, emberi jogok)
- külbiztonság (ENSZ, OECD, Európa Tanács együttműködés),
- kutatás, oktatás és kultúra (K+F, TEMPUS Európai Tanulmányok Intézet).

A 2008-as novemberi nizzai csúcson ez már szinte feledésbe is merült. Határgond is akad: Kalinyingrád ügyében Észtországgal máig sincs aláírt egyezmény. Az ENP-program is elakadt, Moszkva ott is úgy érzi, hogy nem tekintik egyenrangú partnernek. Egyelőre mindkét oldalon élnek a hidegháborús gyanakvások, Oroszországot joggal irritálja a korábbi érdekszférájába tartozott területek átállása, nemcsak az EU-ba, hanem a NATO-ba is. Az ukrán gázvita kapcsán is jelezte megkérdőjelezhetetlen dominanciáját a régióban. Ugyanakkor Moszkva sose felejtje el hangsúlyozni európaiságát, és érdeklődve figyeli az unió sikerességét.

A nagyobb gondot önállósági politikai törekvésük okozza, ami nem igazán fér a brüsszeli koncepcióba. Van érvényes szerződésük Brüsszellel, az aláírt PCA életbe is lépett. Moszkva ugyanakkor nem mondott le világhatalmi pozíciójáról, s kedvez gazdasági klíma esetén (olajár-emelés) ismét előtérbe kerülnek a katonai kiadások. Geopolitika helyzete okán az ázsiai, muszlim stb. kérdéseket is legalább akkora figyelemmel kell kísérnie és irányítania, mint az európai kapcsolatokat. Végül, de nem utolsón: Brüsszel se törli magát az EU-orosz kapcsolatokról különösen szorosabbá tételéért.

Kazahsztán is a Keleti Partnerség részese. A kazah közeledést segíti az ország kiaknázatlan nyersanyagkészlete, hátráltatja nem kiszámítható politikája, a mérleg

nyelve inkább az utóbbi fele billen. Nincs piacgazdaság, az emberi jogok és demokrácia kérdésében sem élharcos, talán legtávolabb áll az európai országok között. A külföldi befektetők kizárólag energiahordozó ügyben vannak jelen, a tartalékok óriásiak. A kazah gázmezők gazdagsága a területet az EU számára stratégiai fontosságúvá teszi. A Déli Áramlat és a Nabucco elkészülte valószínűleg közelebb hozza a térséget az európai országokhoz. (2010. januárjában a Déli Áramlat magyarországi projektársasága Déli Áramlat Zrt. néven megalakult.) A kormányzat szinte semmivel sem törődik (az energiaexport adja a bevételt), ennek egyik legszerencsétlenebb példája az Aral-tó tönkremenetele, ahol 30 év alatt több mint 15 méterrel csökkent a vízszint, és a tófenék sója és hulladéka ökológiai katasztrófát okozott, s ráadásul a gyapotföldek öntözése is megszűnt. (Minden nem írható a Szovjetunió számlájára, 20 éve felbomlott a Birodalom.) Végül: a jelenlegi helyzetben igazán sem Brüsszel, sem Asztana érdeke nem fordul egy uniós tagsághoz.

Bár közeli uniós csatlakozásuk nem valószínűsíthető, de Ázsia (mindenekelt Kína gyors feltörekvése, de a korábbi japán, most Oroszországhoz tartozó szigetek diplomáciai rendezése is hiányzik a második világháború óta) esetleges drasztikus dominanciája Moszkvát arra indíthatja, hogy európai szövetségeseket keressen, hiszen már most is legfőbb gazdasági partnere: Németország, Franciaország, Nagy-Britannia. Kazahsztán moszkvai követe, Adilbek Dzhaksybekov pedig 2009. júliusában úgy fogalmazott: „A jövőben szeretnénk csatlakozni az Európai Unióba, de nem úgy csatlakozni, mint Észtország és Lettország, hanem mint egyenrangú partnerek” (Trend News, 2009).

Úgy tűnik, hogy az orosz-EU külgazdasági kapcsolatok a jövőben erősödni fognak. A keleti uniós országok számára is szükséges az orosz energia, és zömük már most erősíti együttműködési kapcsolatait. Oroszországnak is van gazdasági lépési lehetősége az EU felé: az energiahordozókon túl ott a hatalmas devizatartalék (Kína és az USA után a legnagyobb a világon), ami nem feltétlen áruvásárlásokban, hanem akár uniós vállalkozásokban való részvétel (tulajdon) formájában is megjelenhet.

Magyarország kelet-európai gazdasági kapcsolata létfontosságú. Jóllehet a mai orosz-magyar kereskedelem sem volumenében sem értékében nem hasonlítható a korábbi magyar-szovjethoz, de 14 milliárd dolláros forgalommal második legnagyobb kereskedelmi partnerünk Oroszország (a behozatal 93 %-a energiahordozó, ellentételezni csak felét tudjuk). A kazah kapcsolat a Déli Áramlattal új lendületet nyer, közeljöv ben megindulhatnak a gigantikus m köd t ke-beruházások, nemcsak uniós szinten, hanem Magyarország vonatkozásában is. Esély adódik arra, hogy a szénhidrogén-vásárlást exporttermékekkel ellensúlyozzuk.

3. 6. Vitatott országok

A térségben lév , jelenleg korlátozottan elismert, illetve vitatott státuszú országok is részei lehetnek - lesznek - a b vülési folyamatnak: ***Abházia, Dél-Oszétia, Hegyi Karabah, Transznyisztria és Észak-Ciprus*** (Hasonló típusú elismertség, illetve de facto státusz és kés bbi politikai rendezés már egyszer EU-kísérletként - mintaként? - megjelent Koszovó kapcsán.) Helyzetük bilaterális és nemzetközi (ide értend az EU diplomáciai állásfoglalását is) megoldása kétséget kizáróan hozzá tartozik a majdani csatlakozásokhoz.

Jelenleg az el nem ismertség okán nincs is szó uniós tagsági közeledésükr l, de európaiságuk révén ide tartoznak. Közös bennük továbbá, hogy függetlenségi státuszuk bizonytalan, Ciprus kivételével Moszkva szava is meghatározó, továbbá nemzetközi elismertségük enyhén szólva hiányos, viszont nagyon konfliktusos a nemzetiségi-kisebbségi viszony. Brüsszel kiváráásra játszik, a megoldást a helyi partnerek békés megegyezését l reméli. Mindannyian mini államok, de társadalmi és gazdasági problémáik hatalmasak.

Helyzetük rendezése els sorban szomszédaiuk majdani EU és orosz (Ciprus esetén török) viszonyának függvénye, így korántsem közömbös jöv jük alakulása. Észak-Ciprus kivételével rendkívül elmaradott, szegény országokról van szó, a koppenhágai kritériumok teljes hiányával, alacsony, inkább semmilyen foglalkoztatottsággal, teljes iskolázatlansággal, az egészségügyi rendszer kiépítetlenségével, nagy korrupcióval, átláthatatlan törvényes viszonyokkal, az

infrastruktúra szinte teljes hiányával. A 9. sz. táblázat egy főre jutó GDP adatokat nem közöl, becslések szerint 1500 - 2000 USD körül van. Picike piacok, max. félmillió lakossal, gyakorlatilag 0 vásárlóerővel. Nincs helyi értelmiség, civil szervezés. Mintha megállt volna itt az idő. Még az uniós párbeszéd megkezdésének feltételei se adóttak, variációk a nemzetközi elismerés függvényében itt is lesznek.

10. sz. táblázat

A vitatott országok adatai

Országnev	Terület (km²)	Lakosság (ezer fő)	GDP/f (USD)
Abházia	8 600	250	-
Dél-Oszétia	3 900	70	-
Észak-Ciprus	3 355	264	8 095
Hegyi Karabah	4 458	148	-
Transznyisztria	4 163	557	-

Forrás: nemzeti statisztikák, Világbank, 2009

Abházia 1992 óta független, de ezt mindössze 4 állam ismeri el, k is csak 2008 óta (Oroszország, Nicaragua, Transznyisztria és Hegyi-Karabah), a többi állam szerint az ország Grúzia része. A Nyugat-Kaukázusban van, földrajzilag egyértelműen Európa. Szuhumi próbál egyéni arculatot teremteni, de ötezer fő s hadseregével és elavult haditechnikájával nem meghatározó erő, az ott állomásozó orosz erőket viszont igen.

Transznyisztria hivatalos nevén: Dnyesztermenti Moldáv Köztársaság. Szintén a Szovjetunió felbomlását követően jött létre. Tiraszpol függetlensége kérdéses, mert senki se ismeri el, a nemzeti önállóság is leginkább a román nyelv cirill betűs változatában nyilvánult meg, de már a peresztrojka idején is átmenetileg latin betűs lett. Az orosz csapatok változatlan ott-állomásozása folytán függetlensége is megkérdőjelezhető.

Dél-Oszétia 1991-ben szakadt el Grúziától, a 2008-as háborút követően átmeneti nyugalom van, az ország függetlenségét ugyanaz a négy ország ismeri el, mint Abháziáét. A lakosság 70 %-ának van orosz állampolgársága, megoszlásuk: kétharmad oszét, egyharmad grúz. Chinvali próbál önállóan élni, bevételei azonban nincsenek, az adózást nem ismerik, a kamionforgalom megvámolása a legfőbb saját tétel. A költségvetés 60 %-át Moszkva állja.

Hegyi Karabah európaisága egyébként is megkérdőjelezhető, de politikai változások függvényében később, akár a 2020-as években lehet uniós tag is. Egyelőre ilyenről szó sincs. Autonóm területként 1923-tól Azerbajdzsánból kormányozták, s 1988-ig nem is voltak zavargások. Ez volt az utolsó örmény hercegség (ma is felfér a vitában), többségében (95 %) örmények lakta terület, parlamentje 1996-ban függetlenné nyilvánította az államot, így lesz-lett európai kötetese.

Észak-Ciprus kérdése máig nem rendezett. Az 1974-es török invázió óta problematikus helyzete, s bár a sziget nagyobbik része uniós tag és Ankara is Brüsszel felé vonzódik, egyelőre nem látszik a megoldás. Valószínű viszont, hogy helyzete a török tagság elfogadásakor az égei-tengeri szigetekkel együtt (Görögországgal vannak konfliktusok) rendezést nyer, mert ez Törökország EU-csatlakozásának egyik alapfeltétele. Ciprus³¹ egyébként Szicília és Szardínia után a Földközi-tenger legnagyobb szigete, de több ezer éves görög kultúrája ellenére földrajzilag nem Európa: az ázsiai és afrikai kizetlemezek ütközése során keletkezett³².

Az viszont különösen tágítaná az uniós horizontot, ha minden független földközi-tengeri sziget európainak minősülne, így akár a lótoszev is földje, Dzserba

³¹ Ciprus tulajdonlása kalandos: 395-ig görög, utána bizánci fennhatóság alá kerül. 1191-ben I. Richárd angol király elfoglalja, 1473-tól Velencéé, 1570-től az Oszmán Birodalom része. A britek 1978-ban kapják meg ellenkezési jogát, majd az 1923-as Lausanne-i szerződésben a törökök lemondanak róla, s 1925-től brit koronagyarmat. 1960-tól független. Nem is volt gond ezzel 1974-ig, amíg a Makariosz érsek elleni puccs után törökök elfoglalták a sziget északi részét. A 2010. áprilisi észak-ciprusi elnökválasztáson a nacionalista Dervis Erigly győzött, ami a későbbi párbeszéd lehetőségét mérsékli.

³² Az 1960-as évek óta tudják mérni a Föld litoszférájának mozgását. A lemeztektonika az a geológiai elmélet, amely ezt a mozgást tudományosan magyarázza. Számos bizonyítékkal szolgál a korábbi kontinens-vándorlási elméletekhez.

is kérheti fölvetését, ha elszakad az anyaországtól, az uniónak nincs is ilyen elképzelése - jelenleg.

4. Európa egyéb országai

Az Unió a fennmaradó európai államokat két kategóriába sorolja. Az első csoport az EFTA-országok, amelyekkel szoros gazdasági együttműködés alakult ki, néhányukkal belügy, igazságügy, külügy és egyéb területeken is. A másik együtttest a kontinens miniállamai (más szóhasználatban: mikroállamai) jelentik, amelyek valamennyien eurót használnak, és számos más területen is alakítottak ki szoros kapcsolatot.

Távolságuk, illetve kicsiségük révén a magyar külkereskedelemben - Svájc kivételével - minimális szerepet játszanak.

4.1. EFTA-országok

Az EFTA (European Free Trade Association, Európai Szabadkereskedelmi Társulás) eredetileg a Közös Piac ellenpólusa kívánt lenni Európában. A versenyt az utóbbi nyerte, mikor ez világossá vált, többségük, Nagy-Britanniával az élen, felvételét kérte Brüsszelnél. Az egykori francia elnöknek, de Gaulle tábornoknak volt egy korszaka az Ötödik Köztársaság idején, amikor lámpásába nézve a francia hegemonia napfelkeltéjét vélte látni, és ebben a káprázatban zavarónak tartotta a csatornán túlról érkezőt. Az Egyesült Királyság tagfelvételi kérelmének élt is a vétő lehetőségével, kétszer is: 1963-ban és 1967-ben. Később négy EFTA-tag kivételével valamennyien uniósok lettek. A nem-tag országok kényelmes helyzetben vannak. Fejlettségük a kontinensen az unión kívüliek között a legmagasabb, és szinte kizárólag rajtuk múlik, hogy mikor lesznek tagok. Az EGT-ben (Európai Gazdasági Térség) való teljes jogú tagként való részvételük alapján (Svájc kivételével) részesei a közös piacnak, jogharmonizációjuk is ennek megfelelő, és Schengen aláírása (valamennyiüknél) a turisztikai kapcsolatokat zavartalaná teszi.

11. sz. táblázat

EFTA-országok főbb adatai

Országnev	Terület (km ²)	Lakosság (ezer f)	GDP/f (USD)
Izland	103 000	320	35 586
Liechtenstein	160	35	25 000
Norvégia	342 220	4 725	41 941
Svájc	41 290	7 507	35 086

Forrás: nemzeti statisztikák, Világbank, 2009

Korábban legközelebb **Norvégia** állt csatlakozáshoz, de a korábbi népszavazások ennek ellentmondtak. Politikailag elkötelezett: 1949 óta NATO-tag. Mint az EGT tagja (ezért fizet évi 200 millió eurót, Magyarország is így részesül a Norvég Alapból, ami pályázati formában kerül kiosztásra), a gazdasági együttműködések többségében részt vesz, Schengent aláírta, egy főre jutó GDP-jével az uniós legjobb Luxemburgot is felülmúlja, szabadságjogok és piacgazdaság megléte sem kérdés. Gazdag olajlelőhelyei révén az európai energiaprogramokban sem érdekelt. Igazi konfliktushelyzet csak a halászat kérdésében mutatkozik: a parti vizek sávjában nem ért egyet a CFP-vel (Common Fisheries Policy, Közöségi Halászati Politika). A döntés kizárólag a norvégokon áll, akik szerint elnyösebb kívül.

A **svájciak** sem törekednek az EU-ba, hagyományos szabadságfelfogásuk, pár „apró” eltérés (pl. banktitok értelmezése, bár épp a tanulmány írásakor merült fel a német adócsalók ügye, akik svájci számlát vezetnek) a tagság ellen szól, ugyanakkor számos területen kifejezetten elől haladnak, több uniós tag is sokat tanulhatna tőlük, különösen az emberi szabadságjogok értelmezésében vagy a kisebbségek-nemzetiségek helyzetének példaértékű kezelésében. Schengent 2008-ban aláírta. Mindezek ellenére nem valószínű, hogy a közeli jövőben tagok lennének, eddig valamennyi népszavazás elutasította.

Uniós csatlakozási ügyben legújabbán **Izland** került előtérbe, a 2008. szeptemberi gazdasági összeomlás folytán elszakadt csoporttársaitól, és Horvátországgal

egyetemben els körössé vált. (Reykjavik számára korábban a tengeri {parti övezet} halászat jelentette a legf bb ellentmondást, most a válság ezt „überelte”.) EGT-tagsága révén az egységes piac tagja, joganyaga több mint kétharmadában azonos az EU-éval. Az izlandi parlament, az Althing 2009. július 16-án döntött - minimális többséggel - a csatlakozási kérelem benyújtásáról, s még abban a hónapban be is adták az uniónak. Olli Rehn, a b vitési biztos ezt 2010. januárban³³ úgy reagálta le, hogy Horvátországgal együtt az els körben csatlakozhat. A tárgyalási processzus végén népszavazás is lesz, kimenetele bizonytalan, mint ahogy nem látszik körvonalazódni a Reykjavik által fizetendő, az izlandi gazdasági összeomlás okozta angol és holland befektetők kárainak térítése sem, márpedig ez is része lenne az uniós feltételek teljesítésének.

Liechtenstein társadalmi-gazdasági fejlettségénél és méreténél (a miniállamokat leszámítva az EU-ban a legkisebb tag lenne) fogva szinte bármikor beléphet, legfeljebb az adóparadicsom jellegén kellene változtatni. EGT-tagként a gazdasági együttműködés az unió tagjaival szoros, a jogharmonizáció gyakorlatilag befejezett. A csatlakozási kérdés egyelőre nincs napirenden, de a szakértők szerint a svájci igen itt is azonnal jelentkezne, mint ahogy a schengeni egyezmény esetén is történt.

4.2. Miniállamok

Az öreg kontinensen vannak, politikailag és gazdaságilag szinte valamennyi feltételt teljesíteni képesek, Schengent és társait aláírták, sőt Andorra kivételével még saját eurót (fémpénzüket a többi övezeti országhoz hasonlóan egyedi, a gyjtők számára ritasából adódóan különösen értékes a monacói, a san marinoi és a vatikáni érme, Andorra is eurós, de nincs saját érméje) is használnak. Valamennyien kötöttek külön megállapodást az unióval. Tradíciójuknál, államszerkezeti jellegükénél fogva nem valószínű, hogy akár a későbbiekben is az EU tagjai legyenek, bár a történelem már hozott különlegességeket (elég csak a Pápai Államnak a Bécsi kongresszusról való távolmaradását szembeállítani a ma is érvényes 1929-es, a

³³ A finn származású biztos 2010. február 9-ig töltötte be ezt a posztot, azóta a gazdasági és pénzügyi terület felelőse. A jelenlegi b vitési biztos Stefan Füle.

Vatikán státuszát rendez , XII. Pius és Mussolini között létrejött Lateráni konkordátummal).

12. sz. táblázat

A miniállamok főbb adatai

Országnev	Terület (km²)	Lakosság (ezer f)	GDP/f (USD)
Andorra	468	82	26 800
Monaco	2	32	27 000
San Marino	61	32	34 600
Vatikán	1	1	-

Forrás: nemzeti statisztikák, Világbank, 2009

Esetleges különleges nemzetközi politikai helyzetet leszámítva tehát nincs esélye sem a gyors, sem a lassú csatlakozásnak, s ez korántsem hátrány: az öreg kontinens szépségét, varázsát az ilyen típusú kivételek egyértelműen növelik, egyik fél sem törekszik változtatásra.

A miniállamok jelentősége sem a nemzetközi politikában, sem a gazdasági életben nem szignifikáns. Ettől eltér a Vatikán meghatározó vallási szerepe a katolikus egyházban, de ez elsősorban hitéleti vonatkozású. Uniós kapcsolatuk helyzetükből adódóan is alapvető fontosságú, a teljes elkülönülés alternatívája esélytelen, a csatlakozási feltételeket szinte azonnal teljesíteni képesek, de ennyi - és nem több.

Jersey, Man-szigetek, Gurnsey, Feröer, Gibraltár is Európában vannak, valamennyinek lakossága egyenként 100 000 f alatt, az anyaország (Nagy-Britannia, Dánia, Franciaország és Hollandia) dönt uniós kapcsolatukról. Lényegében ugyanez vonatkozik a nem-európai anyaországi kapcsolataikra is. Grönland függetlensége abban nyilvánult meg, hogy 1985-ben otthagyta az EGK-t és EURATOM-ot. A kontinens legkisebb önálló állama (többen elismerik létezését) Máltai Lovagrend de iure szuverén, mindössze egy épületet és néhány száz embert

jelent, és bár a nemzetközi diplomáciában él is önálló jogával, uniós vonatkozása protokolláris.

5. Kelet Párizsa

Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva sem lehet közömbös a térség államainak változását illetően, és a közelségen túl szükséges azt is hangsúlyozni, hogy ***Budapestnek lehet sége van*** olyan meghatározó ***közvetítő szerep betöltésére Délkelet-Európában és Kelet-Európában***, mint amilyen központi funkciója talán csak Bécsnek volt a 19. században közép-európai vonatkozásában. Közvetlen nemzeti kötelezettségünk is akad a horvátországi, vajdasági és kárpátaljai magyarok vonatkozásában.

Proaktív külügyi munkára van szükség Elébe kell menni az eseményeknek, fel kell készülni a változásokra, nagyban függ ettől a realizálandó előnyök és hátrányok mértéke. A magyar kezdeményező szerep számos területen lehet élenjáró, így például a politikában a kisebbségi kérdés vonatkozásában, ami a térségben teljesen másképp jelentkezik, mint az EU régi tagállamaiban (Tizenötök), de lehet különösen sikeres a gazdasági élet számos területén, mindenekelőtt speciális térségi információs, logisztikai, banki és egyéb szolgáltatások nyújtásában, de akár a magyar tőkebefektetések vonatkozásában is. Egyoldalú nyugat-európai függőségünk egészségesebb kapcsolati arányokká szelídíthető, a korábbi gazdasági együttműködések egy része is újjáéleszthető. A fejezet rövid áttekintést ad a kulturális kapcsolatokról is.

A ***nyugat-balkáni régió*** felértékelődött az egyes országok gazdasági növekedésének gyorsulása, a gazdaságok stabilizálódása és nem utolsósorban a politikai és gazdasági kockázatok csökkenése folytán. A magyar és más tőkebefektetők figyelmébe egyre inkább ide irányul, hiszen olyan piaci lehetőségek nyílnak meg, amelyek piacbővítéssel, gyártáshelyezéssel, szolgáltatásbővítéssel és profitnöveléssel járnak. Még akkor is igaz ez, ha a privatizáció és a piaci reformok még csak félúton járnak, s a fenntartható fejlődés kritériumai se mindenütt vannak meg. A kedvező folyamatokat erősíti, hogy a kilencvenes évekkel ellentétben az EU mind inkább elkötelezett a térség iránt, hathatós pénzügyi segítséget nyújt, s ígér a jövőre vonatkozóan is.

Ha a balkáni anyagi infrastruktúra elmaradott is, az intézményi a legtöbb területen már átalakulóban, s mind jobban kezd hasonlítani az Unióéra. A magyar külgazdasági stratégia szempontjából nyilvánvaló, hogy az első időkben a nagyvállalatoké a terep, s a kicsik csak pár év múlva jelenhetnek meg. Előbbiek elsősorban a privatizáció révén, de esetenkéntiben a támogatott zöldmezős beruházásokkal indíthatnak. A kisvállalkozások számára a határmenti körzetek jelentik jelenleg a terepet, különös tekintettel, hogy a szomszédos **Horvátország** gazdasági fejlettsége és infrastrukturális kiépítettsége messze jobb a régió átlagánál, eseteiben gyakran a magyar szintet is veri. **Szerbia** közelsége is kedvez a határmenti kapcsolatoknak. Mindezek miatt állami szinten is célszerű el segíteni a magyar külgazdaság diverzifikálását, hiszen a nyugat-balkáni országok pótlólagos növekedési impulzusokkal tudják segíteni a magyar gazdaság növekedésének beindulását.

A magyar befektetők számára kulcskérdés a nyugat-balkáni térség gazdasági növekedésének fenntarthatósága. Amíg az éves gyarapodás 5 % feletti, addig a kapcsolódó infrastrukturális és intézményi folyamatok fejlődése is bizonyosan gyors, kérdés azonban, hogy ez hosszú távon fennmarad-e? Magyarország utóbbi bőfélvtizedének példája nagyon jól mutatja, hogy még EU-tagság és jelentős támogatás se képes ellensúlyozni a válság begyűrűzését és a szakmailag dilettáns kormányzati irányítást.

Nyugat-Balkán ugyan elkötelezett a fejlődés mellett, de más dolog az elvi egyetértés és a gyakorlati megvalósítás. A vizsgált országok szinte mindegyikére jellemző a magas munkanélküliség, a sok nagyszámú és képzetlen, de olcsó munkaerő, a jelentős mértékű fekete piac nagysága, a kiterjedt korrupció erössége, valamint a gazdaságfejlődéshez szükséges infrastruktúra is fejletlensége. Ezek leküzdése csak hosszú távon lehetséges, ezt a hazai befektetéseknél is figyelembe kell venni.

Magyarországnak kiemelt szerepe lehet a **keleti bővülési folyamatban** is. Jóllehet a brüsszeli politika elsősorban Berlinből, Londonból, Párizsból és Rómából irányítódik, Budapest ugyanakkor geopolitikai helyzete kapcsán akár kulcsszerepet is játszhat a keleti bővülésben, mint az EU egyik legkeletibb tagja. Ez elnyös lehet az

unióknak, a keleti országoknak és Magyarországnak is. Az EU-nak azért, mert politikája könnyebben megvalósul, s lehet egy elretolt keze a folyamat közvetlenebb irányításában. A FÁK-országok többsége amúgy is közeledni kíván, tehát jó néven veszi a rásegítést. Végül, de nem utolsó sorban Magyarország számára is számos, korábban nem vagy alig ismert és/vagy újra felfedezendő együttműködési, partneri és üzleti lehetőség kínálkozik a bilaterális kapcsolatok erősítésében. Bár húsz év telt el a rendszerváltozás óta, annyira nem alakult még át a magyar gazdaság (és a kelet-európaiaké sem), hogy ne tudná a térségi importigények egy speciális részét kielégíteni. Ha volumenében nem is, értékében biztosan visszahozható az egykori szint.

A kelet-európai térségben fő partnerünk **Oroszország** energiahordozó importunk révén második legnagyobb kereskedelmi partnerünk. A korábbi gazdasági kapcsolatok klasszikus típusú felvetése ugyan már a múlté, azonban számos területen lehetőség kínálkozik az együttműködésre. Fizet képes, bőséges piacú ország, gazdag nyersanyagkészlettel és szerény feldolgozási képességgel. A jelenlegi egyoldalú német (kicsit angol és francia) külkereskedelmi dominancia mellett más viszonylatokat is keres, s ha a léptéket Berlinnel nem is tudjuk felvenni, kedvező alternatívát jelenthetünk. A távolság és az orosz gazdasági berendezkedés miatt e relációban inkább a kormányzati és nagyvállalati gazdasági együttműködésben van lehetőség. Magyarország számára az importoldal adott, s nagyságrendje a közeljövőben nem fog változni. Az ellentételezést kell megoldani, vagy legalább a különbséget csökkenteni.

A moszkvai kapcsolat újbóli erősítése azzal az elnyel is jár, hogy a többi FÁK-országgal is szorosabbá válhat a viszony, még akkor is, ha nem tartozik a magyar külpolitika elsődleges céljai közé. E viszonylatokban is vannak feltáratlan együttműködési lehetőségek, és számuk nem is kevés. A kormányzati tájékoztatáson és közvetlen támogatásokon túl az állami tulajdonú háttérintézményeknek is komoly promóciós szerepe lehet. A külpolitikai rásegítés pedig tovább növeli a gazdasági esélyeket.

A keleti térségben Oroszország mellett Magyarország számára különösen **Ukrajna** érdekes, egyrészt a közvetlen szomszédság okán, másrészt az ország

méretéb l és adottságaiból következ lehet ségek folytán, végül, de nem utolsó sorban: nem elhanyagolandó magyar kisebbség is él még Kárpátalján. Számuk ugyan egyre kevesebb és várhatóan tovább csökken, de ha azt akarjuk, hogy megmaradjanak, az uniós út a maga buktatói ellenére az eddiginél lényegesen jobb perspektívát jelenthet és jelent.

A kelet-európai piacokra is igaz: nincs alternatíva! Ki kell használni a Szomszédügyi és Partnerségi Programból - 2009 áprilisában az unió 69 millió eurót bocsátott rendelkezésre - adódó közvetlen lehet ségeket, ami f leg a határhoz közeli kis- és középvállalkozások, nonprofit szervezetek stb. együttm ködésében rejlik. A támogatást a közvetlen határmenti közigazgatási területek (CBC régiók) kapják, elköltésére tehát nemcsak a magyar fél pályázik. Nem lenne d reség emellett a magyar állam támogatási rendszerének er sítése is a közös vagy export r KKV-k felé akár kedvezmények, akár közvetlen cégtámogatások útján. Ukrajna a magyar exportban a 14. (gépek, gyógyszer, élelmiszer), behozatalunkban a 21. partnerünk (gépek, villamos energia, földgáz), a teljes forgalom mindössze 3 milliárd USD (KSH, 2008).

5. 1. Magyarország politikai magatartása

A magyar diplomácia reálönállósága formailag 1990 óta létezik. Tartalmilag annyira, amennyire az adott külügyér és apparátusának képessége engedi, a bel- és külpolitikai mozgástér lehet ségét szem el tt tartva. A szocialista blokk összeomlását követ en középhatalommá n ttünk a térségben. Ez nem annyira a Bem rakpart érdeme, mint inkább szomszédaink darabolódása. Politikai és gazdasági fejlettségünk is nagyobb a belépni vágyókénál, így a tekintély alapja a két térségben adott. Az unió nem gátolja a kétoldalú és térségi kapcsolatok er sítését, s t a Nyugat-Balkán esetén kifejezetten gyengeségnek tartja hiányát. Segíti viszont a szomszédi kapcsolatok er sítését (határmenti együttm ködés, eurorégiók stb.). A csatlakozási ügyeket a brüsszeli diplomácia tárgyalja le, eredményei Magyarországra is kötelez ek, de bilaterális és országcsoporti együttm ködések fejlesztésének nincs akadálya. A szlovén külpolitika már él is vele: a Ljubjana által szervezett 2010. márciusi Balkán-csúcs több mint jelzésérték .

A magyar érdek felemás. Tisztában kell lenni azzal, hogy a kohéziós és kapcsolódó felzárkózási alapok forrása a következő hétéves költségvetési ciklusban látványosan nem bővül, hiszen az unió eddigi legnagyobb válságát élte/éli át, és a dolgozat írásakor még nem tudni befejezésének időpontját. A rendelkezésre álló szubszidió tehát valószínűleg többféle oszlik, és így a már bejutottaknak, köztük Magyarországnak is kevesebb jut. A „túlfejlett” központi régióink³⁴ már most egyértelműen kieséstartérségnek minősülnek, de a másik határon is kisebb támogatása lesz. Ebből a szempontból az érdek a minél későbbi csatlakozás. Ugyanakkor azt is világosan kell látni, hogy a kérdésben nem Budapesté a meghatározó szó. A nyugat-balkáni és a kelet-európai csatlakozásnak viszont olyan hosszú távú elnyelők lehetnek, ami messze túlmutatnak egy új költségvetési periódus (2014-2020) támogatási keretén.

Alapvető szempont tehát, hogy *baráti viszonyban* legyünk balkáni és keleti partnereinkkel, *segítsük uniós felzárkózásukat*, mert ebből nekünk is és mi is profitálunk. A gyorsításba fektetett érdemeink más területeken - beruházás-védelem, részvétel az állami privatizációban, adókedvezmények stb. - hamar megtérülhetnek. Számos olyan szakterületet van, ahol konkrét segítséget tudunk nyújtani, hiszen hozzájuk képest politikai-gazdasági fejlettségben pár évvel elrébb tartunk. Szerencsére vannak már említendő pozitív példák is: ilyen pl. a MTA kezdeményezése a Balkán Tanulmányok Központ révén kutatásokról, az ECOSTAT által szervezett konferenciák a balkáni statisztikai rendszerek összehangolásáról, a MEH és MTA közös, 2008 - 2011 időszakra szóló projektje A Balkán, mint stratégiai térség Magyarország számára címmel, stb.. Remélnünk kell, hogy számuk gyarapodni fog, és lesznek kelet-európai példák is, továbbá a már meglévő nehézkes indulását szárnyaló, sikeres munka követi.

Első sorban a közös történelem és a földrajzi közelség okán ugyanakkor nem egyforma Magyarország számára a belépni kívánók megítélése. A szomszédos *Horvátország, Szerbia és Ukrajna* helyzete nyilvánvalóan más, mint a koszovói, grúz vagy montenegrói kapcsolat. A nemzetiségi kérdés vonatkozásában csak az elbűbésített vagyunk közvetlenül érintettek. A Vajdaság most kapott autonómiája

³⁴ Az uniós átlag 75 %-át meghaladó mérték a támogatási határ.

messze mutat: még szomszédos EU-tagországokban sem sikerült hasonló eredményt felmutatni. Szükséges hangsúlyozni: a kisebbségek vonatkozásában az unió nem csodaszer, s t eddigi pályafutása során igazán egyetlen ilyen típusú konfliktust se tudott sikeresen megoldani, de jogi keretrendszere nélkül még nehezebb lenne az el rehaladás. Az eddigi román, illetve szlovák negatív példákból tanulva most, a csatlakozás el tt érdemes az ilyen jelleg együttm ködések kiépíteni és el nyeit kihasználni.

A **szomszédosági kapcsolat** er sítése amúgy is az egyik prioritása a magyar külpolitikának, a külügyminisztérium honlapján³⁵ err l lehet olvasni. Jelzésérték , hogy a honlapon a tanulmány írása idején (2010. február) a külpolitikai stratégiánk címszó alatt Göncz Kinga egykori külügyminiszter-asszony képe³⁶ látható a megfelelő korh szöveggel. Igaz, az aktuális szó se szerepel sehol a leiratban, és erre hajaz, hogy konkrétumokban sem igazán b velkedik az ismertet . A szomszédosági (és ezzel együtt a kisebbségi kérdésekben) viszony er sítésében a 2011-es uniós elnökségünk sokat segíthet.

Koszovói fegyveres jelenlétünk a Balkán stabilitását er sítheti³⁷, bár helyi és különösen szerb népszere günket nem feltétlen növeli. Nem biztos, hogy a tízezerre zsugorodott nemzetközi kontingensben még ott kell lennünk, és a magyar külpolitikában a koszovói primátus indokolt. A nemzetközi diplomáciában le tudnánk (tudjuk?) aratni ugyan a babért, de mindössze az Amerikai Egyesült Államoknál, és az a sajnálatos velejárója, hogy ezekért sem szerb szomszédaink, de még a koszovóiak sem igazán szeretnek.

A **törökök, azeriak, kazahok** számára mi vagyunk az el kel rokon, az általános köztudat, de még a helyi tankönyvek is hangsúlyozzák a nyelvi és tradicionális összefonódásokat. Ebb l adódóan kedvelnek minket, de az általánosságon túl ennek semmi el nyét nem élvezzük. Igaz, k sem. A közös

³⁵ www.kum.hu

³⁶ A kép korábban se volt szerencsés, sem karosszékes megoldásával, sem a frizuratípussal (utóbbit a nemzetközi diplomáciában szokatlan módon szlovák partnere min sítette is: kócos).

³⁷ A hivatalos magyar politikában is ismertek ilyen hangok, pl. Gyarmati István (2007): Koszovó és az európai biztonságpolitika MTA konferencia

történelmi múlt, a hasonló geopolitikai helyzet számos közös külpolitikai fellépést kínál, érdemes élni vele.

A második világháború előtt *albán* kapcsolataink is kifejezetten jók voltak³⁸, érdemes ezt is felújítani. A magyar parlament az unióban elsőként ratifikálta Albánia NATO-csatlakozásának jegyzőkönyvét, ezzel párhuzamosan alakulnak a szorosabb viszonyok. A konfliktusokban különösen gazdag térségben is keresnek egy-egy fixebbnek látszó pontot, számos lehetőség kínálkozik tehát kihasználására, az együttműködésre.

Támogatni szükséges a térségi kooperációs kezdeményezéseket, így pl. a már meglevő *Alpok-Duna-Adria* együttműködést. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Szlovénia is, Ausztria is hagyományos érdeklődést mutat a régió iránt, de nagy konkurencia várható Görögország és Olaszország részéről is, bár a két utóbbi inkább a magyar diplomácia számára kevésbé fontosnak minősül déli területeken, illetve az Adriai-tenger mellett érdekelt első sorban. Elre jelezhet az expansionista francia és német jelenlét is.

Nagyon hiányzik a magyar diplomácia aktív *kelet-európai* politikája. Nyilvánvaló, hogy a magyar-szovjet kapcsolat nem állítható vissza, és ezt senki nem is akarja. De szorosabb együttműködés létezhet, és indokolt is lenne. Ha a rendszerváltozás utáni eredményeket nézzük, négy + nyolc év vörös³⁹ regnálása sem vitte nagyon előre, pedig orosz relációban ez érzelmileg rokonabb a másik két kormányzati ciklusénál⁴⁰. Valójában erre lehetne felfigyelni a gazdasági (kulturális és egyéb) kapcsolatokat is, hiszen itt a távolság folytán a KKV szektor - Kárpátalját leszámítva - nem életképes, kizárólag állami, illetve nagyvállalati kapcsolatrendszer jön szóba. Krasznaja presnyai épületünk eladása, bakui követségünk megnyitása sem sikertörténet.

³⁸ Az utolsó királyné magyar: gróf Apponyi Geraldine (1915-2002), I. Zogu felesége, számos magyar családnak voltak közeli kapcsolatai

³⁹ Az MSZP a korábbi MSZMP jogutódja. Ezen a platformon könnyebb megtalálni a hangot a Kremllel.

⁴⁰ Az Antall-kormány kelet-európai diplomáciai munkáját alapvetően meghatározta a szovjet csapatok kivonása és a Szovjetunió felbomlása.

Közeled uniós elnökségünk (2011 első fele) ***kedvez lehet séget teremt*** a nyugat-balkáni és a kelet-európai partnerekkel való kapcsolat szorosabbá tételére, ilyen típusú gesztusunk bizonyosan középtávon sem felejt dik el⁴¹. Különösen fontos lesz az akkori miniszterelnök és a külügyminiszter szerepe, továbbá azoké a kormánytagoké, akik hat hónapon át vezetik a Miniszteri Tanácsokat. A dolgozat írásakor még csak a választásokra se került sor, a végleges kormánynévsor valószínűleg csak május elejére lesz kész. Az is valószínűsíthető, hogy a mostani csapatból mindenki távozik. Az újaknak a felkészülési ideje tehát kevés lesz, mindenképpen nyelveket is tudó, uniós zsargont ismerő eurokratákat kellene jelölni, legalábbis az első kormányzati esztendőre. Fontosabb most az uniós munka sikere, mint a belpolitikai csatározás.

Az Unió eddigi története egyértelműen mutatta, hogy nagyon-nagyon sok múlik az egyes elnökségi politikusok rátermettségén, tudásán, adottságain és képességein. Ugyanez igaz a külügyminisztérium munkájára. Domináns szerepe lesz továbbá a brüsszeli magyar követnek és helyettesének, ugyanis az elnökség idején kint intézik az összes elnökséggel kapcsolatos koordinációt, és kint lesznek a vezetői a Coreper (legfontosabb döntés-előkészítési fórum) heti üléseinek is. ***A legkiválóbb szakembereket kell választani, Magyarország uniós megítélését évtizedre kihatározzák meg az Unión kívül is.*** Az ország arcának lenni nem csupán dicsőség, hanem felelősség is. A konkrét ajánlások részletes kidolgozása meghaladná a tanulmány terjedelmét, de nem is ez volt az értekezés célja.

5. 2. A gazdasági magatartás

A magyar gazdaság első számú terjeszkedési pontja lehet a két térség. Nyugat-Európa már telített, tőkeerőnkkel adódóan se tudunk ott sokat lépni. Itt viszont alkalom kínálkozik fejlettségi elnyünk, eddigi tapasztalataink és relatív gazdagságunk érvényesítésére. Számos úton valósítható meg a közeledés, a három fő eszköz:

- a már Magyarországon is levő, terjeszkedni kívánó multik révén,

⁴¹ Ismertek ilyen elnökségi érdekkijáráások: pl. Ausztria 1998-ban a történelmi Közép-Európa - Monarchia - lobbistájaként pózolt, Finnország a keleti csatlakozások közepe táján kiállt a balti államok csatlakozása mellett. Vannak energikus elnökségek is, ilyen volt nemrég Sarkozy szereplése, s ellenkezéjére is akad példa: Prága igencsak csehül állt unióvezetői szerepével.

- a hazai nagyvállalataink b vülésével (OTP, MOL, Richter, Trigánit stb.),
- valamint a kis- és középvállalatok terjeszkedésével.

A *magyar m köd t ke* jelenléte a két térségben lev összes külföldi m köd t kében még az 1 %-ot sem éri el. Indokolt tehát a terjeszkedés, különösen, hogy a *következ évtizedek gazdasági együttm ködését alapvet en ez fogja meghatározni*. Mindhárom eszközrendszer m ködhet spontánul is, de kormányzati támogatással (a magyar tulajdonú nagyvállalatok zömmel állami kézben vannak) összehasonlíthatatlanul gyorsabb, hathatósabb és eredményesebb. Az is egyértelm , hogy a multik haszna csak áttételesen jelenik meg Magyarországon, a KKV-szektor csak a határmenti területeken tud kibontakozni, tehát eld lni látszik az eszközrendszer primátusa. Az id is kedvez: a legtöbb ország a privatizációt még nem fejezte be, s t van, amelyik még el se kezdte. Az EU az ilyen típusú kapcsolatokat egyáltalán nem tiltja, a gazdag országok teszik is, déli és keleti partnereink örülnének neki.

12. sz. táblázat

A nyugat-balkáni térségben m köd magyar t ke (millió USD)
(Legalább 10% külföldi tulajdonrészrel rendelkező vállalkozások)

Külföldi t kebefektetés célországa	Id szak		
	2005. év	2006. év	2007. év
Albánia			
Bosznia-Hercegovina		0	1 497
Horvátország	132 019	244 662	267 240
Montenegró			67 724
Macedónia	100 448	102 076	120 375
Szerbia		102 180	109 569
Törökország	17 652	21 440	12 035

Forrás: www.ksh.hu

A *magyar - nyugat-balkáni* gazdasági kapcsolatok hagyományai szinte ködbe vesznek: sem a két világháború közötti, sem a titói id ben nem jeleskedett a

viszonylat. A monarchiában viszont igen: élénk volt jelenlegi közvetlen déli szomszédainkkal való kapcsolat, igaz, akkor nem külkereskedelemnek min sült. Elismert rangja volt az 1899-ben alakult elitképz Keleti Kereskedelmi Akadémiának és az 1912-ben létrejött gyakorlatiasabb Fiumei Kiviteli Akadémiának - az els világháború végén megsz ntek. Érdemes újragondolni, partnereinkkel együtt.

A *magyar - kelet-európai* gazdasági kapcsolatok a második világháborút követ en a kilencvenes évekig kifejezetten szorosak voltak, igaz: mesterkélten. Drasztikus leépítésük ugyanakkor nehezen korrigálható hiba, megszüntetni ilyen azonnal lehet, de újjáépíteni évtizedek. Ha az orosz kapcsolat er södik, magával húzza a többi FÁK-országot is. Egykori kereskedelmi kirendeltségeink visszaállítása a térségben a korábbi, f leg protokolláris tartalom helyett most valódi munkával telhetne meg. A követségek ilyen típusú munkája kevés, és nem is ez az alapfeladatuk.

Lehetünk akár a *Nyugat-Balkán és Kelet-Európa kapuja*. A régiók kiemelt fontosságúak lesznek a külföldre irányuló nyugat-európai t kefektetések szempontjából, de ennek kapcsán Magyarországra irányuló külföldi t kebefektetések vonatkozásában is. Ha rajtunk keresztül vezet a brüsszeli út, annak több az el nye, mint a hátránya.

Nemcsak a Nyugat-Európai és a két térség egy más közötti viszonylatában létezhethaladás, geopolitikai helyzetünknel fogva akár *híd is lehetünk Nyugat-Balkán és Kelet-Európa között* nem is annyira a sz ken vett áruforgalom vonatkozásában, hanem mindenekel tt pénzügyi, informatikai és egyéb infrastrukturális szolgáltatásokban. A központ itt is Budapest lenne, újra Kelet Párizsa.

Ki kell használni a *gazdasági diplomácia és külgazdaság-politika* rendelkezésre álló állóeszközeit. Röviden következnek a legf bb feladatok, zárójelben az els számú felel sök. Az említési sorrend nem fontossági, célszer lenne ugyanis valamennyit megvalósítani, így a szinergia-hatás is érvényesülni tud. Melyek ezek?

Nagyon sokat segíthet, ezért **mediatámogatást** kell adni a vonatkozó gazdasági eseményeknek (több szereplő is indulhat: MTI, MEH, Duna TV stb.). Meg kell teremteni a külpolitika és a külgazdaság összhangját, elbbi segítse hathatósan az utóbbi kibontakozását (összefogó a KÜM). Olyan **külgazdasági stratégiát** kell kiépíteni (felelősök a szakminisztériumok), aminek része a piacokban, régiókban, illetve ágazatokban, termékkörökben, sőt termékekben való gondolkodás. Valamennyi első sorban állami feladat: a tervezést l a koordináláson át a megvalósításig, hiszen az itteni és a következő bekezdés zárójeles részeinek egyike sem magánvállalat.

Mindenekelőtt támogatni szükséges a **befektetési és kockázati tőkét**⁴² megjelenítését a térségben, főleg hazai tulajdonú alapok és vállalkozói bankok révén. Vonzóvá kell tenni a térségeket, ezáltal nő a vállalkozói hajlam. **Kamatátmozgató** támogatást kell adni az oda investáló vállalkozásainknak (állami hozzájárulással), segíteni a **vásárokon** és egyéb szakmai-kereskedelmi rendezvényeken való jelenlétet (első sorban a kiállításokat szervező HUNGEXPO révén). Az országok közötti érdekképviseleteknek és szakmai szövetségeknek is nagy ösztönző szerepe lehet, mindenekelőtt a kétoldalú ipar- és kereskedelmi **kamaráknak**, határon átnyúló regionális együttműködéseknek (az összefogásban kiemelt szerepet kapna az MKIK, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara is). Javítani kell a magyar tulajdonú vállalatok **informáltságát** (itt az ITD Hungary a zászlóshajó), különösen a tanácsadást és partnerkeresést. Erősíteni kell a **kis- és középvállalati kapcsolatokat** (hazai fő koordinátora az MVA, a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány lehetne). Gondolkodni kell térségi megtérül **segély-hitelekben** (az FHB, Fejlesztési és Hitelbank formailag alkalmas erre). Növelni kell a külső piacokon való megjelenés **biztonságát**, a MEHIB-termékek (Magyar Exporthitel Biztosító Rt.) csökkenteni tudják az országgockázatokat. Javítani kell az **export finanszírozásának** feltételeit (a kivitel-támogató Eximbank Rt. fő feladata ez), terjesztetni kell a **modern kereskedelmi formációkat** (e-commerce, e-business).

⁴² A kockázati tőke létrejöttéhez a pecuniális háttérén túl megfelelő pénzügyi szabályozás szükséges, még a hazai sem alakult ki, nemhogy balkáni vagy kelet-európai legyen. 2009-ben még nincs.

A magyar külkereskedelemben a két térségből Horvátország, Szerbia, Ukrajna, Oroszország és Törökország a domináns, elbábiak közelségük, utóbbiak nagyságuk folytán. Figyelemre méltó szinte minden relációnál az áruforgalom utóbbi időkben megvalósult óriási dinamizmusa. (Különösen jól érzékelhető ez albán-magyar nexusban, ilyen gyors növekedéssel a világkereskedelemben is ritkán találkozni, magyarázata a korábbi kényszer visszafogottság, azaz az alacsony bázis.) Termékcsoportok szerint behozatalunkban a feldolgozóipar, illetve az élelmiszeripari termékek a vezető, kivitelünkben a gépek és feldolgozott termékek a dominánsak. Jelezni szükséges, hogy nagyságrenddel szerényebb a viszonylat közeli uniós partnereinknél, ami a további dinamizmus reményének ad okot, még akkor is, ha az érintett országok szerény cserealappal is fizetni képességgel rendelkeznek.

Napjainkban gazdasági szempontból is *felértékelődik az Adria* földrajzi elhelyezkedése. Egyes szakmai előrejelzések már egy évtizeden belül az EU teljes import 20 %-nál nagyobb részét Kínából jövőnek vélik. Hamburg, Rotterdam kikötői kapacitása már most kicsi, az Adria kikötői szinte üresek. Ha megépülnek a délkeleti közlekedési folyosók, az infrastrukturális helyzet alapvetően változik. A folyamat lassan, de indul: pl. 2009. decemberében adták át újra a két évtizeden át nem működő Szarajevó-Belgrád vasútvonalat. (Ez többek között új perspektívát adhat a Budapest - Kelebia - Belgrád - Athén vasútnak is.) Figyelni szükséges a transzeurópai közlekedési folyosókat, már csak a megépítésbe való magyar részvétel okán is. A témában egyébként számos hazai tanulmány is készült (Erdősi, 2006, Ruppert, 2008).

A gazdasági magatartásban is számít a *sorrendiség*. Az EU-hoz hasonlóan a nyugat-balkáni csapatból Budapest is *Horvátországot* teszi első helyre. A közelség okán *Szerbia és Ukrajna* szerepe is kiemelkedő. A magyar kisvállalati szektor értelemszerűen nem tud ezer kilométerekben gondolkodni, de határmenti együttműködésekben, nemcsak kereskedelemben, hanem termelési szférában is, sokat tehet egy-egy kistérség fejlődéséért, akár egy-egy határon átnyúló sikeres klaszter, ipari park, inkubátorház, innovációs központ stb. kiépítéséért. Ezekhez már uniós támogatás is pályázható. Magyar vonatkozásban a gyakorlati kezdeményezések közül kiemelkedik az 1999-ben indult és 2004-ben, EU-

csatlakozásunkat követ en megújított *Szegedi Folyamat* melynek lényege, hogy Magyarország számos területen nyújt szakért i segítséget a két térség országainak ösztöndíjprogramok, szakért i szemináriumok, szakemberképzés révén. Ide tartozik még számos más terület is, így többek között a mez gazdasági tapasztalatok átadása, az intézményi reformokat segít projektek menedzselése, Szerbia WTO-tagságának felkészítése, stb.

Látványos a magyar kormány szerepe *Montenegróban* is. A két ország kormánya közötti kedvezményes hitel-megállapodás keretében 15 millió euró értékben öt iskolaépület készül, ebb l már három meg is valósult. Párhuzamosan a magánszféra is megjelent: Montenegróban 2006-ban ugyancsak Magyarország volt az els a 42 befektet ország között, a Magyar Telekom 114 millió eurós és az OTP 105 millió eurós befektetésével. *Macedóniában* Magyarország volt a legnagyobb befektet 2003-ban, a legutóbbi adatok szerint (2009) is ötödik helyen szerepelt. A *Szerb* Nemzeti Bank kimutatása szerint náluk Magyarország a 6. legnagyobb befektet , a MOL és az OTP mellett a Betonút Rt. is megjelent már. Az OTP és a MOL investíciós stratégiája egyébként eltér , el bbi meghatározó vagy kizárólagos tulajdonra törekszik, a másik inkább egy-hosszabb rövidebb tapasztalat megszerzése után kíván eljutni többségi vagy kizárólagos tulajdonig. A közeled uniós tagság éreztével utóbbi id ben a kisvállalatok is érdekl dnek. A 2007-es Belgrádi M szaki Vásáron 30, a 2008-as Újvidéki Nemzetközi Vásáron több mint 80 magyar cég vett részt.

A magyar *nagyvállalatok* közül kiemelend az OTP jelenléte Horvátországban, a Telekom (korábbi MATÁV) Macedóniában és Montenegróban, a MOL Horvátországban, a Hunguest Hotels Montenegróban, a Dunapack Horvátországban, a Zalakerámia Horvátországban, a MAL Rt. Boszniában, a Duna-Dráva Cement Horvátországban, a Dalmácia Holiday Kft. Horvátországban, a Trigánit, a Ganz Acélszerkezeti ZRt. több helyütt tervez stb. A macedón MakTel, a horvát INSA, a montenegrói Telekom, a horvát Nova banka megvásárlása mind 100 millió eurós nagyságrendet képvisel. Ezek azért is fontosak, mert a pálya egyáltalán nem üres: ott vannak az olasz, német, görög, s t orosz befektet k is. Valószínűleg nem véletlen, hogy Szerbiában például a MOL-lal és az OTP-vel szemben orosz és

görög befektet nyert, hiszen az 1999-es NATO bombázásokhoz Budapest is asszisztált.

A **kisvállalati szektor** nyugat-balkáni t kenyomulását illet en már nehéz adattal szolgálni. A Magyar Nemzeti Banknak a fizetési mérlegben közzétett számai nem tartalmazzák a kisebb befektetéseket, holott ilyenek ezrével vannak a térségben, különösen Horvátországban, Szerbiában és Ukrajnában a határmenti térségekben. Emellett a korábban megvalósított beruházások profitjának visszaforgatása éppúgy emeli a t keállományt, mint az adott vállalatnak b vít és/vagy fejleszt beruházása, amelyet nem a magyar tulajdonos itthonról történ t kekivitelével, hanem az adott országban vagy a nemzetközi piacon felvett hitelb l finanszíroz. Így ezek a „tükörstatisztikákban” megjelen eltérések akár százmilliós nagyságrend ek is lehetnek, mint ahogy azok is. További adattorzítóak a Magyarországról induló, de nem magyar tranzakciók, amelyeket külföldi tulajdonú vállalatok valósítanak meg (ilyen például a MATÁV, illetve Telekom macedóniai vagy montenegrói beruházása, ahol a többségi tulajdonos német, de az investíció a magyarországi profitból valósult meg).

A tanulmány szükségesnek látja kitérni arra, hogy a hangoztatott szegénység ellenére elképzelhet olyan változat, mi szerint a magyar költségvetés nagyobb összegeket biztosítana a régióban zajló projektek finanszírozására. Állami tulajdonú nagyvállalataink további terjeszkedése is indokolt. Ennek politikai és gazdasági tartalma egyaránt létezik, s számos indokkal er síthet . Ugyancsak támogatható lehet a kis-és középvállalatok közeli országokba történ megjelentetése. Könnyítené a helyzetet, ha ezek a t kebefektetések aktívabb partneri kapcsolatokkal társulnának a régió iránt érdekl d más közeli országokkal: Olaszországgal, Szlovéniával, Görögországgal.

Különösen érdemes megnézni a fehér foltokat, ahonnan a nemzetközi támogatás kivonul: Bosznia-Hercegovinában az ellen rzés egy részét átadták a helyi hatóságoknak, Szerbiában most van a háború utáni rekonstrukció, Koszovó pedig csak két éve független. Másutt még nincs ott a nemzetközi t ke: Ukrajnában napjainkban indul a nehézipari és mez gazdasági privatizáció, hasonlóan van több

kelet-európai ország. Átmeneti helyzetről van szó, a lehetőség mindössze néhány évig áll fenn.

Az sem lenne kérdés, ha ***Magyarország regionális szolgáltató központot, információs irodát*** stb. nyitna, aminek alapfunkciója a már működő kelet-európai térségbeni hatékonyabb elhelyezése. Külön figyelmet érdemel a térséghez földrajzilag közvetlenül nem tartozó Törökország, amely Magyarországot tartja egyik legközelebb állónak magához (már csak a történelmi rokonság okán is), és pozitív hozzáállást vár Budapesttől.

Magyarország híd-szerepe e területen akkor lehet sikeres, ha a külpolitika prioritásai közé emeli a térségeket, támogatja őket az EU-nál, továbbá állami segítséggel ösztönzi a magyar vállalkozások befektetéseit, megteremti a valódi helyismeret általános feltételeit, és azokat ki is közvetíti az érintetteknek. Itt is erős a verseny, még a kicsik között is, a szlovének, osztrákok például sokkal előrébb tartanak.

A további részletezettség konkrét, gyakorlati lépések bemutatása itt is elmarad, hiszen ez önmagában egy új, önálló értekezés témája lehetne. Remélhetően az érintett szaktárcák részéről készülnek ilyen témájú anyagok, és minél hamarabb meg is valósulnak.

5. 2. 1. Gazdasági kapcsolataink Nyugat-Balkán országaival

Horvátország a legfontosabb partnerünk a térségben Törökország mellett. 2007-ben Zágráb megszüntette a vámokat és mennyiségi korlátozásokat az EU-termékekre, 2009-től az uniós állampolgárok és az ott bejegyzett vállalatok a horvátokkal azonos elbírálás alá esnek. Ausztria, Hollandia, Németország és Franciaország után Magyarország a legnagyobb befektető, fő cégek: MOL, OTP, Trigánit, Dunapack, Zalakerámia, Fornetti, Duna-Dráva Cement, Dalmácia Holiday. A horvát térség magyarországi megjelenése nagyságrenddel szerényebb: mindössze a Magma fonyódi ásványvíz palackozója és a Baldauf fagyaltgyár jelentős. Zágráb kereskedelmi partnerei közül exportjában Olaszország, Németország, Szlovénia és Ausztria, importjában Oroszország, Kína és

Franciaország is megel z minket. F kiviteli cikkeink élelmiszerek, vegyipari termékek, gépek, berendezések, járm vek, behozatalunkban energiahordozók, polimerek és cukor szerepelnek. Perspektívát jelent(het) a tengerpart és a nagyvárosok épít ipari fejlesztéseibe való beszállás: az ivóvízellátástól a szennyvízkezelésen át a kommunális hulladékig számos IPA-projekt van, s a turisztikai terjeszkedés is jó lehet ségeket rejt. Még sok akadály van a horvát privatizáció beindulásában, 2010 elején még 1132 vállalat várt vásárlóra. Nagy valószínűséggel az uniós csatlakozás el tt az adminisztratív akadályok is leépülnek⁴³.

Szerbia a térségben második/harmadik legfontosabb partnerünk. Az országban a legnagyobb befektet k Ausztria, Görögország, Norvégia, Olaszország, Hollandia, mi a 9. helyen vagyunk. Az ITD Hungary szerint magyar befektet i szempontból a mez gazdaság, élelmiszeripar, épít ipar, gyógyszergyártás a kiemelt jelent ség . 2009 óta korszer közbeszerzési törvénye van az országnak. A két nagy (MOL - Intermol, OTP - Banka Srbija a.d.) mellett 2007 óta a Betonút (Valjevo Put) is jelen van, valamint több mint félezer magyar-szerb vegyesvállalatot is alapítottak a legutóbbi években, ezek els sorban a Vajdaságban és Belgrádban vannak, és a kereskedelmi, szolgáltatói szektorban tevékenykednek. Magyarország a szerb privatizációról lemaradt, de egy-két kivétel akad (Betonút -Valjevo Put, Hajdú Avis - Sloga, Perlez, Vakond - Obnova, Ada, OTP - Niska Banka, NIS, Kulska Banka). A szerb kivitel preferenciális elbánásban részesül az unióban, így vámmentesen tud szállítani, exportjának több mint fele az EU-ba jut. Legnagyobb partnerei Oroszország, Németország és Olaszország. Kivitelében a fémek (acél és színesfém) állnak az els helyen, behozatalában a k olaj és földgáz. Magyarország Szerbia 5. legnagyobb import re és 9. legnagyobb export re. F leg gabonaféléket, energiahordozót szállítunk, cserébe cukrot, színesfémeket és vegyipari terméket vásárolunk. A közelség ellenére kihasználatlanok a turizmus lehet ségei, szinte kizárólag a határmenti vásárlásból áll.

Bosznia-Hercegovinában a háborús pusztítás miatt kés n indult a gazdasági reform és a privatizáció. 1994 és 2008 között csupán 5 Md. euró m köd t ke

⁴³ Példa a lassúságra: a Világbank 155 országra vonatkozó elemzése szerint itt a leghosszabb az ingatlanok bejegyzése - átlag 956 (!) nap.

áramlott a térségbe, mindössze Ausztriáé jelentős (1,4 Md. euró). A sorban nem-uniós partnerek következnek: Horvátország, Szerbia és Oroszország. Magasak a vámok (nem WTO-tag), balkánian nagy a gazdasági bürokrácia. Magyarország a befektetési sorban a 13. (MOL, Transelektro, MAL, Zenon). A két entitásból álló állam korábban a jugoszláv nehézipar és hadiipar központja volt, ma főleg ásványi anyagokat, gépeket, alkatrészeket exportál. Importjában gépek, szállító eszközök, fémek és kőolajtermékek állnak vezető helyen. Magyarország a kereskedelmi partnerek sorában a 7. helyen áll, főleg gabonát, zsírt, növényi olajat és gépet szállítunk, energiafejlesztő gépeket, fémhulladékot (ócskavasat) és vegyi árut vásárolunk.

Albánia: az ország exportja elsősorban ásványi anyagokból, textiltermékekből, a behozatal főleg üzemanyagból, fémből és járműből tevődik össze. Tirana minden termékcsoporthoz importra szorul, kivéve a fegyvert és a szert. A legnagyobb kereskedelmi partnere Olaszország, Görögország és Koszovó. Magyarország élelmiszert, textilárut, dízelmozdonyt vásárol, kivételünkben energiahordozók, hústermékek, kukorica, napraforgó játsszák a fő szerepet. Az elmaradott infrastruktúra fejlesztésére jelentős uniós támogatás áll rendelkezésre. Már a turisták is kezdik felfedezni Albániát: 2008-ban másfél millió külföldi járt a korábban teljesen elszigetelt országban, igaz többségük Macedóniából, Olaszországból, Montenegróból érkezik, emellett főleg külföldön élő albánok hazalátogatásáról van szó. Kitűnnek a természeti adottságok, és megjelentek az első korszerű idegenforgalmi létesítmények Vloretól délre, a Jón-tenger partján. Magyar oldatról a Trigránit konzern gondolkodik egy észak-albán tengerparti üdülő városban.

Koszovó jelenleg komoly gazdasági nehézségekkel birkózik, és bár mindenben importra szorul, fizetni nem tud. Legjelentősebb bevételi forrása az ócskavas, a teljes export mintegy fele roncsautó. Viszont komoly perspektíva mutatkozik az újjáépítésben, ahol jelentős uniós és ENSZ-pénzek állnak rendelkezésre. A kedvező hitelkonstrukciók és kapcsolódó kormánygaranciák sokat lendíthetnek koszovói újjáépítési megjelentésünkön, természetesen csak a nagy, tőkés és többletkapacitással rendelkező építőipari cégek lehetnek esélyesek. (Hasonló lehetőségek már korábban is adódtak, pl. a boszniai háború lezárultával, de akkor

kiderült, hogy a magyar cégek nem nagyon ismerik a világbankos pályázatokat, állami rásegítés se nagyon akadt.)

Macedónia Jugoszlávia felbomlása után a legszegényebb köztársaságként indult, a széthullás a legfontosabb piacok és a korábbi jugoszláv kormánytámogatás elvesztését jelentette. Legnagyobb befektető Hollandia, utána közvetlenül mi következünk (MATÁV), majd Görögország. Az ország fő kereskedelmi partnerei: Oroszország, Németország, Szerbia, Görögország és Olaszország. Exportjában vas- és acéltermék áll az első helyen, behozatalában az energiahordozók. Az acél alacsony világpiaci ára miatt a kereskedelmi mérleg jelentős hiánnyal zár. Legfontosabb exportcikkeink tojás, tejtermék, gabonafélék, behozatalunkban acéláru van első helyen.

Montenegróban a magyar nagyvállalatok (OTP, Magyar Telekom) terjeszkedése révén Magyarország a legnagyobb befektető. Kedvezményes hitel-megállapodás van a magyar és montenegrói kormány között, ennek keretében négy iskolaépület már el is készült. A miniállam alumíniumgyártásban és turizmusban erős - balkáni mértékkel. Az alumínium világpiaci ára ugyan most alacsony, de így is a teljes áruexport felét ez teszi ki. Legfontosabb kiviteli piacok: Olaszország, Szerbia, Görögország és Szlovénia. Fő importpartnerek: Szerbia és Bosznia-Hercegovina, Szlovénia, Németország, Olaszország. Magyarország a kereskedelmi partnerek között a 8.-9. helyen áll, kivitelünkben gépek, gépi berendezések, élelmiszer dominálnak, behozatalunk minimális annak ellenére, hogy Montenegró az unióban preferenciális elbánásban részesül, azaz termékei vámmentesen, korlátok nélkül jutnak a Huszonhetek piacára. Az évi 1,2 millió turista duplája a lakosságnak.

Törökország nagy piac, a világ 15. legnagyobb gazdasága⁴⁴, számunkra is legjelentősebb partner a régióban. A török külkereskedelem földrajzi orientációja látványosan megváltozott az ezredforduló óta: a liberalizációnak köszönhetően a Közel-Kelet helyett inkább EU került előtérbe, fő partnerek: Németország, Nagy-Britannia, Olaszország, Franciaország. A kivitel első sorban fémipari termék és élelmiszer, a bevétel első sorban gépek, berendezések, szállítóeszközök áll.

⁴⁴ Vásárlóerő-paritáson (PPP) - a Világbank adata, 2008

Törökország az EU-n kívüli országok között 5. legnagyobb partnerünk, kivitelünkben gépek és elektronikai berendezések dominálnak, 2008-ban gyógyszer szállításunk lett jelentős (3,5-szörös növekedés az előző évhez képest, EGISZ), behozatalunk elsősorban feldolgozott termékeket tartalmaz. A külkereskedelemhez hasonlóan változott a működő ke-befektetések viszonylati megoszlása: már az EU a domináns az országban, megelőzve az ázsiai országokat és az USA-t. Magyar tőkével mindössze 29 vállalat működik Törökországban, mintegy 7 millió USD értékű befektetéssel. Kuriózum a viszonylat, mert tízszer akkora értékű a törökök magyarországi investíciója: több mint 300 cég van jelen, legjelentősebbek: Celebi Ground Handling (a ferihegyi repülőtér kiszolgálása), New MGM (gördülő csapágy-gyártás), Polat (közületi építkezések), Ege Seramik (csempegyártás), Halbank (résztulajdonos a Volksbankban), a kis- és középvállalkozások pedig elsősorban a vendéglátásban, idegenforgalomban jelentek meg.

5. 2. 2. Gazdasági kapcsolataink Kelet-Európa országaival

Oroszország első számú kereskedelmi partnerünknek számított két évtizede a többi FÁK-országgal együtt. A rendszerváltozás óta a kezdeti megtorpanást követően behozatalunk folyamatosan és dinamikusan nő, viszont kivitelünk töredéke a 20 évvel előtteinek, ezért a viszonylat óriási magyar mínuszt mutat (2008-ban meghaladta a 6 milliárd USD-t). Importunk 93 %-a energiahordozó, exportunkban a gépek és a gépi berendezések (főként híradástechnikai termékek) adják a legnagyobb tételt (55 %), ezt követik a feldolgozott termékek (31 %), utóbbinak zöme gyógyszer és gyógyszerészeti termék. A korábbi egyik zászlóshajónak számító élelmiszer-kivitel aránya mindössze 7 %. Az orosz működő ke-állomány Magyarországon négyszer nagyobb (900 millió USD), mint a miénk ott (220 millió USD). Ígéretes és nagy piac, ráadásul fizetőkép is. Érdeemes lenne a korábbi gazdasági kooperációk és egyéb gazdasági kapcsolatok felújítása is. Leginkább az oktatási informatikában, állattenyésztésben (technológiák átadása) és az egészségügyben tudnánk megjelenni. Magyarország kezdett elfogva szorgalmazza Moszkva WTO-tagságát, és az első között zártuk le a vonatkozó kétoldalú megállapodást.

Ukrajnában a 2010. februári választások a keleti területek, az orosz irányzatú pártok gy zelmét hozták. Az eredményhez az is nagyban hozzájárult, hogy a „nyugatiak”, különösen Kárpátalja lakói, el se mentek az urnákhoz. Ami az EU-együttm ködést illeti, néhány üdít színfolt is akad, ilyen például a már m köd határmenti együttm ködés (Magyarország is kap ebb l az EU-keretb l), de ott az ország méretei miatt az ilyen kezdeményezések nem szignifikánsak. Talán javít a helyzeten, ha a Beregsurány-Luzsanka nemzetközi határátkel fejlesztése befejez dik. Létezik és m ködik egy Külföldi Befektetéseket Ösztöngz Ukrán Centrum (Invest Ukraine néven) - nem használjuk ki. A záhonyi terminál háromoldalú (magyar-ukrán-orosz) projektjének nyilatkozata már régóta aláírva, de nem igazán halad, pedig a térségben ilyen kapacitású vasúti átrakó nincs még egy. Ha az V. nemzetközi közlekedési korridor építése el rébb jut, akkor a Beregdéda (Dijda) és Beregdaróc közötti határátkel t is át kell alakítani, hogy a teherforgalom megindulhasson. A magyar kivitel több mint fele jelenleg gép és gépi berendezés (elektromos részegységek, vegyipari termékek, gyógyszer), behozatalban is ez legnagyobb tétel (35 %). Az uniós országok közül a 9. legnagyobb t kebefektet k vagyunk (600 millió USD), ebben meghatározó volt az OTP ukrainai akvizíciója. Nagy lehet ség van a privatizációban, Ukrajna Állami Vagyonalapja idén (2010) hirdeti meg az Ukrtelekom, az Odesszai M trágyagyár, több regionális energiaszolgáltató és más nagyvállalat magánosítását. A regisztrált magyarországi ukrán beruházások együttes összege nem éri el a 10 millió USD-t. (A tényleges ukrán tulajdon ennek többszöröse, az ISZD (Donbassz Ipari Szövetség) tulajdona pl. a dunaújvárosi ISD Dunaferr, ahol egy fél milliárdos fejlesztés valósul meg 2010 végéig.

Fehér-Oroszország a földrajzi távolság és politikai berendezkedése okán marginális kereskedelmi partner. Mind a kivitel, mind a behozatal 150 - 150 millió USD körül mozog évente. Exportunk 60 %-a feldolgozott termék, els sorban gyógyszerek, vegyi anyagok, állati takarmányok, mobiltelefonok. Az import fele energiahordozó. Számottev befektetésre egymás országában eddig nem került sor, a legnagyobb a rendszerváltozás óta a Minszki Traktorgyár Horton létesült kereskedelmi és szervizközpontja, de ennek értéke sem éri el az egymillió USD-t. A belorusz kormány 2010-ben 510 vállalatot hirdetett meg magánosításra, ez lehet séget adhat a magyar terjeszkedésre.

A kaukázusi országokkal való magyar gazdasági kapcsolat nem meghatározó, s a távolság és a fizet képesség okán valószínűleg később sem lesz az. Kivételt jelentenek az olajiparral összefüggő beruházások és az energiahordozók vásárlása, az azeri és kazah olajmezők ígéretesei, és alternatívát jelenthetnek az orosz lellyel helyek mellett. Érdekes a hazai működő tőke-beruházások egy részét ide is koncentrálni, az államközi kapcsolatokat erősíteni (1993 óta van Kazahsztánban, 2008 óta Azerbajdzsánban nagykövetségünk). Kazahsztán Közép-Ázsia legnagyobb piaca, nemcsak venni, eladni is érdemes ott, a csúszó vezeték kiépülésével bizonyosan megváltozik a külkereskedelem dinamizmusa. Azerbajdzsánnal együtt egyre inkább fizet képes piac lesz. A magyar kivitel fő termékei gyógyszerek, vegyipari készítmények, konzervek és agrártechnológiák lehetnek - valamennyi országba. (Segítheti a kereskedelmi kapcsolatok erősítését az is, hogy az azeriak és a kazahok a türk nyelvi rokonság kapcsán testvérnek tekintik a magyarokat.) A magyarországi viszonylag nagyszámú örmény diaszpóra révén a jereváni kapcsolatot is lehetne az eddiginél szorosabbra fűzni.

5. 3. A kulturális magatartás

A politikai és gazdasági téren túl szükséges megkeresni és fejleszteni azokat az egyéb területeket is, amelyek Magyarország és a két térség országai közötti szorosabb kapcsolatokat elősegíteni hivatottak, ezek ugyanis sokkal-sokkal többet érnek egy-egy protokoll deklarációnál. Így kap megkülönböztetett szerepet a kulturális együttműködés. Valaha az unió elődjében a német-francia közeledés is így kezdődött meg, pedig korábban csak se igazán voltak barátok. Terjedelmi okok miatt e helyütt csak a legfontosabb állami kezdeményezés ilyen típusú szerepvállalásról esik szó, a cél a feladatkör, és nem az egyes nemzeti kultúrák bemutatása. Az említésre kerülő írók és műveik inkább csak példák a jelenlegi helyzet jobb ismeréséhez.

Kulturális intézetünk a két térségben mindössze egy akad. Magyarországon először Klebelsberg Kuno foglalkozott (a két világháború között) a hazai kultúra külföldi terjesztése modern intézményes keretének kialakításával, alakította ki ezt a formát. Bár szellemisége nagyrészt a múlté, mai kultúrintézeteink többségének

gyökerei korára nyúlnak vissza. A következő korszak ideológiája ezen annyit változtatott, hogy az európai, szocializmust építő országokban sorra nyíltak a magyar kultúrintézetek. (Viszonossági alapon fordítva is.) A rendszerváltozást követően egy részük bezárt, másik részüknek visszafogott működése lett. A Kádár-éra öröksége kapcsán Bukarestben, Szófiában és Moszkvában maradt egy-egy, de a nyugat-balkáni régió nyolc és a kelet-európai térség hét országában sehol sincs.

Mindössze egy-egy **kulturális szakdiplomata** működik Zágrábban és Belgrádban (a fontosságot érzékeltetendő: Abu-Dhabiban és Sanghajban is annyi), Kelet-Európában egy se. Nincsen kulturális stratégiánk egyik térségre sem, és az sem meglepő, hogy más régiókra vonatkozóan se. Magyarország jelenleg 20 kulturális intézetet üzemeltet, egyes országokban (USA, Németország) kettőt is. Az illetékes minisztériumi honlapon mindössze a szakállamtitkár felügyeleti köre és a hozzá tartozó főosztályok funkciói szerepelnek⁴⁵. Van konkrét éves költségvetési keret és egy választási ciklusra vonatkozó általános irányelv. Az európai kultúra nem éves-négyéves periódusokban gondolkodik, de még a nyugat-balkáni és kelet-európai sem.

Ebből adódik, hogy miképpen Magyarországon se igazán ismerjük a nyugat-balkáni és kelet-európai művészeteket, különösen irodalmat⁴⁶, ugyanúgy ki sem tudnak sokat a magyar kultúráról. A történelmi sorscsapások, elvetett nemzettudati értelmezések és sajátos minisztériumi látókörök okán ott sem, itt sem tanították, népszerűsítették. Egy-egy üdítő kivétel akad, de nem jellemző. Pedig létezik térségi közös és nemzeti kultúra is egymás mellett. Először jó példa a nálunk is többször megismert balkáni-török-arab folklórt ötvöző Karagöz⁴⁷, a balkáni táncgyománnyok, utóbbira a markáns macedón, montenegrói építészet a 20. században. A két térségben együttesében örömteli színpont, hogy **Törökországban** négy magyar emlékhely is van, fenntartásukhoz és megőrzésükhöz a török

⁴⁵ www.okm.hu

⁴⁶ Űde színpont a török vonatkozás: az érdi Magyar Földrajzi Múzeum jelenlegi kiállítása Germanus Gyuláról (1884-1979), születésének 125 évfordulója kapcsán. Germanus professzor mellett Goldziher Ignác, Kúnos Ignác, Vámbéry Ármin, Györfly István, Németh Gyula és Hazai György is sokat tettek a hazai turkológia megteremtéséért.

⁴⁷ A népi elemekből álló darab (Karagöz = fekete szem) legutóbb Kazimír Károly rendezésében ért el nagy sikert.

költségvetés is hozzájárul: a Rákóczi Múzeum, a Kossuth Múzeum, a Thököly-emlékház és a most (2010-ben) nyitott Bartók Múzeum. Ezzel a leltárnak sajnos vége is, a határmenti múzeumokat leszámítva több hasonló objektum a tizenhat országban sehol sincs.

A *szláv* kultúra sok évszázados hagyománya már korábban is megjelent a magyar közönség előtt. Modern változata, a *szovjet* (már nem az összes szláv, csak az orosz nyelv) pedig még ismertebb lett, már csak azért is, mert művészetüknek egy része kötelezőnek minősült a Rákosi- és Kádár-korszak általános és középiskolai oktatásában. Magyarországon az orosz nyelv elsajátításának mélysége ötvözdött a szovjet művészet iránti hasonló fokú érdeklődéssel. Pozitívum is akad: a vonalas irodalom elutasítása mellett a hazai közönség megszerette Gajdar ifjúsági regényeit, Ilf-Petrov szatírjait, Szimonov munkáit, de Solohov és Szolzsenyicin neve se ismeretlen a magyar olvasó előtt (utóbbiak Nobel-díjat is kaptak 1965-ben, illetve 1970-ben) Ugyanez nem mondható már el a többi FÁK-országéről, jóllehet a grúz vagy örmény⁴⁸ kultúra kialakulása sem tegnap kezdődött. Megmaradt a Moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ, Varsó mellett a kelet-európai térségben egyedül, - és nincs is több.

Nem kellene eldobni a *kelet-európai* kultúrát: Feodoszjij, a kijevi igumen⁴⁹ főnökének beszéde a varjág⁵⁰ hitről, a kolostor paterikonjai⁵¹, az Osztromir-féle örömhír (11. század), az Igor-hadról szóló énekekben (12. század) Jaroszlavna siralma vagy Igor szökése a polovec fogságból a világirodalom legbecsesebb alkotásai között van. Régebben itthon is fordították a 18. századi Kantyemir herceg, Lomonoszov és Novikov, a romantika korából Zsukovszkij, Gribojedov, Puskin és Lermontov munkáit. Mára szinte már mindannyian feledésbe merültek, csak az orosz realizmus írói maradtak (19. század): Dosztojevszkij, Gogol, Csehov, Goncsarov, Turgenyev, Tolsztoj, napjainkból szinte semmi.

⁴⁸ Az 5. századi aranykor az egyházi művészetekben jelenik meg, főleg az ugyanakkor államvallássá váló kereszténységnek köszönhetően. Nem kis mértékben ennek a kereszténységnek köszönhető a Jereván uniós értelmezés európaiságát.

⁴⁹ barlangkolostor

⁵⁰ latin, azaz nem-bizánci

⁵¹ a monostor szentjeiről szóló munka, van magyar vonatkozású írás is: említik Mojszej Ugrint, a Magyar Mózes testvér példaadó aszketizmusát.

A ***kommunizmusra készülés*** sem tett igazán jót a m vészi kapcsolatok mélyítésének, ma már ki ismeri a „3 B-s” szimbolistákat: Bjelijt, Blokot, és Brjuszovot, vagy a diktatúra tömjénes ministránsait? Pedig nem kisképesség tollnokokról van szó: Alekszej Mihajlovsz Peskov, aki Gorkij⁵² álnéven lett ismert, a képzelt átélés zseniális mestere volt, ha valaki megtekinti a Capri szigetén lev villát (és a tulajdonosn képét), ahol ínségében magányoskodott, akkor bizony kedve támad a keser proletárnyomor (Anyá stb. regények) életh átélésére. Ugyanazon a szigeten más írók is voltak: Axel Munthe, Curzio Malaparte is tud villájával bizonyítani, de még Lenin helyi szobra is a munkásosztály nélkülözésér l árulkodik. A hazai közönségnek emellett Babel, Bulgakov, Majakovszkij, Makarenkó jutott. Napjainkból senki, pedig másfélszáz milliós nemzetnek bizonyosan van saját kultúrája. A szerz a vonatkozó felkészüléshez végigjárta az antikváriumok legnagyobb hazai utcáját, a budapesti Múzeum körutat, a Honterust leszámítva az eredmény lesújtó, de ott is csak orosz-szovjet klasszikusok a választék.

Az ***évszázados tradíciók*** szépen fellelhet k az albán, szerb(horvát) és török kultúrában is. Nagyjából a mi Balassinkkal egyid ben jelenik meg Marin Barleti: Szkander bég életrajza, s a mi vitéz költ nk is sokat vesz át a korabeli divánirodalomból (Fuzuli, Baki), különösen egyéni szóhasználatában (gyakori: kikelet, madár, rózsa). A kapcsolat ezzel meg is szakad, nem tanítjuk ma sem iskoláinkban a térség kultúráját, pedig a modern korban is vannak igazi kiválóságai, ilyenek mi Dzsida Jen nkhoz sokban hasonlító albán Migjeni (1911-1938), az irodalmi Nobel-díjat kapott jugoszláv Ivo Andrics⁵³ (1961) vagy török Orhan Pamuk⁵⁴ (2006).

A ***fiatal államoknak fiatal m vészete*** van. A nemzettudat bontakozásával lassan, de alakulgat az ukrán, fehérorosz és moldáv irodalom is, fejlődik az azeri és kazah írótabor is. Újra felfedezik a korábbi népies elemeket, s ez különösen a képz m vészetben jelenik meg. A tavi költ kt l néha még idézni is tudunk,

⁵² Azaz: keser

⁵³ Híd a Drinán c. könyvéért kapta az elismerést

⁵⁴ A festészetet is kedvel mester legtöbb kötete színekkel kapcsolatos: Fehér kastély, Fekete könyv, Piros a nevem stb.

közvetlen szomszédainkat nem is ismerjük. k is Európa része, kicsit prezentálhatna bel le a magyar közoktatás.

Másik járható út a ***magyar kultúra megjelentetése a két térség országában***. A fogalom tisztázásához: határmenti magyar iskolák támogatása nem ez a kategóriája, k nemzettest szerves részeként közoktatásunkhoz tartoznak. Ez nem a magyar kultúra exportja, hanem nemzeti alapfeladat! Sajnos, sokan keverik és/vagy nem értik. Magyar tanszékek (legalább több lektorátus) a kinti fels oktatási intézményekben, diákcserék, kiállítások, el adások szervezése a nagyvárosokban (nemcsak f városok), könyvek fordítása, közös hagyományokat (például a kazahokkal a Kunszövetség, nagykun és kiskun kapcsolat) bemutató ismeretterjeszt , képz m vészeti, zenei stb. rendezvények szervezése megannyi módja és lehet sége a honi kultúra terjesztésének. Igaz, az ilyen típusú investíciók megtérülése közvetlenül pénzben nem vagy csak alig mérhet , de áttételes értéke igen nagy. Sajnos, hogy hosszabb internetes szörfözés eredményeképp se lehetett az ilyen típusú programokban dúskálni.

A népek közti kulturális kapcsolater sítés további és legf bb, legeredményesebb segít je a ***turizmus***. Az eredmények egyel re nagyon szerények. A délszláv háború lezárultával ugyan megnyíltak a határok, de az átjárás gyerekcip ben topog. 2008-ban Horvátországból mindössze 1 119 ezer, Szerbiából 2 927 ezer beléptetés (összehasonlításul: Ausztriából 6 510 ezer, Szlovákiából 7 805 beléptetés) történt. Az árviszonyok különböz sége okán zömmel a határmenti bevásárló turizmus a jellemz , bár ellenkez irányban már változás van: a magyarok számára a horvát tengerpart északi szakasza a pillanatnyi árak függvényében a Balaton után/el tt a legkedveltebb nyári üdülési célpont. Az Adriáig kiépült autópálya mintaérték a nyugat-balkáni térségben. A kelet-európai viszonylat idegenforgalma lényegesen rosszabb: szinte kizárólag Kárpátaljára (ott is csak a nagyobb városokra) szorítkozik, illetve a határmenti ABC-termékek⁵⁵ kereskedelme virágzik. Nem meghatározó, de az is közrejátszik, hogy Moszkva és Szentpétervár kivételével nem is nagyon épült ki a tömeges turizmus kiszolgálására a korszer infrastruktúra.

⁵⁵ Alkohol, benzin, cigaretta

A határokon túlnyúló proaktív kulturális politika a klasszikus külpolitikával együtt nagyon sokat tehet az ország nemzetközi presztízsének változásában. Kiépíteni hosszú munka, elveszíteni gyorsan lehet. Ahogy Bismarck mondja: Prestige ist etwas furchtbar Lästiges. Etwas, an dem man schwer zu tragen hat und das man leicht satt wird. A tevékenység alapja a tételes felmérés, a megfelelő döntéshozatal és a szakmailag kiváló végrehajtás. Konkrét leírásuk messze meghaladja az értekezés terjedelmét. Ugyancsak igazság: a külpolitikai presztízs egyaránt alkalmasnak látszik érték érvényesítésére és érték színlelésére (Leopold, 1987). Nil novum sub sole: mindkettő több mint száz év írták.

6. Következtetések és javaslatok

A tanulmány részletesen áttekinti Európa valamennyi nem uniós országát, elsősorban abból a szempontból, hogy valamennyien az EU tagjai lehetnek. A bevételek lehetséges időpontjait, továbbá azok háttérét is elemzi. Pontos évszámot nem határoz meg, de erre az egyes érintett országok, sőt maga Brüsszel se képes. A csatlakozók óhajszáma nem azonos a valósággal, k általában a mindenkori politikai érdek miatt közeli időpontot jelölnek meg. A gazdasági válsághelyzetben az uniós országok a konkrétumok nyilvános megfogalmazásától. Az viszont realitás, hogy egy-két évtizeden belül a nyugat-balkáni és a kelet-európai két térség országainak többsége taggá válik. Az értekezés régiókba, azon belül alcsoportokba rendezi az érintett országokat, együtt tárgyalja a közös és együtt az eltér jellemvonásokat. A kutatási eredményeket is ilyen csoportosításban közli. Az egyedi, csak egy-egy államra vonatkozó szakmai megállapítások tematikus rendezésben és logikai sorrendben kerültek bemutatásra.

A Kelet kapujának lenni egyszeri lehetőség, a történelmi pillanat most jött el. Az elkövetkező néhány (maximum öt-tíz) évben kiépülő magyar pozíció a csatlakozni kívánó országok viszonylatában meghatározó lesz a későbbi években, sőt évtizedekben. Számos megoldandó fontos feladat adódik a kapcsolatok elmélyítése érdekében. Elsősorban a mindenkori kormányzati munkán múlik, mennyit tesz érdekében. A 2011-es magyar EU-elnökség különleges lehetőségeket teremt. A döntések elkészítéséhez háttéranyagok szükségesek, ez a dolgozat készítését is meghatározta.

Különleges környezetet elemez a dolgozat. Elsősorban olyan két nagy térséget mutat be, amelyekkel szemben Magyarország egyértelmű fejlettségi elnyel rendelkezik, ahol a készséget, képességet, tudást át tudja adni az érintetteknek. Erősebb demokráciája, informatikai többlete, pénzügyi és egyéb szolgáltatásokban való nagyobb jártassága, régebbi privatizációs tapasztalata, kiépültebb gazdasági infrastruktúrája, fejlettebb logisztikai háttérrel és emellett kitűnő topográfiai helyzete megannyi olyan kedvező tényező, ami már most rendelkezésre áll. A magyar gazdaság áru- és szolgáltatásszerkezete is alkalmas a térségi és bilaterális

országkapcsolatok erősítésére. „Mindössze” néhány szempont, szakterület továbbvitele és fejlesztése szükséges. A munka megkezdését könnyítendő, a vonatkozó fejezet nem csupán a fő irányokat, hanem a konkrét feladatokat is megfogalmazza és azok felelőseit is sorba szedi.

A kutatás eredményeképp beigazolódott, hogy

1. Az európaizáció, az európai civilizációs fejlődés, ***az európai integráció fejlődésének szerves része az uniós kibővítés***. Az öreg kontinens jelenlegi térképe azt mutatja, hogy összesen 29 országnak van esélye arra, hogy az EU tagja legyen, többségük akar is. Az unió (nehezen) alakuló biztonságpolitikája arra hajaz, hogy a kibővítés indokolt.

A belépni vágyók mindegyike szegény és Brüsszelt látja a gazdaság fellendülést. Tragikus múltjuk a közvetlen regionális kapcsolatokat nem erősíti, az EU számukra az a mentőöv, ami az európai viszonylatok erősítését eredményezheti. Zömmel fiatal, pár éve-évtizede alakult államokról van szó, akik most keresik identitásukat. Többüknél képlékeny a helyzet: jelentheti az önálló állam megszűnését éppen úgy, mint további darabolódásukat vagy beolvadásukat. Úgy tekintünk Európának ezen a végén a Kárpát-medence az az utolsó bástya, ahol a szintén meglévő szomszédsági stb. problémák ellenére még/már viszonylagos nyugalom van. Új helyzet: tanulja és szokja az uniót.

A kívül maradni kívánóknál az ellenkezője igaz: a mini- és EFTA-államok attól félnek, hogy jelentős nettó befizetők lennének, s meglévő elnyeiket (pl. parti vizek halászata, banktitok) elveszítenék. Kétségek azok, akik pár hónapon belül tagok lehetnének, hiszen a Koppenhágai kritériumokat már most teljesíteni képesek, gazdasági-szociális fejlettségük az EU legjobbjával vetekszik, vagy épp felül is múlja. Oroszország nagyhatalmi pozíciója tartásában reménykedik, egyenrangú félként kíván tárgyalni, Fehér-Oroszország és Kazahsztán hezitál. Brüsszel tisztában van a helyzettel, ennek megfelelően tárgyal.

2. A kibővítés egyaránt érdeke a csatlakozni vágyóknak és az Uniónak, vagyis tényleges stratégiai partnerek tudnak lenni. Az unió tágulása nem állhat meg, legfeljebb

lassul a jelenlegi válság és az általa kiváltott pecuniális gondok kapcsán. Brüsszel számára esély vonzaskörének tágulása, ami megvalósulás esetén nyilvánvalóan a jelenlegi szakpolitikák (mindenekel tt támogatások) átrendezését vonja maga után. ***A nyugat-balkáni és a kelet-európai térség számára nincs racionális alternatíva, csak az unió.***

A csatlakozási tempó els sorban a mindenkori politika és csak másodlagosan a gazdasági integrációérettiség függvénye. A tervezett menetrendt l eltér (akár gyorsabb akár lassabb) csatlakozás költségesebb a határid módosításával arányban. A többsebességes Európa azt jelenti, hogy néhány ország elhúz, és néhány ország elmarad az átlagos fejl dési ütemt l. Ha megvalósul, az azt jelenti, hogy tovább nyílik az olló a legszegényebb és leggazdagabb tagok között, amit tovább tágít majd az új belép k nyomora. A dolgozat több példát is említ, hogy még egy országon belül sem sikerült a régiók elmaradottsága közötti különbséget mérsékelni, még több mint 50 év tapasztalatával (és pénzével) sem.

3. Az EU jelenlegi gazdasági helyzetét nem a kib vülési politika idézte el . Az egyes országok (mindenekel tt a mediterrán térség) bels gazdasági gondjaiért sem a kib vülés, sem a világgazdasági helyzet alapvet en nem felel s. Az új helyzetben az unióba jutás sorrendisége nem azonos a már kivívott uniós státusszal, az élen lev három tagjelölt közül kett alig tart el bbre mint a potenciális tagjelöltek, s utóbbiak el nye se sokkal több kelet-európai társaikénál, s a sorrend bármikor változhat. Az is fontos szempont, hogy a világ másik két gazdasági pólusa (Amerika, Ázsia) gyorsabb fejl dési ütemet diktál, s ezt Brüsszel képtelen felvenni. Ilyen légkörben alakulnak az újabb b vülések.

Lényeges szempont: az új tagok megjelenésekor valamennyi esetben egy más unió lesz, az integráció min ségileg egyre távolodik eredeti elképzeléseit l. Ugyanakkor er södik és lazul, de nem egyazon mértékkel: a terület, a lakosság és a gazdasági összeteljesítmény n , ugyanakkor a lemaradás a világ élmez nyét l fokozódik. A dolgozat arra is utal, hogy 27 tagú integráció kezelése lényegesen más, mint egy 15 alattié, s az integrációs irodalomban sincs még példa ilyen nagy létszámú konglomerátum sikeres kezelésére.

4. A magyar támogató szándék megjelenítése el ny jelent az érintett országoknál. ***Budapest számára a csatlakozások el nyösek lehetnek, de nem automatikusan.*** Els sorban a kormányzati vezetésen múlik, hogy az el ny vagy a hátrány lesz-e több. A híd szerep tudatos kialakítása a térségben meghatározó pozíciót ad Magyarországnak, ehhez összehangolt kormányzati stratégia kell. Relatív fejlettségünkkel adódóan rendelkezünk azon eszközök többségével, amelyek a térségi csomópont kialakításához szükségesek, és ez számára további el nyöket biztosíthat. A cluster-funkció hathatósan segítheti nemcsak az általános politikai és gazdasági, hanem a kulturális, az állampolgári és vállalkozói kapcsolatok erősítését is. A dolgozat azt a felismerést látja igazoltnak, hogy érdemes ezt a szerepet vállalni. Emellett a hazának közvetlen nemzeti kötelezettsége is akad a horvátországi, vajdasági és kárpátaljai magyarok vonatkozásában.

Az értekezés egyértelművé teszi: ki kell használni a gazdasági diplomácia és külgazdaság-politika rendelkezésre álló valamennyi eszközét régiós kapcsolataink erősítésére. Most van nagy esély, később kisebb lesz. A dolgozat ezért röviden bemutatja azokat a legfontosabb konkrét feladatokat, amelyeket szükséges megvalósítani, és hozzárendeli azokat az intézményeket, amelyek alaptervékenységükkel adódóan elsődlegesen felelősek az egyes részterületek gyors, szakszerű és minőségi kiépítéséért. A nyugat-balkáni és a kelet-európai csatlakozásnak viszont olyan hosszú távú el nyei lehetnek, ami messze túlmutatnak egy új költségvetési periódus támogatási keretén.

Alapvető szempont tehát, hogy baráti viszonyban legyünk balkáni és keleti partnereinkkel, segítsük uniós felzárkózásukat, mert ebből valamennyien: nek is, az EU is, mi is profitálunk. A gyorsításba fektetett érdemeink más területeken - beruházás-védelem, részvétel az állami privatizációban, adókedvezmények stb. - hamar megtérülhetnek. Számos olyan szakterületet van, ahol konkrét segítséget tudunk nyújtani, hiszen hozzájuk képest politikai-gazdasági fejlettségben pár évvel elrébb tartunk. A dolgozat ezeket összesítve is és az egyes országok vonatkozásában is bemutatja.

A híd szerep betöltése a térség tempós felzárkózását is magával hozhatja. Ha javul az általános gazdasági környezet, Magyarország helyzete is jobb lesz, de

legalábbis lehet. Az is egészen bizonyos, hogy nem Budapest dönti el a b vítés menetét, de van lehet ségünk és tudunk is segíteni a csatlakozási folyamat el bbe jutásában. A dolgozat ehhez kíván hozzájárulni elemzéseivel, következtetéseivel és javaslataival.

7. Összefoglaló

Az értekezés az Európai Unió további lehetséges kibővüléseiről szól. Részletesen áttekinti a nyugat-balkáni, a kelet-európai térség összes országát, az EFTA és miniállamokat, elsősorban abból a szempontból, hogy valamennyien az EU tagjai lehetnek. Bemutatja az Unió bővítési politikáját, továbbá azt a feltételrendszert, amit az aspiránsoknak a belépéshez teljesíteni kell, valamint az eszközrendszert, amit Brüsszel tud nyújtani a felzárkózás gyorsításához. Ezt követően ismerteti és elemzi a térségeket, különösen két témára koncentrálni: az egyes országok integrációérettsége milyen szintet ért el, illetve hol tartanak a brüsszeli kapcsolataik. Ha konkrét időpontra pontosan nem is, de az uniónak van sorrendi elképzelése a belépéseket illetően, épp ezért került sor a balkáni várakozók részletesebb bemutatására, akik már tagjelölti, illetve potenciális tagjelölti státusszal rendelkeznek. A kapcsolódó SWOT-elemzések jól mutatják a várhatóan első körben érintett országok csatlakozást befolyásoló jelenlegi és várható erőssítésgyengítő tényezőit.

A nemzetközi biztonságpolitika, az unió és az egyes országok politikai elképzelései, az általános diplomáciai törekvéseik megvalósítása legalább annyira közrejátszanak a folyamatok irányának és sebességének alakulásában, mint demokratikus (szabadság, emberi jogok, általános jogharmonizáció) és piaci (tulajdonviszonyok, versenyképesség, szellemi-anyagi infrastruktúra) felzárkózás. Valamennyire készült rövid, áttekintő elemzés. A bővítéssel együtt mindegyike is új unió születik.

Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva kulcsszereplő lehet a bővítések során. Közvetíthet a nyugat-balkániak és a nyugat-európaiak között éppen úgy, mint Kelet-Európa és Nyugat-Európa között, de még a Nyugat-Balkán - Kelet-Európa viszonylatban is szignifikáns pozíciót érhet el. A lehetőség adott, de ez még önmagában kevés. A 2011-es magyar elnökség különlegesen jó alkalom a magyar diplomáciának a megvalósításra. A tanulmány bemutatja, melyek azok a fő politikai, gazdasági és kulturális lépések, melyeket indokolt és szükséges megtenni a kívánt cél elérése érdekében.

& Summary

The dissertation brings forward the possible further enlargements of the European Union. The representation exhibits the Western Balkan and Eastern European countries, the EFTA-members and microstates as well. All of them can be later members of the integration. The enlargement policy, the conditions and criteria give the framework to the intents: what are the tasks, methods and instruments for the EU and for the aspirant countries to the successful access. The project demonstrates and analyses the regions, especially how the maturities of the candidate and probably candidate countries will be fulfilled what are realized by the negotiations with Brussels. The Western Balkan states just have candidate or potential candidate positions; they can be members in the near future. The Eastern European partnership gives a good chance to begin the efforts to the access. The SWOT analyses views data and possibilities of the candidate countries to the admission.

The international security policy, the political and diplomatic efforts of the Union and of member and of candidate countries, the establishment of democratic (liberty, human rights, harmonization of law) and market backgrounds (property, competitiveness, mental and physical infrastructures) can give significant influence to the managing of joining processes to the better speed of the enlargement as well. All the main circumstances, facts and present and further possibilities are presented and analyzed. The enlarged union will hold a new quality.

Hungary's geopolitical situation can establish a headship position in the enlargement process of the Union. Budapest can intermediate between the Western Balkan countries and Western Europe, between Eastern Europe and Western Europe as well. Above all Hungary can moderate the relationship among Western Balkan countries and Eastern Europe countries as well. The possibility is given but it is not enough. The Hungarian presidency in the first half of 2011 gives an excellent occasion for the Hungarian diplomacy to the better establishment of these relations. The dissertation demonstrates the main political, economic and cultural conceptions, all they are very important and necessary to achieve the targets.

9. Rövidítések jegyzéke

BSEC (Black Sea Economic Co-operation, a Fekete-tengeri Gazdasági Együttm ködés)

BSF (Black Sea Forum for Partnership and Dialogue, Fekete-tengeri Fórum a Partnerséért és Párbeszédért)

CAP (Common Agricultural Policy, Közösségi Agrárpolitika)

CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization, Közösségi Segítség az Újjáépítésért, Fejlesztésért és Stabilizációért)

CEFTA (Central European Free Trade Area, Közép-Európai Szabadkereskedelmi Övezet)

CFP-vel (Common Fisheries Policy, Közösségi Halászati Politika)

CFSP (Common Foreign and Security Policy, Közös Kül- és Biztonságpolitika),

EAP (EaP, Eastern Partnersip, Keleti Partnerség)

EIDHR (European Initiative for Democracy and Human Rights, Európai Kezdeményezés a Demokráciáért és Emberi Jogokért)

ENP (European Neighbourhood Policy, Európai Szomszédügyi Politika)

ENPI (European Neighbourhood Policy Instruments, Európai Szomszédügyi és Partnerségi Politika Eszközei)

EKSZ, Európai Külügyi Szolgálat

EULEX (European Union Rule of Law Mission in Kosovo, az Európai Unió Jogállamisági Missziója Koszovóban),

GUAM (GUAM Organization for Democracy and Economic Development, GUAM Szervezet a Demokráciáért és Gazdaságfejl désért, Tagok: Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán, Moldávia)

IPA (Instruments for Pre-Association, El csatlakozási Támogatási Eszközök)

MEDA (Mediterranean Economic Development, Földközi-tengeri Gazdasági Fejlesztés)

MFA (Macro-Financial Assistance, Makropénzügyi Segély)

MNCs (Mediterranean Non-member Countries, Nem-tag Mediterrán Országok)

OCSE (Organization for Security and Cooperation in Europe; EBESZ, Európai és Biztonsági és Együttműködési Szervezet)

PCA (Partnership and Cooperation Agreement, Együttműködési és Kooperációs Megállapodás)

SAA (Stabilization and Association Agreement, Stabilizációs és Társulási Megállapodás)

SAP (Stabilization and Association Process, Stabilizációs és Társulási Folyamat)

SEECF (South Eastern Economic Planning Council, Dél-keleti Gazdaságtervezési Tanács)

SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management, Kormányzati és Igazgatási Munka Javításának Támogatása)

TAIEX (Technical Assistance and Information Exchange Instrument, M szaki Segítség és Eszközcsere Információ)

UNMIK (United Nations Interim Administration in Kosovo, az ENSZ Koszovói Belső Igazgatási Szervezete)

10. Irodalomjegyzék

1. A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet, A - C, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978
2. Ágh Attila: The Europeanization of Social Democracy in East Central Europe. Europäische Politik, 2004 /4
3. Axt, Heinz-Jürgen - Milososki, Antonio - Schwarz, Oliver: Das Europäische Parlament geht als Distanz zur EU-Erweiterung. Südosteuropäische Mitteilungen, München, 2006/2
4. Bajor Péter - Szabó Péter: Requiem egy tábormokért. Mikes Kiadói Kft. Budapest, 2009
5. Barisitz, Stephan: Banking transformation (1989-2006) in Central and Eastern Europe - with special reference to Balkans. Working Paper No. 78, Bank of Greece, June 2008
6. Baun, Michael J.: A Wider Europe. Rowman & Littlefield Publisher Inc., New York, 2000
7. Banse, Christian - Stobbe, Holk: Nationale Grenzen in Europa. Peter Lang Verlag, Frankfurt, 2004
8. Bayer József - Jensen, Jody: From Transition to Globalization. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2007
9. Beattie, Alan: Avoiding the Crush. Financial Times, 2007. jún. 14.
10. Blahó András: Világgazdaságtan. I - II. kötet, Akadémia Kiadó, Budapest, 2007
11. Boccella, Nicola - Nenci, Sivia: L'Europa dei divari, il difficile processo dell'allargamento. UTET Università, 2008
12. Carducci, Michele - D'Arnesano, Betrice Bernardini: Turchia. Il Mulino, Bologna, 2008
13. Condon, Christopher - Cienski, Jan: Eastern Europe Hit by Shortage of Workers. Financial Times, 2007. jún. 5.
14. Csaba László: A fölemelkedő Európa. Akadémia Kiadó, Budapest, 2006
15. Csaba László: Európa a megváltozó világban. Európai Szemle, 2005 / 2-3

16. Deák László: A Lisszaboni Szerződés és az Unió külső képviselete. Európai Tükör, 2008 / 4
17. Deák Péter: NATO-jövő, EU-jelen és transzatlanti kapcsolatok. Európai Tükör, 2008 / 1
18. Die dritte militärische Aufnahme 1869 – 1889. A Magyar Szent Korona országai (Magyarország, Erdély, Horvátország, és Szlavónia) nagyfelbontású, színes térképei. Az 1910-ben megjelent eredeti alapján az Arcanum Adatbázis Kft. kiadványa, 2001
19. Die zweite militärische Vermessung 1819 – 1869. A Magyar Királyság és a Temesi Bánság nagyfelbontású, színes térképei. Az 1887-ben megjelent eredeti alapján az Arcanum Adatbázis Kft. kiadványa, 2002
20. Dienes Oehm Egon: Merre tovább, Európa? Európai Tükör, 2008 / 4
21. Discovery consists of seeing what everybody has seen and thinking what nobody has thought. Kauffman Thoughtbook, Kansas City, Missouri, 2009
22. Egry Gábor: Kisebbségpolitika és változó európai dimenziók. Európai Tükör 2008 / 3
23. Erdősi Ferenc: Transzeurópai közlekedési tengelyek fejlesztési irányai és hatása a Balkán térszerkezetében. MTA Regionális Kutatási Központ, Budapest, 2006
24. Európai Magyarország 2007. Társadalomtudományi áttekintés. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2007.
25. Európai pártcsaládok és ideológiák a XXI. század elején. (szerk.: Bayer József) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2008
26. European Commission: Enlargement Strategy and Main Challenges 2006-2007. Communications from the Commission to the EP and the Council, Brussels, 2006
27. European Commission: Scenar 2020 - Scenario Study on Agriculture and the Rural World. Contract No. 30 Brüsszel, 2007
28. European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 373 final, Brüsszel, 2004. May 12
29. Éltes Andrea: A Keleti Partnerség, Közép-Ázsia és Spanyolország. Európai Tükör, 2009/12

30. Ferdinándy Mihály - Gogolák Lajos: Magyarok és délszlávok. Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Budapest, 1940
31. Foster, Nigel: Blackstone's EU Treaties and Legislation 2007-2008. Blackstone's Statute, London, 2008
32. Gazdag Ferenc: Európai közös kül- és biztonságpolitika. Aula Kiadó, Budapest, 2007
33. Glatz Ferenc (szerk.): A Balkán és Magyarország. Balkán-tanulmányok Központ, Budapest, 2007
34. Gligorov, Vlagyimir: The Stability Pact for South-East Europe. The Vienna Institute Monthly Report 1999 /8-9
35. Gligorov, Vlagyimir: Western Balcans: Economic Development since Thessalonica. The Vienna Institute for International Economics Studies, 2006
36. Gori, Luca: L'Unione Europea e i Balcani Occidentali. Rubettino, Cosenza, 2008
37. Gruber Károly: Gazdasági óriás, politikai törpe? Európai Tükör 2006/1
38. Gualtieri, R. - Sousi J. L.: L'Europa e la Russia a vent' anni dall '89. Il Mulino, Bologna, 2009
39. Gyalay Mihály: Magyar Igazgatástörténeti Helységnévlexikon I - III. kötet. (szerk.: Vértessy László) Egeler Kft, 1996
40. Horváth Zoltán: Kézikönyv az Európai Unióról. HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2005
41. Huntington, Samuel Phillips: The Clash of Civilization. Foreign Affairs, 1993/3. vol. 72 pp. 22-49
42. Huntington, Samuel Phillips: The Clash of Civilization? Simon and Schuster, New York 1996
43. IMF World Economic Outlook. Washington D.C., 2008
44. Izvorski, Ivailo: Note on Current Account Imbalances in SEE. World Bank Edition, Washington DC., 2007
45. Jelavich, Barbara: A Balkán története. Osiris Kiadó, Budapest, 2000
46. Kathuria, Sanjay: Western Balkan Integration and the EU. World Bank Edition, Washington, 2007
47. Kende István: Forró béke - hidegháború. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970

48. Kende Tamás - Sz cs Tamás: Bevezetés az Európai Unió politikáiba. Complex Kiadó, Budapest, 2005
49. Kende Tamás - Sz cs Tamás: Európai közjog és politika. Osiris Kiadó, Budapest, 2005
50. KSH (Központi Statisztikai Hivatal): Évkönyvek, adatsorok a hivatal honlapján www.ksh.hu
51. Leopold Lajos: A presztízs. Magvet Kiadó, Budapest, 1987 (els kiadás: Szociológiai Könyvtár 8. Budapest, 1912)
52. Ludvig Zsuzsa: Gazdasági kapcsolatok az Európai Unió és Azebajdzsán között. Európai Tükör, 2010/1
53. Mészáros Ádám: Regionális integrációk a világgazdaságban. In: Világgazdaságtan, Akadémia Kiadó, Budapest, 2007 (szerk.: Blahó András)
54. Nagy Károly: Államépítés a XXI. században. Európai Tükör, 2010/1.
55. Nemzetgy lés 128. ülése Nemzetgy lési napló, 1923. április 28. Napló XI, 525. oldal
56. Palánkai Tibor (szerk.): Kataklizmák csapdája. TSR Model Kiadó, Budapest, 2008
57. Palánkai Tibor: Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest, 2004
58. Palánkai Tibor (2004): A gazdasági és monetáris unió koncepciója. in: Világgazdaságtan II., Aula Kiadó, Budapest, 2004 (szerk.: Blahó András)
59. Pocketbook on Candidate and Potential Candidate Countries 2008 Edition. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2008
60. Práger László: Európából a b vül Európába. Aula Kiadó, Budapest, 2000
61. Ruppert László: Az EU délkeleti irányú közlekedésének Magyarországot érint közlekedési hatása. MTA Stratégiai tanulmányok, Balkán Tanulmányok Központ, Budapest, 2008
62. Rada Péter: Törökország európai uniós csatlakozásának biztonsági aspektusai. Külügyi Szemle, 2007/4
63. Schimmelfenig, Frank - Sedelmayer, Ulrich: The Politics of EU Enlargement, Routledge, London, 2009

64. Schwarz, Iskra - Suppon, Arnold: Quo vadis EU? Institut für Osteuropäische Geschichte, Wien, 2008
65. Sigér Fruzsina: Európaizáció a Nyugat-Balkánon. Külgazdaság 2006 / 11-12. szám
66. Sorsa, Piritta: Macroeconomic Challenges with EU-Accession in Southeastern Europe. IMF Working Paper, Washington DC, 2006
67. Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938 - 1945. Magvet Könyvkiadó, Budapest, 1987, Nemzet és emlékezet sorozat
68. Szalóki Katalin - Szekrényes Éva: A koszovói függetlenség, mint Pandora szelencéje. Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán közötti kapcsolatok áttekintése a koszovói függetlenség tükrében. Európai Tükör, 2008 / 4. szám
69. Szemlér Tamás: Az Európai Unió és a balkáni országok kapcsolata. Külgazdaság, 2006 / 4-5
70. Szilágyi Imre: Montenegró a függetlenségi referendum után. Külügyi Szemle 2006/3-4
71. Tabajdi Csaba: Az Európai Unió és tagállama, Magyarország viszonya a Nyugat-Balkánhoz. Európai Tükör, 2007/7-8
72. Tatham, Alan F.: Enlargement of the European Union. Wolters Kluner Law and Business, New York, 2009
73. Thallóczy Lajos: Horvát szokásjog. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1896
74. Tóth Kristóf: Az EU helye az új világrendben. Külügyi Szemle, 2004 / 3-4. szám
75. Török Ádám: Tudomány vagy versenyképesség? Tudomány és versenyképesség! Pénzügyi Szemle, 2008 / 4. szám
76. Trend News <http://news-en.trend/az/cis/kazakhstan/1460523.html> Letöltés: 2010 április 8.
77. Vialli, Vittorio: Elementi di geografia. Edizione Patron, Bologna 1969 (reprint kiadás)
78. Werfel, Franz: A Musza Dag negyven napja. Európa Kiadó, Budapest, 1966 (Harmadik kiadás)
79. Western Balkan Integration and the EU. An Agenda for Trade and Growth. The World Bank, Washington, D.C., 2008

80. Wikipedia: http://it.wikipedia.org/wiki/Impero_europeo, a letöltés ideje: 2010. 04. 27.
81. www.ekonto.hu
82. www.europe.eu a kib vüléssel kapcsolatos összes elérhet dokumentum a munkanyelveken 2010 áprilisig
83. Zeune, Agust: Göa, Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung. Berlin, 1830

11. Mellékletek – Térképek

8.1. Abházia

8.2. Albánia

8.3 Andorra

8.4 Azerbajdzsán

8.5. Bosznia-Hercegovina

8.6. Dél-Oszétia

8.7. Észak-Ciprus

8.8. Fehéroroszország

8.9. Grúzia

8.10. Hegyi Karabah

8.11. Horvátország

8.12. Izland

8.13. Kazahsztán

8.14. Koszovó

8.15. Liechtenstein

8.16. Macedonia

8.17. Moldávia

8.18 Monaco

8.19 Montenegro

8.20. Norvégia

8.21. Oroszország

8.22. Örményország

8.23. San Marino

8.24 Svájc

8.25. Szerbia

8.26. Törökország

8.27. Transznisztria

8.28. Ukrajna

8.29. Vatikán

Forrás: wikipedia, 2010

JOGI NYILATKOZAT

Alulírott dr. Vértesy László jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy
Az Európai Unió lehetséges b vülései, különös tekintettel a magyar kapcsolatokra
cím PhD értekezésem

önálló munkám, az értekezés készítése során betartottam a szerz i jogról szóló
1999. évi LXXVI. tv. szabályait, valamint a Széchenyi István Gazdálkodás- és
Szervezéstudományok Doktori Iskola által el írt, a doktori értekezés készítésére
vonatkozó szabályokat, különösen a hivatkozások és idézések tekintetében.*

Kijelentem továbbá, hogy az értekezés készítése során az önálló kutatómunka kitétel
tekintetében a programvezet t illetve a témavezet t nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben bizonyítható,
hogy az értekezést nem magam készítettem, vagy az értekezéssel kapcsolatban
szerz i jogsértés ténye merül fel, a Nyugat-magyarországi Egyetem megtagadja az
értekezés befogadását.

Az értekezés befogadásának megtagadása nem érinti a szerz i jogsértés miatti egyéb
(polgári jogi, szabálysértési jogi, büntet jogi) jogkövetkezményeket.

Sopron, 2010. május 3.

.....
Dr. Vértesy László
doktorjelölt

* 1999. ÉVI LXXVI. TV. 34. § (1) A M - RÉSZLETÉT – AZ ÁTVEV M
JELLEGE ÉS CÉLJA ÁLTAL INDOKOLT TERJEDELEMBEN ÉS AZ
EREDETIHEZ HÍVEN – A FORRÁS, VALAMINT AZ OTT MEGJELÖLT
SZERZ MEGNEVEZÉSÉVEL BÁRKI IDÉZHETI.

36. § (1) nyilvánosan tartott el adások és más hasonló m vek részletei, valamint
politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon
felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerz névével együtt – fel
kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul.